

SZABÓ ENDRE

PORTRÉK

a Szegedi Tudományegyetemről

II.

Badó Attila	Maróti Egon
Balogh Elemér	Molnár József
Bernáth Árpád	Mucsi Imre
Bogáts Gábor	Pogány Magdolna
Csirik János	Pukánszky Béla
Dékány Imre	Révész Piroska
Dux László	Ruszoly József
Fenyvessy József	Solymosi Frigyes
Fülöp Ferenc	Szabó József
Galgóczi László	Szabó Tibor
Gyetvai György	Szecsődy Ferenc
Hetesi Erzsébet	Telegdy Gyula
Makk Ferenc	Varga István

a civil egyetem...

Portrék az SZTE-ről (könyvsorozat)
EGYETEM a szegedi felsőoktatás háttérmagazinja
 SZTE Nevezéses Horgászverseny
 A szegedi felsőoktatás története (vetélkedő)
 A célszemély: Bálint Sándor (könyv)
 Professoribus Salutem (egyetemi emlékpótlók)
 Szegedi Gólyahír
www.egyetem.szeged.hu
www.sztehok.szeged.hu
www.fossilia.hu
www.hszi.hu

SZEGEDI TÖRTÉNESZHALLGATÓK LAPJA XVIII.évfolyam 7-8.szám

Ötvenhatról kínai szemmel

[illegible]

WANG YU CIKKE AZ 1956-OS MAGYARORSZÁGI SZABADSÁGHARC KÍNAI MEGÍTÉLÉSÉRŐL
LAPSZÁMUNK 65-70. OLDALÁN OLVASHATÓ.

MMVI november–december

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

A szerkesztőbizottság elnöke: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK

CSABA, KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ

LÁSZLÓ, DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER

Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, FAZEKAS ANETT, KER-

TÉSZ PÉTER, MIKLÓS PÉTER, PÉTER ÁGNES, TERJÉK

MIKLÓS

Munkatársak: KOMÁROMI CSABA, NÓTÁRI TAMÁS

GYERMEK- IFJÚSÁGI ÉS
SPORTMINISZTERIUM

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudomány-egyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja és a Nemzeti Civil Alapprogram, támogatásával készült.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
EGYETEMI HALLGATÓI ÖNKORMÁNYZAT

Magyar Journalisták és Főszerkesztői Egyesület

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony

sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Honlap: www.belvedere.meridionale.hu

Telefon: +36 62/544-759

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 1000 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

X V I I I . É V F O L Y A M 7 - 8 . S Z Á M

T A R T A L O M J E G Y Z É K

Referátumok

- Piróth Ildikó: Egy birodalom áldozata* 3
Avagy hogyan büntette meg Róma Rhodost?
Hoffmann Zsuzsanna: A hispániai hadjárat és a 24
Munda melletti csata
Rehák Géza: „Telekspekuláció” avagy ingatlanüzlet 28
a Balaton partján a 70-es évek fordulóján

Hajdani vármegyéink

- Fogarasz vármegye* 38
(Könyves Péter)

Parthiscum

- A szegedi katonai repülés első világháború* 42
utáni történetéhez (Czirók Zoltán)
„Magyarország címere tündökölt gázfényben...”
A szegedi gázszolgáltatás kezdeteiről 50
(Fábián Borbála)

Téka

- HAMZA GÁBOR (szerk.) – SIKLÓSI IVÁN (társszerk.):*
Magyar Jogtudósok (Nótári Tamás) 57
ROBERTS, ANDREW: Mi lett volna, ha...? Fejezetek
a meg nem történt világtörténelemből. (Zékány) 62

Messzelátó

- Wang Yu : Ötvenhatról kínai szemmel* 65

Pihenő

- Nyárs Annamária: A mohácsi csata emlékművei*
a városban 70

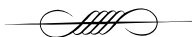
S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Czirók Zoltán hallgató (BDE, Szombathely),
Fábián Borbála hallgató (SZTE BTK), **Dr. Hoffmann Zsuzsanna** egyetemi docens (SZTE BTK), **Könyves Péter** hallgató (SZTE JGYTFK SZHF), **Nyárs Annamária** hallgató (SZTE JGYTFK), **Dr. Nótári Tamás** egyetemi docens (KRE AJK), **Piróth Ildikó** hallgató (SZTE BTK), **Rehák Géza** PhD-hallgató (DTE BTK), **Wang Yu** egyetemi docens (Pekingi City Egyetem).

PIRÓTH ILDIKÓ

Egy birodalom áldozata

Avagy hogyan büntette meg Róma Rhodost?

A Római Birodalom történetében a Kr. e. II. század a példastatuálások korszaka. Ennek a politikának az áldozatait, elszenvedő alanyait jellemzően a gazdag kereskedőállamok voltak. Ez a fajta irányvonal Kr. e. 146-ra csúcsosodott ki, amikor a római seregek a harmadik pun háború keretében letörölték a térképről Karthagót. Ugyanebben az évben egy másik város-állam is hasonló sorsra jutott. Az achai szövetség szétverését követően bosszúból ugyanis Korinthost is a földdel tették egyenlővé. Ez a történet azonban nem itt kezdődött.

Majdnem húsz évvel korábban egy másik gazdag kereskedőállam kis híján a fenti két város sorsára jutott, ámde hosszas vezeklésének köszönhetően „csupán” a jelentéktelenség homályába veszett. Ez az állam Rhodos. Két évszázados kemény munka árán a régió komoly tengeri és kereskedelmi hatalmává vált, majd egy apró, jelentéktelennek tűnő hiba miatt egy gazdaságilag jelentéktelen ponttá zsugorodott az Égei-tenger szigetvilágában. Azért is különös e hajós nép sorsa, mert Karthagótól és Korinthostól eltérően nemhogy átvészelte a birodalom haragjának tombolását, de végül képes volt egy eszmei értékét tekintve felbecsülhetetlen értékű kultúrközponttá válni.

Róma keleti politikája és a Rhodos–Róma kapcsolat előzményei

RÓMA KELETI POLITIKÁJÁNAK ÁLTALÁNOS IRÁNYVONALAI

Ha felvázoljuk egy birodalom külpolitikájának fő vonásait, célszerű először a célok mögött meghúzódó alapvető motivációs tényezőket görcső alá venni. Ezek vizsgálatát rendszerint a körülmények, tehát a történelmi háttér megvilágításával érdemes kezdeni.

A Kr. e. III. század elejére Róma már elindult a birodalommal való útján, hatalma Dél-Itáliában megszilárdult.¹ Ezáltal tehát létrejött egy stabil hátország, melynek köszönhetően lehetővé vált, hogy az egyre erősödő állam a Földközi-tenger medencéjének más irányába is terjeszkedjen. Míg történészek még vitatkoznak arról, hogy Róma a Kr. e. III. században defenzív volt-e – tehát csak az olyan fejleményekre reagált, amelyek szemmel láthatóan biztonságát veszélyeztették –, addig a Kr. e. II. századra már egyértelművé vált, egyre inkább kidoroborodott külpolitikájának agresszív jellege.² Ennek alátámasztására nem kell túl meszszire mennünk, elegendő, ha csupán Karthagó mindenki által közsímt példáját említjük. A Római Birodalom számára sohasem került különösebb fáradságba néhány jó ürügyet kitalálni. Szentül hitték, hogy ők csak és kizárólag „bellum iustumot”, azaz igazságos háborút viseltek. Ezt nem mulasztották el minden egyes konfliktusban kihangsúlyozni.

Róma keleti politikájának tekintetében sem más a helyzet. Mivel keleten az egyes birodalmak közötti ellentétek, rivalizálások és kölcsönös bizalmatlankodások következtében a megosztottság optimális feltételeket teremtett a római expanzió számára, a birodalom nem restellte kihasználni a kínálkozó alkalmakat.

Róma és a hellenisztikus utódállamok érdekei nagyon hamar összeütközésbe kerültek egymással. Ebben az időben a római politika egyrészt ugyanis arra irányult, hogy miután nyugaton Karthagót már legyőzte, Keleten is megakadályozza egy hegemon nagyhatalom kialakulását. Ugyanakkor a kereskedőkörök erősödő nyomása miatt új és gazdag területekre akarták kiterjeszteni hatalmukat. Semmi kétség afelől, hogy amikor Róma első ízben tűnt fel Keleten, a hellenisztikus világ egységének már jó ideje nyoma sem volt.³

A Kr. e. III–II. század fordulójára a keleti expanzió legitimációs alapját is kidolgozták. Az új külpolitikai doktrína nem volt más, mint a „görög városállamok felszabadítása”. A senatus ugyanis már a III. Antiochos elleni háború megindításakor, tehát Kr. e. 192-ben proklamálta, hogy minden ázsiai görögnek szabadnak kell lennie. Zárójelben tegyük hozzá, hogy Antiochos számára ez persze értelemszerűen elfogadhatatlan volt. Ez az aktus tehát már önmagában is provokációnak minősíthető Róma részéről. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy mindezt a jövőbeni római terjeszkedés igazolására kívánták felhasználni. Éppen ezért fontos megjegyezni, hogy ezt a doktrínát azonnal fel is adták, amint legyőzték Antiochost, hiszen többé már semmi hasznuk nem származott belőle.⁴ A senatus ezzel azonban nem tett mást, minthogy a klasszikus „oszd meg és uralkodj” elvet alkalmazta.

Mintegy húsz évvel később, amikor a rómaiak bejelentették a háborút Perseus makedón király ellen, szintén nem volt különösebb indokuk. Perseus szinte minden eszközzel el akarta kerülni a háborút, de erre semmi esélye sem volt. A karthágóiak is hasonló sorsra jutottak Kr. e. 149-ben. Tagadhatatlan tehát, hogy a római politika a második pun háború végére agresszívra vált, s a Philippos és Antiochos feletti győzelem után lehullt a lepel Róma külpolitikájának támadó jellegéről.⁵ A római külpolitika célja tehát az volt, hogy a hellenisztikus Keleten potenciális veszélyforrást jelentő, a jövőben esetleg kellemetlenné váló államokat időben semlegesítse. Az ilyen formációkat rendszerint szisztematikusan likvidálta. Az eredmény az lett, hogy minden nagyobb hellenisztikus államot, akár köztársaság, akár királyság volt, felszámoltak, tehát a csatlósállam szerepére kényszerítettek, vagy a továbbiakban teljesen jelentéktelenné tették őket.⁶

Rómát azonban nem csupán biztonságpolitikai célok motiválták. Nem szabad megfeledkezni a római imperializmus gazdasági mozgatórugóiról sem. Nem teljesen véletlen, hogy a fentebb említett három polis – Karthagó, Korinthos és Rhodos is – legalább részben gazdasági okokból lett likvidálva, illetve teljesen háttérbe szorítva. Semlegesítésükkel tehát Róma nem csekély gazdasági helyzeti előnyre tett szert.⁷ A római külpolitikának van egy másik, számunkra sokkal érdekesebb vetülete: a büntetés és jutalmazás politikája. A példa-statuálás igen gyakran alkalmazott eszköz volt Róma kezében. Ennek lényege pedig legkevésbé sem a bűnös bűnhődéséről szólt. Üzenete alapvetően az elrettentés volt.

A jutalmazási politika sem volt kevésbé céltudatos technika. Ezzel a módszerrel számos államot tudott a birodalom morálisan magához láncolni azért, hogy a jutalmazottat egyszerűen a lekötelezettjévé tette. Erre a későbbiekben is érdemes odafigyelni, különösen Rhodos kapcsán.

Látható tehát, hogy Róma viselkedését alapvetően politikai megfontolások határozták meg, ezeknek pedig a jogi és erkölcsi kérdések teljes mértékben alárendelődtek. A módszer, amivel a senatus a Kr. e. II. században kézben tartotta a nemzetközi ügyeket és irányította a külpolitikát, megmutatta, hogy Róma abszolút tudatában van fölényének.

Rhodos gazdasági és politikai jelentősége

Rhodos szigetének legalapvetőbb jelentősége abban áll, hogy stratégiai pozícióban fekszik a Földközi-tenger keleti medencéjében. E sziget ugyanis Görögország és a Földközi-tenger keleti partja, tehát az Egyiptom és Ciprus között végighúzódnó vízi útvonalon feküdt, ami tekintve a kor hajózási feltételeit, akkoriban megkerülhetetlen közlekedési csomóponttá tette. A rhodosi állam a három régi város, Lindos, Kameiros és Ialysos összefogásával alapult meg Kr. e. 408/407 körül.⁸ A sziget lakói természetesen kihasználták ezt a páratlan földrajzi adottságot, és rövid idő alatt fontos kereskedelmi központtá tették államukat.

Már a Kr. e. IV. századtól élenk gabonakereskedelem bontakozott ki a Bosporusi Királyság és Athén között. Rhodos nagyon hamar bekapcsolódott ebbe az üzleti vállalkozásba, és rövidesen a gabonakereskedelem központjává vált. Olyannyira, hogy még az olyan nagy gabonaexportőr országokból is, mint Egyiptom, Ciprus, Szicília és Apulia, ide érkezett a gabona, és csak innen került végül a fogyasztókhoz. Emellett persze más árukkal is kereskedett, beleértve saját hazai iparának produktumait is, vagyis a bort és az amphorákat.⁹ A Kr. e. III. század közepe és a II. század vége között Alexandria és a Fekete-tenger medencéje fontos felvevőpiaca volt a rhodosi amphoráknak.

Az élelmiszerek és stratégiai áruk importjában egyértelműen kimutatható az államérdek. Mivel hajóépítésre alkalmas faanyag nem állt rendelkezésre, Rhodos teljes mértékben ennek importjától függött. Emellett a sziget gazdasági függősége a gabona-behozatal tekintetében is tetten érhető. Munkaerő-problémáik azonban valószínűleg nem voltak, hiszen bizonyított tény, hogy a rhodosi gazdaság rabszolga munkaerőt is alkalmazott.¹⁰

Mivel Rhodos a tengeri kereskedelemnek köszönhette gazdagságát, természetesen elemi érdeke volt, hogy elhárítson minden olyan akadályt, ami kereskedelmének folyamatosságát és forgalmát zavarja. Éppen ezért, különösen a Kr. e. III. század közepétől, elsősorban rá hárult a feladat, hogy biztosítsa a tengerhajózás biztonságát a térségben.¹¹ Ennek jelentőségét különösen megnöveli, hogy az Égeikum ideális feltételeket nyújtott a kalózkodáshoz,¹² ami egy időben nagyon elharapózott a régióban. Ennek megfékezésére csak egy hatékony tengeri rendőrség volt képes, márpedig megfelelő nagyságú és minőségű haditengerészeti flottával kizárólag Rhodos rendelkezett, így hát érthető, hogy neki jutott a feladat.

Az Égei-tenger többi szigetállama számára, ha biztonságban akarták tudni kereskedelmi flottáikat, akkor a legkézenfekvőbb megoldás a rhodosi protektorátus vállalása volt. Mindez végül egy Rhodos által irányított szövetségi rendszer kialakulásához vezetett.

Ebben a vonatkozásban a második makedón háborúban, tehát Kr. e. 200–196 között alapvető változások történtek. A Szigetlakók Szövetségét¹³ újjászervezték, ami megfelelő alapot nyújtott Rhodos számára, hogy megerősítse jelenlétét az Égeikum nyugati részén. A Szigetlakók Szövetségéhez lényegében csak kisállamok tartoztak. Az általuk kiállított szövetséges flotta tehát értelemszerűen nem képviselt komoly erőt. A rhodosiak számára persze inkább az volt a fontos, hogy megtartsák ezen államok kikötőihez való hozzáférésüket. Ez a tengeri rendfenntartó funkció optimális lehetőségeket kínált a sziget számára hatalmi potenciáljának érvényesítésére és növelésére. A gyengébb államokkal szemben a „kalózok elleni harc” legitimálta Rhodos igényét a szövetségben belüli vezető szerepre, de ugyanakkor ez tökéletesen alkalmas volt politikai ellenfelek rossz hírbe hozására is.¹⁴ A Szigetlakók Szövetsége tehát már Kr. e. 200 óta a Kykládok feletti rhodosi hegemonia eszköze volt. A korabeli forrásokból egyértelműen kivehető, hogy a Szigetlakók Szövetsége a rhodosiak protektorátusa alatt

állt.¹⁵ A szigetlakók csak egyetlen szövetséges flottát tartottak fenn, melynek finanszírozását maguk látták el. E szövetséges flotta feletti főparancsnokság törvényesen a rhodosiakat illette. A szigetek és Rhodos közötti viszony formailag tehát symmachia volt, ami lehetővé tette Rhodos számára, hogy vezető szerepet játsszon a szövetség irányításában.¹⁶ A Szigetlakók Szövetsége két szempontból is hasznos volt Rhodos számára. Egyfelől a szövetség a rhodosiak rendelkezésére bocsátotta stratégiai fontosságú bázisait, másfelől pedig kiegészítő katonai erőforrásokat is hozzáférhetővé tett. A szövetséghez tartozó kisállamok rendszerint nem rendelkezhetek saját hadihajóik felett, ezért Rhodos szinte saját flottájaként kezelhette azt. A szövetség tagjai közös erőből állandó flottát tudtak fenntartani.¹⁷

Érdemes néhány szót ejteni Róma és Rhodos kapcsolatának előtörténetéről is. A sziget már nagyjából a Kr. e. IV. század végén felvette a kapcsolatot Rómával.¹⁸ Viszonyuk kezdete Kr. e. 306-ra nyúlik vissza. Rhodos volt az első olyan görög állam, amely tartós baráti kapcsolatot épített ki Rómával. Ez azonban automatikusan a közös érdek diktálta katonai együttműködésből adódott. A Rómával való barátság semmi esetre sem gátolta Rhodos hagyományos, kiváró, semlegességre alapozott politikáját.¹⁹ A két állam között a Kr. e. III. század első nyolc évtizedében többször is voltak kölcsönös követjárások. Bizonyos katonai vállalkozások előfordultak, a hagyományos semlegességi politikának ellentmondóan.²⁰ A második makedón háború kezdetén (Kr. e. 200) Rhodos a Rómával való közös hadvezetés következtében a korábbi „amicus”-ból²¹ „socius”²² lett anélkül, hogy a két állam között szerződés született volna. Ez persze nem jelentett kötöttséget a jövőre nézve. Rhodos ezzel a Rómával való kapcsolatának második periódusába lépett: a nyílt fegyverbarátság időszakába. A rhodosi haderők innentől kezdve a rómaiakkal vállalva harcoltak és segítettek nekik néhány jelentősebb háború megnyerésében.²³ Azt azonban a kevés forrásból is kivehetjük, hogy a rómaiaknak nagy szükségük volt a rhodosi flotta segítségére; a rhodosiak azonban a fáradság nagy részét átengedték szövetségeseiknek, és mindenekelőtt saját hatalmuk megerősítésével törődtek.

Az apameiai béke (Kr. e. 188.) – a római jutalmazási stratégia

A III. Antiochos elleni háborúban (Kr. e. 192–188) Rhodos a területi nyereség reményében, semlegességi politikáját félretéve, Róma mellé állt. A konfliktus Róma győzelmével ért véget, a megszerzett területek felosztásáról Kr. e. 189-ben Rómában tanácskozást tartottak. A két nagy vetélytárs Rhodos és a Pergamoni Királyság volt. A háttérben egyre fokozódott a konspirációs tevékenység Eumenész pergamoni király részéről, amivel elvetette a bizalmatlanság csíráját Róma és Rhodos között. A Rómában folyó tárgyalásokat követően a senatus végül egy tízfős bizottságot küldött Kis-Ázsiába a vitás kérdések rendezésére.

A bizottság eleget tett a rhodosiak kérésének, de láthatóan azért kiskapukat is beépített a szerződés szövegébe. Rhodos megkapta ugyan Lykiát és Karia Maiandros folyótól délre eső részét, de nem határozták meg pontosan az adomány jogcímét, ami később lehetővé tette a béke ezen pontjának eltérő értelmezését. Az apameiai szerződés pontjai megerősítették a rhodosiak tulajdonjogát és kereskedelmi kiváltságait, a birodalmon belül megújították a rhodosiak adómentességét, amit a nagy földrengés után még Antiochos atya adományozott a szigetnek. Minderről Polybios és Livius munkája is megemlékezik.²⁴ Mindemellett azonban egy másik fontos ponttal is kibővítették a szerződést. Antiochosnak ugyanis megtiltották, hogy a rhodosi protektorátus alatt álló ún. Szigetlakók Szövetsége ellen bármiféle támadást

intézzon.²⁵ Látható tehát, hogy Asia Minorban Rhodosra hárult a feladat, hogy betöltsen azt a hatalmi vákuumot, ami Antiochos visszavonulása után keletkezett a térségben. Mivel azonban az újonnan megkapott területeken a fő feladat a rhodosi hatalom konszolidálása volt, elsőrendű érdekékké nőtte ki magát minden Róma által gerjesztett potenciális déli konfliktus megelőzése.²⁶ Ezt azért fontos kiemelni, mert a rómaiak ezen „adománya” nem egészen a várt irányba módosította Rhodos külpolitikáját. Hiszen a status quo megőrzése, a térség stabilitása alapvetően római érdekekbe ütközött, a birodalom ugyanis az „oszd meg és uralkodj” elv alkalmazása révén próbálta kiterjeszteni befolyását a régióban. A sziget tehát külpolitikailag igen nehéz helyzetbe került: érdekei ellentmondtak egyfelől a megosztó római politika támogatásának, de ugyanakkor hálával is tartoztak a birodalomnak. Tehát egy ambivalens helyzet alakult ki. Több olyan kariai város, melyet a rhodosiaknak ítélték, ragaszkodott korábban elnyert függetlenségéhez, ezért a phrygiai Apameiában követek útján természetesen ők is képviseltették magukat. A római „adomány” nem csupán ezt a problémát hozta magával. A rhodosiaknak ítélt területek közül Lykia okozta a legnagyobb fejtörést a szigetállamnak. A nyugati tengerparton fekvő lykiai városok többsége, ellentétben a dél-kariaiakkal, a végsőig kitartott a Seleukidák mellett, és a rhodosi érdekszférába utalásra felkeléssel reagáltak. A rhodosiak minden erejükkel azon voltak, hogy megfékezzék a lázadást, ennek ellenére csak egy évtizedes kemény küzdelem árán, Kr. e. 178/177-re sikerült az országot egy rövid időszakra megbékíteni.²⁷

A Rhodos iránti római jóindulat több esetben szemmel láthatóan a sziget lekötését célozza, hiszen a békeszerződés szövegéből számos, valóban rhodosi érdekeket szolgáló elem is kimutatható. Ilyen volt például a szerződés azon rendelkezése, mely szerint minden olyan, Antiochos birodalmán belül elhelyezkedő, Rhodoshoz vagy annak szövetségeseihez tartozó birtokot, amely a háború kitörése előtt hozzájuk tartozott, vissza kell adni nekik, pénzbeli adósságukat be kell hajtani és az általuk behozott áruknak vámmentesnek kell lenniük.²⁸

A rómaiak talán nem akarták, hogy Rhodos, hatalmának megszilárdulása révén megerősödjön. Az azonban közel sem biztos, hogy előre sejtették a lykiai lázadást. Mindamellettt felettébb furcsa, hogy miért nem nyújtottak segítséget Rhodosnak, a közel egy évtizeden át tartó felkelés leveréséhez. Mindenesetre annyi biztos, hogy Róma feltűnően került a lykiai konfliktusba való beavatkozást, és csupán passzívan szemlélte az eseményeket. Mivel tehát a rómaiak az apameiai szerződésben tudatosan kerültk az egyértelmű megfogalmazást, megmaradt a manipuláció lehetősége.

Apameia után – Rhodos megerősödése és a Róma-ellenes fordulat

A Nagy Antiochossal folytatott háborúból Rhodos megerősödve került ki, tekintélye és hatalma jelentősen megnőtt. A második makedón háború idején megújított Szigetlakók Szövetségének Rhodos volt a vezetője. A hatékony védelem révén, amit flottájuk az Antiochos elleni háborúban az égei vizeken nyújtott, a rhodosi befolyás egyre növekedett a szigeteken²⁹, és kiterjedt a nemrég szerzett szárazföldi területeken túlra is.

A Kr. e. II. század elejétől nem csupán politikai, de gazdasági szempontból is általános fellendülés figyelhető meg Rhodoson. A korábban már említett ún. Szigetlakók Szövetségében Rhodos vezető szerepet játszott, irányította a szövetség szervezetét, és ellenőrizte a szövetséges flottát. A rhodosi kereskedelem virágkora, ami már Kr. e. 220 körül kezdetét vette, most érte el tetőpontját, hiszen a függő helyzetben levő Szigetlakók Szövetségének

támaszponthálózatán keresztül elhajózhattak a Földközi-tenger minden részére, hajóik befutottak minden jelentős kikötőbe és számolatlanul hordták az amphorákat.³⁰ A sziget tekintélye sosem látott magasságokba emelkedett.³¹ Érvényre jutottak azok az előnyök, amiket kedvező fekvésű természetes kikötőjének köszönhetett. Rhodos a Földközi-tenger északi részének központi átrakodóhelyévé vált. Kiváló kapcsolatokat tartott fenn a Ptolemaida Birodalommal. A 2%-os kikötővámból származó jövedelem a harmadik makedón háború előtti időszakban 1 millió drachmára nőtt, ami önmagában is jelentős hányadát tette ki az állami bevételeknek. A rhodosiak kezében óriási vagyon halmozódott fel, pénznemük egyébként is évszázadok óta igen kedvelt fizetőeszköz volt.³²

A gazdaság és a politikai hatalom virágzása azonban átmenetinek bizonyult, mivel ettől kezdve minden a rómaiak jóakarától függött. Amíg a hatalmas „barát” meg volt elégedve a rhodosi politikával, minden jól ment. Azonban már az apameiai béke megkötését követő években egyre gyarapodott azoknak a száma, akik a szélsőségesen Róma-barát politikától való elfordulást, és egy önállóbb politikát kívántak megvalósítani a szigeten. Rhodos nem tervezte a Rómával való szövetségkötést.

A rómaiak kezdettől fogva nem avatkoztak be a Lykiában folyó harcokba, nem segítettek rhodosi „barátaiknak” a lázadás leküzdésében, mígnem Kr. e. 177-ben a lykiaiak követei megjelentek Rómában, és tiltakoztak az „rhodosi elnyomás” ellen.³³ A senatus, miután meghallgatta őket, egy jegyzéket intézett a szigethez, amelyben a Lykiával szembeni bánásmódot kifogásolta. Ebben a következő megállapítást tette: „... áttekintve a határozatokat, amelyeket a tíz megbízott hozott Ázsia ügyében az Antiokhosz elleni háború lezárásakor; kitűnik, hogy a rhodosiaknak a lykiaiakat nem ajándékba, hanem sokkal inkább mint barátokat és szövetségeseket adták”.³⁴ Rhodoson úgy gondolták, hogy Lykia feletti fennhatóságuk megkérdőjelezése, az amúgy már a vége felé közeledő lykiai lázadást újra felszíthatja. A szigetlakók szerint a senatusnak ezzel az volt célja, hogy kimerítse készleteiket és erejüket.³⁵ A rómaiaknak ezzel az üzenettel az volt a szándékuk, hogy emlékeztessék Rhodost arra, hogy hatalma és sorsa a birodalomtól függ. Ez valószínűleg még nem jelentett komoly fenyegetést a rhodosiakra nézve, inkább csak a Makedóniával és Szíriával fenntartott jó viszony miatti nemtetszés egyfajta megnyilvánulása lehetett. Az üzenet mindenesetre megtette hatását a szigeten, hiszen Polybios leírja, hogy az emberek között zajongás és zűrzavar támadt, mivel pont abban az időben érkezett a szigetre a római üzenet, amikor úgy tűnt, a rhodosiaknak sikerült rendezni a lykiai helyzetet.³⁶ Mivel a rhodosiak azt a következtetést vonták le a történetekből, hogy a lykiaiak, eltúlozva az eseményeket, megtévesztették a senatust, azonnal határoztak a követeik Rómába küldéséről, hogy megcáfolják a lykiaiak állításait.³⁷ Bár Róma ezzel kinyilvánította szimpátiáját a lykiaiak helyzete iránt, a forrásokban semmi nem utal arra, hogy bármilyen módon segítette volna őket a rhodosiakkal szemben. Mindez talán annak a következménye volt, hogy Rhodos két olyan állammal is jó viszonyra törekedett – nevezetesen Makedóniával és Szíriával –, amelyek a jövőben potenciálisan veszélyt jelenthettek a Római Birodalom számára. Róma ugyanis nem nézte jó szemmel az Antiochos elleni háború után bekövetkező belpolitikai változásokat a szigeten. A Rhodosszal szembeni gyanakvás tehát már ebben a római lépésben is tetten érhető. A rhodosiak attól való félelme, hogy a senatus üzenete felszítja a lykiai lázadást, nem volt alaptalan: Lykiában ismét kitört a felkelés.³⁸ Hosszú éveken át tartó háború vette kezdetét, és a harcok még akkor is javában folytak, amikor Kr. e. 171-ben kitört a harmadik makedón háború.³⁹

A harmadik római–makedón háború és a sziget diszkreditálódása

EGY ÚJ HATALMI CSOPORTOSULÁS FORMÁLÓDÁSA KELETEN – A HÁBORÚ ELŐZMÉNYEI

A III. Antiochosszal folytatott háborút követő évtizedben Róma szemében egy új hatalmi csoportosulás látszott kiformálódni Keleten: Makedónia – Szíria – Rhodos hármasa. Perseus a IV. Seleukos lányával, Laodikével kötött házasság révén dinasztikus kapcsolatba került a Seleukidákkal. A menyasszonyt egy rhodosi flotta kísérte haza, mivel Róma még Kr. e. 197-ben a győztes második makedón háborút lezáró egyezményben megtiltotta, hogy a makedónok behajózzanak az Égei-tengerre. Perseus természetesen gazdagon megjutalmazta a szigetet szolgálataiért: rengeteg hajóépítésre alkalmas fát adott a rhodosiaknak.⁴⁰ A kör hamarosan újabb taggal bővült. Prusias bithyniai király azáltal, hogy feleségül vette Perseus nővérét, ugyancsak csatlakozott a csoportosuláshoz. Bár a senatus gondoskodott arról, hogy a hellenisztikus államok közül egyik se erősödjön meg, de ha már Makedónia és Szíria együtt is komoly ellenségnek számított, megvolt az esély, hogy egy tengeri hatalom, Rhodos csatlakozásával fenyegető veszéllyé váljanak.

Egy ilyen koalíció különösen veszélyes lehetett Róma számára. Éppen ezért a probléma kulcsa itt az, hogy hogyan viszonyult Rhodos ezekhez az államokhoz. Polybios szerint a rhodosiak sohasem akartak szövetségre lépni egyetlen állammal sem, mivel céljuk alapvetően a barátságos viszony fenntartása volt mind a Római Birodalommal, mind pedig Makedóniával. Éppen ezért nem valószínű, hogy Rhodos koalíciót akart volna kötni Szíriával vagy Makedóniával, hiszen mindig is semlegességre törekedett. Az azonban biztosan állítható, hogy a szigetnek érdekében állt a velük való jó viszony, illetve az egyensúlyi állapot helyreállítása.

A szigetállamban egyre nagyobb nyugtalansággal figyelhették, hogyan éleződik ki mind jobban a helyzet Róma és Makedónia között. A sziget a harmadik makedón háború közeledtével politikailag egyre megosztottabbá vált: egyesek Rómát, mások pedig inkább a makedónokat támogatták volna a konfliktusban. Mivel a két párt közötti hatalmi harc akadályozta a rhodosi politika egységes külpolitikai vonalát, így az alapján véve egy kivárá semlegességben végződött. Ennek ellenére azonban jelezni kell, hogy Rhodoson ekkor még mindig a Róma-barát párt kezében volt a hatalom.

Perseus úgy érezte, hogy még nem elkerülhetetlen a Róma és Makedónia közötti háború. Ezért Rhodosra küldte követeit Kr. e. 172/171 telén⁴¹, akik beszédükben a rhodosiakat semlegességre, a háború kitörése esetén pedig békeközvetítésre kérték. Perseus követei emlékeztették a szigetlakókat arra, hogy tradicionális közvetítő politikájukkal korábban általános tiszteletnek örvendtek. Mivel a sziget vezetése a Róma-barát párt kezében volt, a makedón követséget ugyan barátságosan fogadták, válaszukban azonban mégis azt kérték Perseustól, hogy *„ne kíványjon tőlük semmit, amiből az tűnhetne ki, hogy a rómaiak akarata ellen cselekszenek.”*⁴² Livius is hasonlóképpen kommentálta Rhodos válaszareakcióját: *„A rhodosiak óhajtik a békét, de ha háborúra kerül sor, a király semmi olyasmit ne reméljen vagy várjon a rhodosiaktól, ami meggyengítené a rómaiakhoz fűződő régi, a háborúban és békében sok nagy szolgálat révén létrejött szövetségüket.”*⁴³ Persze ettől függetlenül a rhodosiak barátságosan és tisztelettel fogadták a makedón követséget, akik, miután megkapták a sziget választát, hazaindultak.⁴⁴

Kr. e. 171 elején⁴⁵ egy római követség ellenőrző körútra indult Keletre, a szigetekre és

Kis-Ázsiába, hogy felmérje a görög államokban uralkodó hangulatot és tájékozódjon, hogy közülük kik lojálisak Rómához. Tehát megkezdődött az erőviszonyok felmérése. A követek mindenkit arra kértek, hogy a Perseus elleni háborúban maradjanak Róma oldalán. A rhodosiak kijelentették: Róma számíthat a támogatásukra.⁴⁶ Polybioszal ellentétben Livius egészen másképp írja le a történeteket: *„Asiából visszatértek a szövetséges királyokat sorra meglátogató követek, s jelentették, hogy ... felkeresték a szövetséges városokat is: többségükben eléggé meg lehet bízni, s úgy találták, hogy csupán a rhodosiak ingadoznak, akiket Perseus beavatott terveibe.”*⁴⁷ Livius itt úgy tűnik, kissé elferdítette a tényeket Róma javára. Liviusnál több esetben tetten érhető a Rhodos-ellenes propaganda, ami kétségkívül jó szolgálatot tett a későbbiekben a rómaiaknak, amikor a sziget elleni fellépésüket indokolni kellett.

Égészen eddig semmi jele Róma-ellenes pártnak a szigeten.⁴⁸ Természetesen Rhodos nem örült a küszöbön álló Róma és Makedónia közötti háborúnak, hiszen a sziget mindkét hatalommal barátságos viszonyt kívánt fenntartani. A Kr. e. 170-es években is ez a törekvés jellemezte a sziget külpolitikai törekvéseit. Rhodos részéről ez logikus volt, hiszen egy, a Mediterráneum térségében kibontakozó nagyobb konfliktus a legkevésbé sem szolgálta a sziget gazdasági érdekeit.

Róma átadta Perseus követeinek a hadüzenetet.⁴⁹

A makedón háború és a színvallási kényszer – Rhodos bevonása a háborúba

Kr. e. 171-ben a birodalom hadüzenete megérkezett a makedónokhoz, kitört a háború. Rhodos külpolitikai helyzete ezzel ismét kritikussá vált. A sziget számára az egyetlen menekülési útvonal a semlegességi politika volt. Azonban Róma ezt az apró kiskaput is bereteszte és színvallásra kényszerítette a rhodosi vezetést.

Kr. e. 171 április-májusa körül⁵⁰ a rómaiak arra kérték a rhodosiakat, hogy küldjenek hajókat. A szigeten azonban a Róma-barát és a Róma-ellenes párt között vita bontakozott ki a háborúba lépés kapcsán. A Róma-párti vezetők azonnali segítségnyújtást javasoltak, a makedón-szimpatizánsok viszont tiltakoztak a háborúba való belépés ellen. A Róma-barát párt legfontosabb vezetői közül Philophrón, Theaidétos, Astymedés és Rodophón nevét kell megemlítenünk. A Róma-ellenes, tehát makedón-szimpatizáns párt vezetői pedig Deinón és Polyaratos voltak.

Visszatérve a kibontakozó vitára, fontos megjegyezni, hogy ekkor szólalt fel először nyíltan Deinón és Polyaratos⁵¹, akiknek pártja – mint már említettük – az ellenzékét képviselte. Többen kétségbe vonták a Lucretius által a hajóállítás ügyében küldött levél hitelességét, és a hajók elküldésére irányuló kérést Eumenés alattomos machinációjának tudták be. Végül a hajóállítás mellett döntöttek. A hat felszerelt négyvezősoros hajóból⁵² ötöt Chalkisra indítottak, egyet pedig Tenedosra⁵³, ahol a rhodosiak „elfogták” Diophanés hajóját, akit Perseus követként küldött IV. Antiochoshoz. A rhodosi hajók azonban késve érkeztek a római praetorhoz, aki felmentette őket a szolgálat alól. Rhodos ezzel a hajóállítással belépett a Perseus elleni háborúba Róma oldalán, ami viszont nem jelentette egyúttal a római ügryhöz való feltétlen csatlakozást.⁵⁴

A Tenedosnál elfogott makedón hajó ügyében Kr. e. 171/170 telén Perseus Rhodosra küldte követét, hogy tárgyaljon a zsákmányul esett hajó legénységének kiváltásáról. A szigeten

Philophrón és Theaidétos ellenezte, hogy megállapodjanak erről a makedón királlyal, szemben Deinón és Polyartos pártjával, akik azonban támogatták a megegyezést. A különböző álláspontot képviselők közötti nézeteltérés ellenére megszületett a megegyezés Perseusszal, aki váltságdíj ellenében kiváltotta a hadifogságban lévő legénységet.⁵⁵

Mindebből jól látható, hogy a Róma-ellenes párt befolyása mindenképpen növekedett, hiszen az egyre halmozódó kompromisszumos megoldások – a Róma-barát és a Róma-ellenes csoport között – erre engednek következtetni. A vélemények tehát inkább valószínűleg csak a diplomáciai taktika kérdésében különböztek a két párt között. Rhodos egyébként a hajóállítással amellet döntött, hogy a formális együttműködést választva Róma mellé áll, de csak minimális elkötelezettséget vállal. Ez azonban nem zárta ki, hogy Perseusszal udvariasan bánjanak. Rhodos külpolitikai elképzelése alapvetően arra irányult, hogy csak formálisan és minimális mértékben kötelezze el magát Róma mellett. Mindezt kiválóan szemlélteti, hogy Rhodos csak vonakodva lépett be a háborúba, és próbált eleget tenni Róma elvárásainak. Nem akarta azonban elvetni azt a lehetőséget, hogy közvetítőként esetleg részt vegyen a béke megteremtésében. Rhodoson a vezető politikusok szemében a kapcsolatok újrafelvétele a makedón királlyal főbenjáró bűnnek számított, mivel ez a rómaiak előtt erősen kompromitálhatta a szigetet.

Kísérlet a sziget hitelének megmentésére

A Róma-barátoknak elsőszámú célkitűzése az volt, hogy eloszlassák a szigettel szemben felmerült bizalmatlanságot a római táborban, mivel úgy gondolták, a Perseusszal való egyezés gyanakvást kelthet Rómában. Hamarosan alkalmuk nyílt arra, hogy ezt bizonyítsák is. A Róma-barát párt: Philophrón és Theaidétos javaslatot tett, hogy küldjenek követséget a senatushoz, illetve a római hadvezérekhez Görögországba, Caius Marcius Figuluszhoz⁵⁶ és Quintus Marcius consulhoz.⁵⁷

Rhodoson egyébként a pártok közötti belső ellentétek Kr. e. 169-ben⁵⁸ érték el tetőpontjukat. Nemi ellenállás ellenére még ez év nyarán két követséget indítottak útnak. Az egyik a senatushoz ment, feledata az volt, hogy megújítsa a baráti kapcsolatokat Rómával, megvédje a szigetet a politikai megbízhatatlanságáról, hűtlenségéről terjedő híresztelésektől, és tárgyaljon a senatussal a Szicíliából történő gabonaszállítmányról. Eközben egy másik küldöttség, amelyet Agépolis vezetett,⁵⁹ Görögországba vette útját, hogy felújítsa a hadvezérekkel a jó viszonyt és elhárítsa a hűtlenség vádját, amellyel a szigetet illették.⁶⁰ Mindkét küldöttséget barátságosan fogadták a rómaiak, a senatus engedélyezte a rhodosiak számára a Szicíliából történő gabona-behozatalt.⁶¹

Azokban más problémák is felmerültek a sziget életében. Rhodosnak a háborúban tanúsított semlegessége miatt a szigetet hűtlenség és ingadozó lojalitás vádjával illették. Ráadásul a gyakori kalóztámadások következtében ismét veszélyessé váltak a tengeri útvonalak. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Rhodoson fokozódott az elégedetlenség és a háborús kimerültség. Kiújult az ellentét a Philophrón és Theaidétos vezette párt, illetve Deinón és Polyartos pártja között.⁶² A háború okozta veszteségek és a gazdasági helyzet romlása következtében a démos egyre inkább Deinónt és Polyartost támogatta. A sziget vezető politikusai megoldást kerestek erre a problémára, és azt remélték, hogy a gabonaimporttal eltántoríthatják az elégedetlenkedőket a makedónbarát párt támogatásától.⁶³

Mindezek után még mindig úgy tűnt, hogy Rhodoson a Róma-barát vezetés hatalma továbbra is stabil. Ez azonban nem sokáig maradt így. A senatus ugyanis tudott a Róma-ellenes párt megerősödéséről, és tisztában volt azzal is, hogy egyre többen támogatják ezt a csoportosulást. Hivatalosan persze Róma úgy tett, mintha nem is tudna róluk.⁶⁴

Quintus Marcius Philippus consul egy bizalmas beszélgetést is lefolytatott a követség vezetőjével, Agapolisszal, melyben csodálkozását fejezte ki, hogy a rhodosiak miért nem próbálnak meg véget vetni a „most zajló háborúnak”, mivel ez nekik kötelességük lenne.⁶⁵ Nem tudjuk, hogy mit érthetünk „most zajló háború” alatt. Ekkor a harmadik makedón háború, illetve a hatodik szíriai-ptolemaiوسي háború egymással párhuzamosan folyt. Azt le kell szögezni, hogy Kr. e. 170/169 fordulóján Szíria, Egyiptom és Prusias bithyniai király is a makedón háború békével való lezárását szeretne volna elérni.

Kr. e. 169-ben Róma egy követséget küldött Alexandriába azzal a céllal, hogy békéltessék meg egymással a szíriai és az egyiptomi uralkodót. Amikor ez nem járt sikerrel, Philippus az achaiokat is arra buzdította, hogy közvetítsenek a konfliktusban. Igaz, hogy Philippus a rhodosiakat is felkérhette volna erre a feladatra, hiszen ők hagyományosan mindig felszólaltak a béke érdekében a különböző konfliktusokban. Miután Philippus Kr. e. 169-ben a rhodosi követnek javaslatot tett a békeközvetítésre, ők is követséget küldtek Alexandriába. A küldöttek tárgyaltak Antiochosszal a békéről.⁶⁶

Nem valószínű, hogy Philippus a magánbeszélgetésen a makedón háborúban való közbenjárásra kérte volna a rhodosiakat.⁶⁷

A sziget sikertelen békeközvetítési kísérlete

A következő hónapokban a szigeten zajló politikai viták vezérmotívuma alapvetően a „békeközvetítés” volt. A politikai küzdelem a Róma-barát és a Róma-ellenes csoport között folyt. A Róma felé hajló külpolitikát támogatókat „józan gondolkodásúaknak”⁶⁸, míg a Perseusszal szimpatizálókat „felforgatóknak”⁶⁹ és „lázítóknak”⁷⁰ nevezte Polybios. Ez valószínűleg azoknak a rhodosi politikusoknak a véleménye, akik a pydnei csata után úgy próbálták Rhodost megmenteni, megmagyarázni a senatusnak a Rómától való átmeneti elfordulást, és kinyilvánítani irántuk lojalitásukat, hogy a történekeért a Perseusszal szimpatizáló pártot tették felelőssé.⁷¹ Visszatérve a jelenlegi (Kr. e. 169.) helyzetre, ekkor még senki sem akart nyíltan a makedónok oldalára állni, kivéve persze a makedón-szimpatizánsokat. A rhodosiak alapvetően békét akartak. Korábban Rhodos a nagyhatalmak közötti konfliktusokban „becsületese közbenjáróként” tevékenykedett, és döntőbíróvá vált. A Deinón és Polyaratos körül csoportosuló is abban reménykedtek, hogy Rhodos ismét elláthatja ezt a szerepét, jelen esetben a Perseus elleni háborúban. A sziget azonban már nem volt abban a helyzetben, hogy ezt megtegye, mivel egy bizonyos fokú függés a Római Birodalomtól már Kr. e. 188-tól – az apameiai béke aláírásától kezdve – érezhető volt, azonban ezt kevesen látták be.⁷² Kr. e. 169/168 telén Perseus szövetséget kötött Genthios illír uralkodóval és közösen indítottak követeket a szigetre egy Makedónia, Illyria és Rhodos közötti szövetségről való tárgyalás céljából. Úgy vélték ugyanis, hogy amennyiben ez a koalíció megvalósulna, képesek lennének legyőzni a rómaiakat.⁷³

Rhodoson ezek a fejlemények aggodalmat keltettek, nem akarták, hogy elhúzódjon a háború. A rhodosi politika mindaddig óvatos és következetes volt. A sziget eleget tett

kötelezettségeinek Róma felé és sikeresen elhárította a hűtlenség vádját, ugyanakkor mégis elkerülte a komoly szerepvállalást a konfliktusban. Most azonban a szigetnek egyre komolyabb gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie, és miután Perseus erősítést kapott az illírektől, egy még tovább elhúzódó háború lehetősége körvonalazódott, ami a rhodosi gazdaságra végzetes következményekkel járhatott. Éppen ezért haladéktalanul szavazásra bocsátották a rhodosi közvetítés kérdését. A szigeten ekkoriban a pártok közötti küzdelem Deinón és Polyaratos pártja számára kedvezően alakult, amit az bizonyít, hogy a szigetlakók többsége az általuk képviselt véleménnyel azonosult: véget kell vetni a háborúnak. Ez Róma és Rhodos kapcsolata szempontjából igen negatív fejlemény volt és előrevetítette a későbbi konfliktust.

A prytanisok⁷⁴ azonnal kijelölték a követeket, akiket azzal bíztak meg, hogy tegyenek meg mindent a béke érdekében. Az egyik követség Rómába ment a senatushoz, vezetője Agepolis volt. Egy másik küldöttség pedig Hagésilochos vezetésével Perseus makedón királyhoz indult, melynek feladata az előzőével azonos volt: rávenni a szembenálló feleket a békés rendezésre.⁷⁵ Ezt azonban nem a Róma melletti elkötelezettség meghiúsulásaként kell értelmezni, ugyanis ez nem jelentette a Róma-ellenesség győzelmét.

Itt kell leszögeznünk, hogy Kr. e. 168 tavasza volt az a pillanat, amikor Rhodoson a sziget irányítását Deinón és Polyaratos makedónbarát pártja vette át. Deinón és Polyaratos tényleges fölénybe csak a makedón-illír követség Rhodosra érkezése után került, bár befolyásuk már régóta erős volt. A szigetlakók ekkor csak a békére való törekvésüket, illetve a közvetítési szándékukat jelezték. Livius ezt a fordulatot korábbra teszi, de minden bizonnyal ezzel is csak a rhodosiak hűtlenségének és árulásának visszadátumozása volt a célja.

Polybios munkája is igényel némi forráskritikát, aki végzetes, ostoba, megbocsáthatatlan hibának tartotta a Róma-ellenes párt döntését. A rhodosi lépéseket irracionális, őrült tetteknek minősíti. Ez a nézet egyébként megegyezik a pydnai csata után ismét hatalomra kerülő, Róma-barát rhodosi politikusok propagandisztikus, a szigetet mentető magyarázataival, amelyek azt célozták, hogy a makedónbarát politikusokat tegyék felelőssé a történelemért. Rhodos kezdettől fogva mindent megtett azért, hogy kimaradjon a konfliktusból és egyébként is mindig Róma mellett foglalt állást.

A rhodosiak nem is választhattak volna kedvezőtlenebb pillanatot a közvetítéshez. A sziget képviselői Kr. e. 168 júniusa elején érkeztek meg a pydnai táborba, ahol L. Aemilius Paulus consul, már a makedónok elleni döntő ütközetre készült. Ez a pillanat abszolút mértékben alkalmatlan volt a tárgyalásra. A római csapatok felháborodással fogadták a közvetítőket, akik azt a választ kapták a consultól, hogy csak két hét múlva dönt a javaslatukról, mivel a katonai előkészületekre koncentrál.⁷⁶ A csatára készülődés pillanatában pedig a legkevésbé sem volt időszerű békéről egyezkedni. Hamarosan pedig értelmét is veszítette a kezdeményezés, mivel Perseus a pydnai csatában döntő vereséget szenvedett, ami eldöntötte a háborút.

Eközben Agépolis vezetésével a senatushoz küldött követség is megérkezett Rómába, szintén még a döntő ütközet megvívása előtt. A senatorok közölték velük, hogy majd csak a pydnai csata eredményének ismertté válása után tárgyalnak velük. A közbenjárás azonban aktualitását veszítette: mialatt ők a meghallgatásra vártak, megérkezett Rómába a pydnai győzelem híre.

Kegyvesztettség és vezeklés

Rómának a harmadik makedón háborúban aratott győzelme teljesen más fényt vetett a rhodosi közvetítési akcióra. A küldöttség vezetője, Agépolis tisztában volt azzal, hogy helyzetük ezzel kritikussá vált. Mivel a rómaiak már tudták, miért jött a követség, így az első feladat az volt, hogy eloszlassák Róma ellenérzését velük szemben. Agépolis megpróbálta menteni a menthetőt. A senatus előtti beszédében azt mondta, hogy követségük eredeti célja az volt, hogy véget vessenek a háborúnak, ezért jöttek Rómába. Elmondta, hogy azért döntöttek így, mert a görögök és a rómaiak egyaránt nagy veszteségeket szenvedtek az elhúzódozó háború következtében az óriásira nőtt hadikiadások miatt. De most, hogy a háború befejeződött, szerencsét kívánnak a rómaiaknak. A sziget képviselői azonban semmi jóra nem számíthattak. Beszédére a senatus durván reagált. Tudtára adta a rhodosi követségnek, hogy meggyőződésük szerint a rhodosiak nem a görögség, hanem Perseus érdekében küldték el követeiket Rómába, ezért ne is várják, hogy tisztelettel bánjanak velük.

Meg kell jegyeznünk, hogy Livius változtatában a történetbe a Kr. e. 167 tavaszán Rómában zajló események is bele vannak keverve. Ebben az esetben Livius egyszerűen visszadátumozta a Kr. e. 168-ban elküldött rhodosi követjárást Kr. e. 169-re, azt a látszatot kelteve, hogy Rhodos már a pydnai csata előtt szembefordult Rómával és szövetségelt a makedón királlyal. Egyetlen célja nyilvánvalóan az volt, hogy igazolja Róma későbbi, Rhodosszal szembeni kemény lépéseit.

Perseus pydnai vereségével a makedónbarát párt rövid uralma véget ért. Rhodoson a Róma-barát politikusok újra átvették a kormányzást, és rájuk várt a feladat, hogy a katasztrofális hibát helyrehozzák. A rhodosiak látták, hogy a közvetítési kísérlet az újabb események fényében elhibázott lépés volt, így érthető módon kétségbeesés és félelem lett úrrá rajtuk.⁷⁷

Egy római követség, útban Alexandriába a rhodosi vezetők kérésére meglátogatta a szigetet. A római legatusok a rhodosi népgyűlés előtt is beszédet tartottak. Egyikük heves vádbeszédben támadta a sziget makedónbarát politikáját.⁷⁸ Polybios leírja, hogy a rómaiak elfogták az egymáshoz indított rhodosi és makedón küldöncöket, a rájuk bízott kézbesítendő levelekkel együtt és a követek vallomásait is egybevetették az elfogott levelek tartalmával, ami alapján nyilvánvalóvá vált az egyezés.⁷⁹ A rhodosiak határozatot hoztak a vétkesek megbüntetéséről. Polyaratos gyakori szökésekkel tarkított útját követően azonban ő sem kerülhette el sorsát: elfogták, Rómába vitték, és valószínűleg kivégezték.⁸⁰ A rhodosiak tehát úgy gondolták, hogy a főbűnösök halálra ítélésével vezekelhetnek. Ez azonban tévedés volt. A bűnbakok kivégzése nem jelentett megoldást. Ennek ellenére a rhodosiak keményen küzdöttek, hogy kiengeszteljék Rómát.⁸¹

Ennek érdekében Kr. e. 167 tavaszán⁸² Rómába küldték Philokratést, akit kis idő múlva Philophrón és Astymedés is követett.⁸³ A birodalom fővárosában azonban kimondottan ellenségesen fogadták őket. A hangulat olyannyira Rhodos-ellenes volt Rómában, hogy M. Iuventius Thalna praetor még fel is szólította a népet, hogy a senatus és a consul megkerülésével határozzanak a sziget elleni hadüzenetről.⁸⁴ Végül a hadüzenet elmaradt, mivel M. Antonius és M. Pomponius tribunusok tiltakoztak a praetor javaslata ellen.

Néhány nappal később Antonius tribunus a senatus elé vezette a követeket, akik beszédet tartottak.⁸⁵ Polybios azt írja az elsőként felszólaló Astymedés beszédéről, hogy hangvétele miatt sem a görög polisok, sem a rómaiak nem fogadták kedvezően.

A rhodosiak ügyét a senatus előtt elsősorban M. Porcius Cato vette védelmébe.⁸⁶ Cato ekkor mondta el híres beszédét, amely „A rhodosiak érdekében mondott beszéd” címet viselte.⁸⁷ A római senator elutasította a Rhodos elleni háború megindításának gondolatát. Azzal

érvelt a senatorok előtt, hogy a rhodosiak helyében a rómaiak sem tettek volna másként.⁸⁸ A szigetlakók mindvégig arra törekedtek, hogy megszüntessék a háborút Róma és Makedónia között, s ennek érdekében több ízben követséget küldtek Rómába, de nem sikerült létrehozni a békét. Igaz ugyan – mondja Cato –, hogy a rhodosi buléban néhányan azt javasolták, hogy mivel nem született meg a béke, segítsék Perseust a rómaiak ellen folytatott háborújában, de ebben az ügyben semmilyen határozatot nem hoztak, és nem is adtak nyilvánvaló, kézzelfogható segítséget a makedónoknak.⁸⁹ Cato úgy látja, hogy Rhodos célja megegyezett a többi görög államével: meg akarták őrizni saját autonómiájukat és megakadályozni azt, hogy az egész Mediterráneum egyetlen hatalom fennhatósága alá kerüljön.⁹⁰ A senatus összességében helyeselte Cato véleményét, így a rhodosiak feje fölül elhárult a hadüzenet fenyegető veszélye. Mindamellett egy hadüzenethez – a „bellum iustum” elvét követve – alapos indokot is kellett volna biztosítani, azonban a rhodosiak magatartásában a legcsekélyebb kivetni valót sem lehetett találni, mivel gondosan ügyeltek arra, hogy semmivel ne provokálják a birodalmat.⁹¹ A követeknek tett szemrehányások miatt azonban mégis féltek a jövőbeni intézkedésektől.⁹² A szigeten nagy megkönnyebbülést váltott ki a hír, hogy nem kell háborútól tartaniuk.

A római megtorlás és következményei

A sziget kegyvesztettsége súlyos következményekkel járt. A fennhatósága alá tartozó területeken fokozódott a Rhodos-ellenes hangulat. Kr. e. 167 kora nyarán, több polisban felkelés tört ki.⁹³ Így a rhodosiak hamar megtapasztalták, milyen következményekkel jár, hogy a rómaiaknál kegyvesztettek lettek. Saját uralmi és befolyási körzetükben azonnal drámaian csökkent a tekintélyük. Eddigi alattvalóik és „szövetségeseik” úgy gondolták, eljött az idő, hogy felszabaduljanak a sziget terhes uralma alól. A rhodosiak végül úrrá lettek a lázadásokon.⁹⁴

Kr. e. 167-ben a senatus egy határozatban függetlenné nyilvánította az apameiai békeszöződésben Rhodosnak adott Kariát és Lykiát.⁹⁵ Ez a senatusi határozat szabadságot és szuverenitást adott a két területnek, amelyeket ezzel Rhodos elveszített.⁹⁶ Ez volt az első római lépés, ami a sziget megbüntetését célozta.

Kr. e. 166-ban egymást követték a Rhodos elleni súlyos csapások. A senatus még Kr. e. 167-ben az athéniaknak ajándékozta Lemnost és Délost, azzal a feltétellel, hogy a „szent szigeten” létrehoznak egy szabad kikötőt.⁹⁷ Érdemes megjegyezni, hogy Rhodos és Délos között ekkor élénk kereskedelmi kapcsolat volt.

Kaunosból és Stratonikeiából éppen ekkor érkeztek száműzöttek Rómába. Bizonyára ők voltak annak a függetlenségi mozgalomnak a vezérei, amit Rhodos elfojtott. Panaszaikra a senatus pozitívan reagált és megparancsolta a rhodosiaknak, hogy mindkét városból vonja ki helyőrségeit.⁹⁸ Már csak azért is érdekes mindez, mert Kaunos⁹⁹ és Stratonikeia¹⁰⁰ még Kr. e. 188 előtt vásárlással, illetve a hellenisztikus uralkodóktól kapott ajándékként került a szigetlakókhoz. A senatusnak ez a követelése tehát érthető módon komoly zavart és felháborodást keltett a szigeten. Rómának ugyanis nem volt joga régi rhodosi területek státusáról rendelkezni. Ráadásul a két város elvesztése gazdasági szempontból is érzékenyen érintette a szigetet, Rhodosnak ugyanis évente 120 talentum bevétele származott e két városban beszedett adókból és vámokból, így azonban a senatus egyetlen határozattal megfosztotta ettől a szigetet, ami gazdasági szempontból komoly érvágás volt.¹⁰¹ Ennek ellenére, amikor

a szigetlakók értesültek a senatusi utasításról, késedelem nélkül teljesítették azokat.

Kr. e. 166-ban Délos vámmentes kikötő megnyitása súlyos csapást jelentett a rhodosi gazdaságra nézve. A Földközi-tenger keleti partjai mentén folyó tengeri kereskedelem, amely eddig legnagyobb részben Rhodoson keresztül folyt, most kihasználta azt a lehetőséget, amit az új átrakódóhely megnyitása nyújtott. Strabón Geógraphika című munkájában megemlékezik erről a „*nagy és jó vásárt biztosító piac*”-ról, amely a rabszolga-kereskedelem központjává vált.¹⁰² A kereskedelmi forgalom tehát Rhodostól áttevődött Délosra, ami Rhodos számára évi mintegy 140 talentum vámbevétel-kiesést jelentett.¹⁰³ Ehhez adódik hozzá az az évi 120 talentumnyi adóbevétel, amitől a sziget Kaunos és Stratonikeia elvesztésével elesett.¹⁰⁴ Rhodos a Perseus elleni háborút megelőző időben évente 1 millió drachmát szedett be a kikötővámokból; a vámbérlők átalányajánlatai most azonban rövid idő alatt 150 000 drachmára csökkentek.¹⁰⁵ A senatus egymást követő intézkedéseivel például megbüntette Rhodost. A szigetnek felocsúdni sem volt ideje. Róma először elvette a neki juttatott területeket, majd a régóta rhodosi tulajdont képező városoktól is megfosztotta, amivel kiszorította Asia Minorból. Az ún. Szigetlakók Szövetségében Rhodos befolyása jelentősen visszaesett.¹⁰⁶ A szigetre nézve Délos szabad kikötő megnyitása az első években katasztrofális hatással járt, mivel a legtöbb külföldi kereskedő az új átrakódó kikötőt érintette és Rhodost lehetőleg elkerülte.

Kegyvesztettből szövetséges

Rhodos helyzete – mint azt már korábban kifejtettük – Pydna után drámaian romlott. A szigetlakók ebből azt a következtetést vonták le, hogy az egyetlen kiút az, ha alárendelődnek a birodalomnak. Kr. e. 167 nyarán útnak indítottak Rómába egy követet, azzal a megbízással, hogy minden eszközzel szorgalmazza egy szövetség megkötését.¹⁰⁷ Itt érdemes megjegyezni, hogy a rhodosiak „*csaknem száznegyven éven át működtek együtt a rómaiakkal ... anélkül, hogy valaha is szövetséget kötött volna velük.*” – írja Polybios. A rhodosiak ugyanis mindenkinek készek voltak segítséget nyújtani, de általában inkább a semlegesség mellett döntöttek, így próbáltak hasznot húzni az egyes királyok reményeiből.¹⁰⁸

A rhodosiak a szövetségtől remélték tekintélyük újbóli megerősödését Délnyugat-Kis-Ázsiában, ahol befolyási övezetük addigra jelentősen leszűkült, ezért számukra létfontosságúnak tűnt, hogy szövetséget kössenek Rómával. Eközben a csapások, amelyek a sziget hatalmát és gazdaságát érintették, egyre nagyobb gondot jelentettek. Az államnak hiányoztak a bevételek, amik addig a Peraiából, különösen Kaunosból és Stratonikeiából nagy összegben áramlottak a kincstárba. A εἰς αὐτὴν οὐκ ἴσμεν οὐδὲν¹⁰⁹ esetében a rhodosi befolyás a Pydna utáni években már nem volt érzékelhető.¹¹⁰ A szövetség megkötésére a szigetnek azonban Kr. e. 164-ig kellett várnia, amely nem kis részben Tiberius Sempronius Gracchus közbenjárásának köszönhetően született meg.¹¹¹

Rhodos számára mindenestre a rómaiak szövetségeseinek táborába való belépés egy évszázados szabad politika, illetve a Rómával való szabad fegyverközösség időszakának végét jelentette, amibe a sziget a második makedón háború idején lépett be. Rhodos már az apameiai béke aláírásától (Kr. e. 188) kezdve függött bizonyos mértékben Rómától. Ekkor azonban egyértelművé vált, hogy megkezdődött a Rómától való függőség ideje, de ekkor ez még nem jelentett alárendeltséget. A sziget által korábban alkalmazott egyensúlyi politika a későbbiek

folyamán teljesen ellehetetlenült, mivel Róma vált a Földközi-tenger domináns hatalmává. A „szigetköztársaság” tengeri hatalma elenyészett, szárazföldi birtokaikat megnyirbálták.

A Rómával kötött szövetség révén Rhodos sokkal szorosabban kötődött a Római Birodalomhoz, mint korábban. Régebben ugyanis csupán a sziget érdeke és a római bosszútól való félelem kötötte őket.¹¹²

Kereskedelmi központból kultúrközpont

Rhodos történetében a római szövetségi rendszerbe való betagozódás alapvető fordulópontot jelentett. A sziget és Róma kapcsolatában ettől kezdve ismét az egymáshoz való közeledés dominált. A birodalom által végrehajtott retorziók azonban több esetben olyan visszafordíthatatlan folyamatokat indítottak el, amelyeket a rhodosi gazdaság többé már nem volt képes kiheverni. A délosi szabad kikötő megnyitása miatt a szigetállam kereskedelmének és vámbevételeinek volumene végérvényesen visszaesett. A Rómával való kapcsolat normalizálódása viszont új pályára állította Rhodost, mely kereskedelmi központból fokozatosan kulturális központtá alakult át.

Ezzel párhuzamosan a sziget külpolitikai aktivitása jelentősen visszaesett, és ezután már alapvetően csak felségterületének szűk körzetére korlátozódott. Azokon a területeken, amelyek a senatus dekrétuma értelmében szabaddá váltak, továbbra sem stabilizálódott a helyzet.¹¹³

Rhodos politikai jelentősége minden igyekezete ellenére csak árnyéka régi önmagának. Ez a második krétai háborúban is megmutatkozott, ami a Kr. e. 150-es évek közepén (kb. Kr. e. 155–153 között) robbant ki, amikor a krétaiak – valószínűleg egy kalózkáció keretében – megtámadták a Rhodos érdekltségébe tartozó Siphnos szigetét. E háború során a rhodosiak többször is vereséget szenvedtek.¹¹⁴

A krétai háború jelezte, hogy a rhodosi flotta hegemoniája véget ért az égei vizeken. Rhodos többé már nem volt képes a szabad görög városok védelmezőjeként fellépni, és a Szigetlakók Szövetségében is elvesztette vezető szerepét.¹¹⁵

Ettől kezdve egyre kevesebbet hallunk a rhodosi történelemről, politikai eseményekről szinte semmit nem mondanak a források. Egy rhodosi hajóhad Kr. e. 147-ben csatlakozott az ifjabb Scipio flottájához, amely részt vett a harmadik pun háborúban. A sors iróniája, hogy így a rhodosiaknak jutott a hálátlan feladat, hogy részt vegyenek a sziget egyik legfőbb kereskedelmi partnerének megsemmisítésében. A Karthagóval való kereskedelem, mely 180 után komoly lendületet vett, ezután értelemszerűen megszűnt.

A rómaiak később megbánták, hogy Rhodost ilyen nagymértékben meggyengítették. A sziget többé nem volt elég erős ahhoz, hogy továbbra is sikeresen működtesse a tengeri rendőrséget a Földközi-tenger keleti részén. Bár a kilikiai kalózkodás folyamatosan fenyegette az égei vizeket, a szigetállam már nem volt képes szembeszállni velük.¹¹⁶ A nép, amely egykor önként megtisztította a tengereket a kalózhajóktól, most kénytelen volt Rómánál oltalmat keresni, követeik annak „politikai levélhordóiként” működtek. Kr. e. 100-ban Delphoiban kalóztörvényt is kiadtak, amelyet azért alkottak meg, mert egyre gyakoribbá váltak Keleten a kalóztámadások. Ennek megfogalmazásában a rhodosiak is közreműködtek.¹¹⁷

Mindazonáltal – mint már korábban is említettük – Rhodos jelentős kultúrközponttá fejlődött. Kr. e. 140/139 körül Scipio Aemilianus egy nagy ellenőrző körút keretében meg-

látogatta a szigetet, melynek során vele tartott a filozófus Panaitios is. A sziget ekkoriban egyike volt azoknak a nagy képzési központoknak, amelyeknek a meglátogatása egy művelt római számára igencsak illendő volt. Rhodos hírneve kultúrközpontként jelentősen megnőtt, amióta Panaitios tanítványa, az apameiai Poseidonios is ott tanított. Ez a filozófiai iskola a Kr. e. II. század végén és az egész I. század folyamán kiváló római polgárok egész sorát vonzotta.¹¹⁸ Q. Mucius Scaevola augur és M. Antonius, a szónok, a leghíresebb rómaiak közé tartoztak, akik a II. század vége körül felkeresték a szigetet. Egy bő évszázaddal később, Augustus korában a sziget már csupán egy „kedvelt” száműzetési hely volt.

Jól látszik tehát, hogy Rhodos a római szövetségi rendszerbe való belépését követően milyen profilváltáson ment keresztül. Kereskedelmi központból fokozatosan kultúrközponttá alakult. Róma hatalma és befolyása szempontjából a szigetállam immár sokkal kevésbé volt terhes. Bármilyen koncepció húzódott is meg Rhodos háttérbe szorítása mögött, annyi bizonyos, hogy sikeres volt.

Rómát nem sérthette, hogy a sziget semleges kívánt maradni a harmadik makedón háborúban, hiszen Rhodos számára a konfliktus nem jelentett előnyt, sőt inkább negatív következményekkel járt. A háborús viszonyok közepette ugyanis a kereskedelem visszaesett, így a sziget gazdasága veszélybe került. Rhodos gondosan ügyelt arra, hogy még véletlenül se tegyen semmi olyat, amit Róma ellen irányuló cselekedetként lehet értékelni. Eppen ezért a szigetállam nem is nyújtott semmilyen kézzelfogható segítséget Perseusnak. Célja ugyanis megegyezett a legtöbb görög államéval: megőrizni saját autonómiáját és megakadályozni egy olyan helyzetet, amelyben egyetlen hatalom uralja az egész Mediterráneumot. Mivel a semlegességet Rómában eddig nem ítélték bűnnek, a kérdés továbbra is nyitva marad. A közvetítési kísérlet önmagában nem olyan cselekedet, ami büntetésre adna okot. Bár a mediáció egy olyan háborúban, amelyről azt remélték, hogy megnyerik, árulásnak tűnhet a rómaiak szemszögéből, de ez nem lehet ok a megtorlásra. A római lépéseket minden bizonnyal kereskedelmi érdek is motiválta, hiszen a birodalom ekkor kapcsolódott be a Földközi-tenger keleti medencéjének kereskedelmébe.

A római külpolitikának elsődleges mozgatórugója alapvetően az volt, hogy a hellenisztikus kelet veszélyesnek tűnő államait kiiktassa. Ezen államok sorába tartozott Rhodos és Pergamon is. Rhodos az elszenvedett megaláztatások után nem lehetett veszélyes többé Róma számára. A senatus a 164-ben megkötött szövetséggel a szigetet végleg önállósága feladására kényszerítette.

Hangsúlyoznunk kell, hogy nem Rhodos volt az egyetlen állam, amely így végezte, az azonban felettébb elgondolkodtató, hogy miért csak Rhodost érintette a birodalom bosszúja? A harmadik makedón háborúban ugyanis több állam is felajánlotta szolgálatait a mielőbbi béke érdekében. Mint már utaltunk rá, Egyiptom is küldött követeket Rómába, azzal a céllal, hogy szót emeljenek a békéért. Őket azonban egy senator bizalmas tanácsa eltérítette szándékuktól, és bár a rómaiak ettől függetlenül tudtak arról, hogy ők sem akarják a háború folytatását, semmiféle retorziót nem alkalmaztak velük szemben. Ugyanebben az időben Prusias bithyniai király is hasonló céllal kereste fel a Tiberis parti várost, aki a rokona, Perseus érdekében kért békét.

Tanulságos lehet nyomon követni, hogyan alakult ezen államok későbbi sorsa. A meglepő ugyanis az, hogy közvetítési kísérletüket nem követték olyan büntetések Róma részéről, mint Rhodos esetében. Az egyiptomiak érdekeit a rómaiak védelmükbe vették, hiszen nem sokkal azután, hogy Rómában jártak, felszólították Antiochost, hogy vonuljon ki Koilé-Szíriából.

Prusiast pedig, aki mindezek tetejébe még Perseus rokona is volt, nem bélyegezték Róma ellenségének, bár ő is felajánlotta közreműködését a béke megteremtésében. Hozzáteszem, Prusias ugyan segítséget nyújtott Rómának, ám mindössze öt hajót bocsátott rendelkezésükre. Ez tehát körülbelül a rhodosiakéval legalább azonos szintű, ha nem csekélyebb támogatást jelentett. A bithyniai királyt Róma ennek ellenére legközelebbi látogatásán megbecsüléssel és tisztelettel fogadta. Egyik esetben sincs tehát nyoma ellenséges érzelmeknek Róma részéről. Mivel semmiféle nyomós érv nem szólt a sziget elleni retorziók mellett, egyedül arra következtethetünk, hogy Róma egész egyszerűen elhatározta, minden olyan hatalmat kikapcsol, amely esetlegesen veszélyt jelenthet rá nézve, ezért a hellenisztikus kelet jelentősebb államait módszeresen ellehetetlenítette, köztük szövetségesét, Pergamont is. Eumenést is azzal vádolták meg, hogy Perseusszal szövetkezett és ezért megbüntették. Neki csupán azért kellett bűnhődnie, mert túlságosan megnőtt a befolyása.

Egy biztos: a római tettek mögött tudatos, jól átgondolt politika húzódott meg. A sziget pedig ennek a politikának lett az áldozata. Mivel Rhodos esete szépen illeszkedik egy sorozatba, melynek során Róma régi nagy kereskedelmi központokat semmisített meg, úgy gondolom, hogy itt is elsősorban gazdasági érdekek motiválhatták a birodalmat. A római bosszú egyébként érthető módon meglepte a sziget lakóit, mivel Róma sokáig nem adott hitelt a hűtlenségükről keringő rágalmaknak.

Összességében tehát, jelen dolgozat fejtegetései alapján arra jutottam, hogy morális érvekkel egyszerűen lehetetlen aláátmasztani a birodalom büntetését. Az árulás vádjával való érvelés teljesen nyilvánvalóan önös gazdasági érdekeket leplez. Róma ugyanis megtehetette volna, hogy a szövetségekötés után elősegíti a rhodosi gazdaság rehabilitációját, azonban nem így tett. Arra kényszerítette a szigetállamot, hogy kereskedelmi központból egy Róma hatalmi politikáját a legcsekélyebb mértékben sem veszélyeztető kulturális központtá alakuljon át.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- GELLIUS, A.: Attikai éjszakák. I. (Ford.: Barcza József, Soós József) In: *Görög és latin remekírók*. Budapest, 1905, Franklin Társulat.
- LIVIVS: *A római nép története a város alapításától*. I-IV. (Ford.: Muraközy Gyula) Budapest, 1982, Európa Könyvkiadó.
- POLÜBIOSZ történeti könyvei I-II. (Ford.: Muraközy Gyula, Forisek Péter, Kató Péter, Sipos Flórián, Patay-Horváth András) Máriabesnyő – Gödöllő, 2002, Attraktor.
- STRABÓN: *Geógraphika*. (Ford.: Dr. Földy József) Budapest, 1977, Gondolat.
- DEININGER, JÜRGEN: *Der politische Widerstand gegen Rom in Griechenland 217-86 v. Chr.* Berlin, 1971, Walter de Gruyter.
- HAVAS LÁSZLÓ (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba* III. Debrecen, 1999, Agatha VI.
- KERTÉSZ ISTVÁN: *Hellenisztikus történelem*. Budapest, 2000, MTA Történettudományi Intézete.
- LARSEN, JAKOB AALL OTTESEN: *Greek federal states. Their Institutions and History*. Oxford, 1968.
- MARTINO, FRANCESCO DE: *Wirtschaftsgeschichte des Alten Rom*. München, 1985.
- SCHMITT, HATTO H.: *Rom und Rhodos. Geschichte ihrer politischen Beziehungen seit der ersten Berührung bis zum Aufgehen des Inselstaates im römischen Weltreich*. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte. 40. Heft. München, 1957.
- WIEMER, HANS-ULRICH: *Krieg, Handel und Piraterie. Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos*. Klio. Beiträge zur Alten Geschichte. Beihefte. Neue Folge Band 6. Berlin, 2002, Akademie-Verlag.

- BRISCOE, JOHN: Eastern policy and senatorial politics 168–146 B.C. *Historia* 18. 1969.
- GRUEN, ERICH STEPHEN: Rome and Rhodes in the Second Century B.C.: A Historiographical Inquiry. *The Classical Quarterly*. XXV. Oxford, 1975. 58–81.
- The Cambridge Ancient History*. VIII.: Rome and the Mediterranean to 133 B.C. Second edition. 1989. Vonatkozó részek. (HABICHT, CHRISTIAN: The Seleucids and their rivals. In: *The Cambridge Ancient History*. VIII.: Rome and the Mediterranean to 133 B.C. Second edition. 1989. 324–387.)
- HENRY A. ORMEROD: *Piracy in the Ancient World*. An Essay in Mediterranean History. Liverpool, 1924.
- PECZ VILMOS (szerk.): *Ókori Lexikon*. II/1. Budapest, 1985.

JEGYZETEK

- ¹ A római imperializmus kérdéséhez lásd: Havas lászló (szerk.): Bevezetés az ókortudományba. III. Debrecen, 1999, Agatha VI. (a továbbiakban: Havas 1999.) 87–90
- ² Habicht, Christian: The Seleucids and their rivals. In: *The Cambridge Ancient History*. VIII.: Rome and the Mediterranean to 133 B.C. Second edition. 1989. ² (a továbbiakban: Habicht 1989.) 382.
- ³ Martino, Francesco De: *Wirtschaftsgeschichte des Alten Rom*. München, 1985. (a továbbiakban: Martino 1985.) 234.
- ⁴ Habicht 1989, 383.
- ⁵ Habicht 1989, 383.
- ⁶ Habicht 1989, 386.
- ⁷ Kertész István: *Hellénisztikus történelem*. Budapest, 2000, MTA Történettudományi Intézete. 161.
- ⁸ Strabón: *Geographika*. (Ford.: dr. Földy József) Budapest, 1977, Gondolat. (a továbbiakban: Strabón) XIII 2, 11. C 655. Schmitt, Hatto H.: *Rom und Rhodos. Geschichte ihrer politischen Beziehungen seit der ersten Berührung bis zum Aufgehen des Inselstaates im römischen Weltreich*. Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte. 40. Heft. München, 1957. (a továbbiakban: Schmitt 1957.) 33.
- ⁹ Martino 1985, 231–232.
- ¹⁰ Wiemer, Hans-Ulrich: *Krieg, Handel und Piraterie. Untersuchungen zur Geschichte des hellenistischen Rhodos*. Klio. Beiträge zur Alten Geschichte. Beihefte. Neue Folge Band 6. Berlin, 2002, Akademie-Verlag. (a továbbiakban: Wiemer 2002.) 28–29.
- ¹¹ Martino 1985, 231.; Wiemer 2002, 140.
- ¹² Strabón XIV 5, 2. C 669. A kalózkodáshoz bővebben lásd: Henry A. Ormerod: *Piracy in the Ancient World*. An Essay in Mediterranean History. Liverpool, 1924. (a továbbiakban: Ormerod 1924.)
- ¹³ ἐδέιοι οὗι ἰσόεῦδῶι = Szigetlakók Szövetsége (saját ford.). A Kykládok szigetei közötti szövetség, amely Rhodos protektorátusa alatt állt.
- ¹⁴ Wiemer 2002, 141–142.
- ¹⁵ Wiemer 2002, 271.
- ¹⁶ Wiemer 2002, 273.
- ¹⁷ Wiemer 2002, 276.
- ¹⁸ Schmitt 1957, 32.
- ¹⁹ Schmitt 1957, 18.
- ²⁰ Schmitt 1957, 52.
- ²¹ Az „amicus” (amicus, î m.) latin szó, jelentése „barát”.
- ²² A „socius”(socius, î m.) latin szó, jelentése „szövetséges”.

- ²³ Schmitt 1957, 67–68.
- ²⁴ Polybios V 89, 8.; uo. XXI 43, 16.; Livius XXXVIII 38, 11.
- ²⁵ Polybios XXI 43, 4.
- ²⁶ Habicht 1989, 335.
- ²⁷ Schmitt 1957, 130.
- ²⁸ A szerződés szövegét lásd: Polybios XXI 43.
- ²⁹ A szigeteken növekvő rhodosi befolyást látványosan szemlélteti, hogy a ténosi pénzérméken megjelent Rhodos rózsája. Schmitt 1957, 129.
- ³⁰ Schmitt 1957, 131.
- ³¹ Schmitt 1957, 129–130.; Gruen 1975, 65.
- ³² Schmitt 1957, 132.
- ³³ Polybios XXV 4, 3–4.; Livius XLI 6, 8–10.
- ³⁴ Polybios XXV 4, 5.; Livius XLI 6, 11–12. A senatusi üzenet problémaköréhez további adalékokat nyújt: J. A. O. Larsen: *Greek Federal States*. Oxford, 1968. 246–247.
- ³⁵ Polybios XXV 4, 6. Ehhez lásd még: Schmitt 1957, 136.
- ³⁶ Polybios XXV 5, 1–3.
- ³⁷ Polybios XXV 5, 3–5.
- ³⁸ Polybios XXV 5, 4.
- ³⁹ Livius XLI 25, 8.
- ⁴⁰ Polybios XXV 4, 8.
- ⁴¹ Jürgen Deininger szerint Kr. e. 172 novemberében jelentek meg Perseus követei Rhodoson.

Deininger, Jürgen: *Der politische Widerstand gegen Rom in Griechenland 217–86 v. Chr.* Berlin, 1971, Walter de Gruyter. (a továbbiakban: Deininger 1970.) 185.

- ⁴² Polybios XXVII 4, 3.
- ⁴³ Livius XLII 46, 3.
- ⁴⁴ Polybios XXVII 4, 3–10.; Livius XLII 46, 1–6.; Schmitt 1957, 141.; Gruen 1975, 69.; Deininger 1970, 185–186.
- ⁴⁵ Deininger 1970, 186.
- ⁴⁶ Polybios XXVII 3, 5. A történethez lásd még: Schmitt 1957, 140.; Gruen 1975, 68–69.; Deininger 1970, 186.
- ⁴⁷ Livius XLII 26, 7.
- ⁴⁸ Gruen 1975, 69.
- ⁴⁹ Polybios XXVII 6.
- ⁵⁰ Deininger 1970, 187.
- ⁵¹ Polybios röviden jellemzi Deinónt és Polyaratost. Igen negatív jelzőkkel illeti őket: Polyaratost hencegőként írja le, aki a dicsőséget hajhássza és vagyonát adósság terheli. Deinónt pedig pénzsóvárnak és vakmerőnek ábrázolja, aki mindig az uralkodóktól várta meggazdagodását. Polybios XXVII 7, 12.
- ⁵² Polybios XXVII 7, 14.; Livius XLII 56, 7. Gruen szerint 6 quadrirēmes (quadrirēmis, is, f.: négyvezősoros hajó), Deininger szerint 6 triérēs (trieris, is, f.: három evezősoros hajó) hagyta el Rhodos kikötőjét. Polybios leírását vettem ez esetben alapul, aki négyvezősoros hajókról ír, de Liviusnál is ez szerepel.
- ⁵³ Érdekesképpén megjegyzendő, hogy mind a Chalkisra, mind pedig a Tenedosra induló hajók kapitányát egyaránt Timagorasnak hívták. Tehát itt két azonos nevű „hajóskapitányról” van szó.
- ⁵⁴ Gruen 1975, 69–70.; Schmitt 1957, 142.
- ⁵⁵ Polybios XXVII 14, 1–3.
- ⁵⁶ Caius Marcius Figulus a római hajóhad parancsnoka.
- ⁵⁷ Polybios XXVIII 16.

- ⁵⁸ Deininger 1970, 188.
- ⁵⁹ Agépolis másik neve Hagépolis.
- ⁶⁰ Polybios XXVIII 16.; Ehhez lásd még: Schmitt 1957, 143–144.; Deininger 1970, 188–189.; Gruen 1975, 71.
- ⁶¹ Polybios XXVIII 2, 5-6.; uo. XXVIII 16, 9.
- ⁶² Polybios XXVIII 2, 2-4.; uo. XXVIII 16, 1.; uo. XXVIII 16, 5.
- ⁶³ Schmitt 1957, 144–145.; Gruen 1975, 71.
- ⁶⁴ Polybios XXVIII 2, 2–5.
- ⁶⁵ Polybios XXVIII 16, 6.; uo. XXVIII 17, 2–6.: „Hagepolisra mély benyomást tett a találkozás, Quintus Marcius pedig félrevonta őt, és azt mondta neki, hogy csodálja, miért nem próbálnak meg véget vetni a rhodosziak a most zajló háborúnak, hiszen ez leginkább nekik lenne a kötelességük.”
- ⁶⁶ Polybios XXVIII 17, 15.; uo. XXVIII 23, 1–5.
- ⁶⁷ Gruen 1975, 72–74.
- ⁶⁸ A ὁἀεῖδ'ἰδ'ἰδ' (a görög ὁἀεῖδ'ἰδ' = „józan, ép eszű” jelentésű szóból származik) jelentése itt: „józan gondolkodásúak”.
- ⁶⁹ Polybios XXVIII 17, 12.: A ἐῖς ὁἀεῖδ' (er.: ἐῖς ἰδ', gör.) görög szó jelentése „felforgatók”.
- ⁷⁰ Polybios XXVIII 17, 12.: A ἐῖς ὁἀεῖδ' (er.: ἐῖς ἰδ' ὁἀεῖδ', gör.) görög szó jelentése itt „lázító”.
- ⁷¹ Gruen 1975, 61.
- ⁷² Schmitt 1957, 146–147.
- ⁷³ Polybios XXIX 3, 7–9.; Livius XLIV 23, 4–6.
- ⁷⁴ Prytanis (előljáró): egyes görög államokban – így Rhodoson is – a legfőbb tisztségviselő(k) neve; „prytanis” címszó. Pecz Vilmos (szerk.): Ókori Lexikon. II/1. Budapest, 1985. 601.
- ⁷⁵ Polybios XXIX 10.
- ⁷⁶ Livius XLIV 35, 4–6.
- ⁷⁷ Schmitt 1957, 151.; Deininger 1970, 203.
- ⁷⁸ Livius XLV 10, 7-9. Lásd még: Schmitt 1957, 151–152.; Gruen 1975, 77.; Deininger 1970, 213.
- ⁷⁹ Polybios XXX 7, 10–8, 4.
- ⁸⁰ Polybios XXX 9. A történehez lásd még: Deininger 1970, 204–206.; Schmitt 1957, 152.
- ⁸¹ Schmitt 1957, 152.; Habicht 1989, 337.
- ⁸² Deininger 1970, 206.
- ⁸³ Polybios XXX 4, 1.
- ⁸⁴ Polybios XXX 4, 4.; Livius XLV 21, 1–2.
- ⁸⁵ Polybios XXX 4, 4–6.
- ⁸⁶ Livius XLV 25, 1–2.
- ⁸⁷ Gellius, A.: Attikai éjszakák. I. (Ford.: Barcza József, Soós József) In: Görög és latin remekírók. Budapest, 1905, Franklin Társulat. (a továbbiakban: Gellius) VI 3, 7. Catónak a rhodosiai érdekében mondott beszéde töredékekben Gellius Attikai éjszakák című művében maradt fenn. Tiro Tullius, Cicero szabadosa bírálta Cato beszédének szónoki stílusát. Gellius művében vizsgálta Tiro bírálatát, így maradhatott fenn a beszéd.
- ⁸⁸ Schmitt 1957, 153.
- ⁸⁹ Gellius VI 3, 2–6.
- ⁹⁰ Gellius VI 3, 16.
- ⁹¹ Schmitt 1957, 153.; Deininger 1970, 207.; Habicht 1989, 338.
- ⁹² Polybios XXX 4, 7.
- ⁹³ Polybios XXX 5, 11.; Livius XLV 25, 11.

- ⁹⁴ Schmitt 1957, 156.
⁹⁵ Polybios XXX 5, 12.
⁹⁶ Schmitt 1957, 157.
⁹⁷ Polybios XXX 20, 7.
⁹⁸ Polybios XXX 21, 3. Ehhez lásd még: Schmitt 1957, 158.; Deininger 1970, 207.; Habicht 1989, 337.
⁹⁹ Kaunost 200 talentumért vásárolták a rhodosiak Ptolemaios hadvezéreitől. Wiemer Kr. e. 197-ről tud. Wiemer 2002, 336.
¹⁰⁰ Stratonikeiát még Antiochos adta Rhodosnak hálája jeléül.
¹⁰¹ Polybios XXX 31, 7. Ehhez lásd még: Schmitt 1957, 158.
¹⁰² Strabón XIV 5, 2. C 668–669. Strabón azt írja, hogy Déloson rabszolgák tízezrei cseréltek gazdát egyetlen nap alatt, szerinte „ennek oka az volt, hogy a rómaiaknak, akik Karthagó és Korinthos elpusztítása után meggazdagodtak, sok rabszolgára volt szükségük.” A Déloson lebonyolódott kereskedelem méreteit szemléletesen fejezi ki az ekkortájt keletkezett szállóige, amit szintén Strabón őrzött meg számunkra:
 „Kereskedő, hajózz el, rakodj ki, minden el van adva.”
 Ez arra utal, hogy Déloson bármit gyorsan értékesíteni lehetett.
¹⁰³ John Briscoe szerint ez azt jelentette, hogy Rhodos vámbevételei 85%-kal csökkentek. Lásd: Briscoe, John: Eastern policy and senatorial politics 168–146 B.C. *Historia* 18. 1969. 57.
¹⁰⁴ Habicht 1989, 337.
¹⁰⁵ Kr. e. 164-től, a római-rhodosi szövetség megkötésétől kezdve a kereskedők egyre gyakrabban keresték fel Rhodost, amelynek oka a két fél kibékülése volt. A kikötővármok pedig nem maradtak tartósan alacsony szinten: Kr. e. 161/160. évre Polybios gazdagnak mondja Rhodost: Polybios XXXI 31, 3. Wiemer nem tartja valószínűnek, hogy a gabonakereskedelem áttevődött volna Délosra. Szerinte Kr. e. 168 után is Rhodoson keresztül bonyolódott le az Égeikum térségének gabonakereskedelme. Wiemer 2002, 336–337.
¹⁰⁶ Habicht 1989, 338.; Schmitt 1957, 159–160.
¹⁰⁷ Polybios XXX 5, 1–6.; Livius XLV 25, 7–12.
¹⁰⁸ Polybios XXX 5, 7–9.; Livius 13–14. A fenti idézet Polybios művéből való: Polybios XXX 5, 7.
¹⁰⁹ ἐδ' ἐφ' οὗτοι ἰσχυροὶ οὗτοι: Szigetlakók Szövetsége (saját ford.)
¹¹⁰ Schmitt 1957, 159.
¹¹¹ Polybios XXX 31, 20.; Lásd még ehhez: Schmitt 1957, 167–168.; Habicht 1989, 338.
¹¹² Schmitt 1957, 172–173.
¹¹³ Schmitt 1957, 175.
¹¹⁴ Polybios XXXIII 4.; uo. XXXIII 13, 2.; uo. XXXIII 17.
¹¹⁵ Strabón XIV 5, 2. C 669. A témához lásd még: Ormerod, 1924.
¹¹⁶ Schmitt 1957, 178.
¹¹⁷ Schmitt 1957, 180–181.
¹¹⁸ Habicht 1989, 381.

HOFFMANN ZSUZSANNA

A hispániai hadjárat és a Munda melletti csata

Caesar utolsó, hispániai háborúja a Kr.e. 45. év első hónapjaiban zajlott, és kis híján végzetessé vált a zseniális hadvezér számára. Ez a hadjárat és a jelzett csata kevés figyelmet kapott mind az ókori híradásokban, mind a modern kutatásban. Eltérő részletességgel számolnak be róla az antik híradások,¹ pedig a hosszantartó polgárháborús sorozat lezárását jelentette. Jelentőséggel bír maga a helyszín is, ugyanis ide vezetett először jelentékeny hadsereget Julius Caesar, itt zajlottak továbbá a polgárháború első és utolsó csatái is.

Caesar hadvezéri teljesítményének megítélése, csak úgy, mint a tevékenysége általában változó értékelést kapott. A vitáktól eltekintve hadvezéri teljesítménye a római hadművészet csúcspontját jelenti, zsenialitása elsősorban az addig elért eredmények nagysikerű katonai felhasználásában látszik. Egyetértünk Hahn István összegzésével, miszerint: „Caesar hadvezéri működése nem minőségileg jelent új mozzanatot a római hadművészet fejlődésében, hanem az eddigi eredmények mennyiségi továbbfejlesztésében, tudatos és messzemenő pontossággal történő alkalmazásában jelent csúcspontot”.² Ókori forrásaink – elsősorban a saját hadvezetéséről írott beszámoló – alapján különösen fejlettnek tekinthető hadjáratának technikai kivitelezése, a várak, erődök, városok ostromainál alkalmazott hadigépek, technikai újítások, a hídverési technika, és a rendkívüli gonddal alkalmazott táborerődítés. Kiemelendő továbbá rendkívül gyors, dinamikus hadvezetése, bámulatos rugalmassága, kockázatvállalási készsége, az ellenség harcászati és hadászati üldözése, továbbá az időjárástól való függetlenedése.³ Meglepő sikerrel alkalmazta továbbá a visszavonulások és vereségek utáni ellentámadást (ellenségei ezzel képtelenek voltak élni!), következetes volt a harcászati tartalék képzésében,⁴ lovasságának külön harcászati feladatokat adott, eltűnik nála a hármason vonal harcászata, seregét a mindenkorli helyzet mérlegelésével állította fel, 1, 2, 3, vagy pl. a pharsalusi csatában 4 vonalban. A légión belüli egyetlen önálló harcászati egység nála a cohors, amit önállóan vagy szükség esetén összevontan is alkalmazott.

A hispániai hadjáratról a legtöbb használható információt egy kortárs szemtanú közli, akinek írása a *Corpus Caesarianum* c. gyűjteményben maradt fent.⁵ A szerző ismeretlen, de közlései értékesek így is, mivel szemtanú, talán maga is katona, de mindenképpen Caesar-párti. Olyan eseményekről és körülményekről is beszél, amelyekről mások nem (sőt olyan adatokat is közöl, amelyeket Caesar maga elhallgatott volna) Fogalmazása nehézkes, darabos. Nem csupán Caesar tiszta, klasszikus, választékos latinságát nem tudta utánozni, hanem a hadvezetés egészét sem látja át, elveszik a részletekben. Írása mindenképpen hangsúlyozottan propagandisztikus célzatú, igazolni akarja Caesart.

A hispániai hadjárat idején a polgárháborúktól végsőkéig elgyöngyült római köztársaság végnapjait éli. Caesar visszatérve az afrikai háborúból hozzákezd az államszervező munkálatokhoz, s közben egyre nyilvánvalóbban kitűnik, hogy már nem a köztársaság megmentéséről van szó. Megtartja négyeszeres diadalmenetét,⁶ önmagát népszerűsítendő, ill. hogy a közelmúlt eseményeit kedvezőbb színben tüntesse fel a közvélemény előtt. Ennek érdekében elsőként a katonák végkielégítésére van gondja, földet és ajándékokat osztogat. A „veszteségek” számbavétele mind polgári, mind katonai téren újabb intézkedéseket indokol.⁷

Miközben Caesart Rómában a felsorolt teendők kötötték le, azalatt az afrikai hábo-

rúból megmenekült ellenfelei, a maradék köztársaságpártiak Pompeius fiainak vezetésével Hispániában gyülekeztek. Ebben a tartományban korábban mind Caesar, mind Pompeius Magnus hosszabb időt töltöttek, tehát mindkettőjük ismert volt itt, voltak támogatóik és mint hadvezérek ismerték az itteni viszonyokat és az ibér népességet is. A hispániai hadjárat szempontjából egyértelmű a Pompeius-párt előnye: időben korábban érkeztek meg, jelentős erőket állítottak maguk mellé és katonai szempontból kedvező állásokat foglaltak el. A katonai események közvetlen elindítója a távolabbi Hispániában kirobbant törzsi lázadás: elűzték a helytartót, C. Treboniust és csatlakoztak a pompeianusokhoz.

Pompeius hadereje 13 légióból állott, „közülük a két hazai légiót tekintette legszilárdabb támaszának, amelyek Treboniustól álltak át hozzá. A 3. légiót ennek a vidéknek a telepeiből szervezték, a 4. volt az afrikai, amit Afrikából hozott magával, a többi légió szökevényekből és szövetségekből állt.”⁸

Caesarnak különösen rosszkor jött a Hispániában kialakuló háborús állapot, nem csupán államszervező tevékenysége miatt, hanem azért is, mert ebben az időben Rómában egyenesen Caesar házában tartózkodott az egyiptomi királynő, Kleopátra, újszülött kisfiával együtt. A hispániai háború ismeretlen szerzője különösen nagy hangsúlyt fektet – nyilván propaganda céllal – annak kiemelésére, hogy amíg Hispániában lázas háborús előkészületek folynak az ellenfél részéről, addig Caesar békés szervezéssel foglalkozik, nem akar háborút, úgy állítja be a szerző, hogy belekényszerült az újabb konfliktusba, ő maga igazságos háborút visel (*bellum iustum*), ugyanis az ibériai törzseket védelmezi a pompeianusok kegyetlenkedéseitől és rablásaitól.⁹

A Pompeius-pártiak főparancsnoka Cnaeus Pompeius, az idősebbik fiú, jelen van öccse Sextus is, továbbá Titus Labienus, aki korábban Caesar alvezére volt Galliában, ill. Attius Varus, aki az afrikai hadjáratról menekült meg csapatai maradékával. Labienus és Varus hajókkal is rendelkeztek, továbbá őket támogatta csapataival a mauretániai király, Bocchus is.¹⁰ A katonai szempontból előnyös és kedvező állásokat – minthogy időben előbb érkeztek ide – Caesar ellenfelei foglalták el, ebből következően módjukban állt halogatni a háborút és dönteni az ütközet időpontjából, védett, jól erősített állásaik tudatában.

Caesar legatusai, Quintus Fabius Maximus, Quintus Pedius és Caius Didius képtelenek voltak uralni a zűrzavaros hispániai helyzetet. Elkerülhetetlen a katonai fellépés, ezért Caesar a 46. év decemberében elindult Hispániába, és legendás gyorsaságából következően 27 nap múlva már Obulco alatt volt.¹¹ Katonai ereje és élelmiszerkészlete nem volt elegendő, de az események azt igazolták, hogy ide is elkísérte legendás, nemegyszer túlhangsúlyozott hadiszerencséje (*Tyché*).¹² Rendelkezésre állt 80 gyalogos cohors, a 3. 5. és a 10. légió maradéka és 9 ezer lovas, ezek vezetője a mauretániai uralkodó, Bogud.¹³ Lassanként haladt Corduba felé, közben február 19-én bevette Ateguát, amit a pompeianusok bevehetlennek tartottak. Ennek hatására nagyon sokan áttáltak hozzá – a hispániai háború szervezője ezt kiemelten tárgyalja. A *dictator* ellenfelei azonban most, mint annyi más alkalommal sem – tudtak élni előnyös helyzetükkel – bár most az a különleges helyzet állt elő, hogy az ellenfelek jobban ismerték egymást, mint a szövetségesek, különös tekintettel Labienusra, aki remekül ismerte Caesar katonai fogásait, dinamizmusát, és kockázatvállalási készségét. Itt az a ritka eset fordult elő – amit eddig Caesar mindig elkerült – hogy katonáit számukra kedvezőtlen terepen, előnytelen helyzetben engedje ütközetre. Erre a merészre majdnem ráfizetett.

Caesar megérkezése előtt Pompeius fiai hadsereget gyűjtöttek a tartományban, gyarapították készleteiket, portyáztak, szabadon raboltak. Cnaeus Pompeius már hosszabb ideje

ostromolta Ullia városát, amit Caesar jelentős segítséggel erősített meg, ill. egy sikeres elvonási manőverrel élt a város megmentése érdekében, ugyanis maga jelentős sereggel megindult a tartomány legjelentősebb városa, Corduba felé. Ezzel a lépéssel a város ostromának abbahagyására kényszerítette Cnaeust.¹⁴

Az összecsapás helyszíne a következő volt: „A két tábor között kb. 5 ezer lépésnyi síkság helyezkedett el, úgy, hogy Pompeius csapatait két körülmény is védelmezte, a város és a magaslati hely. A város előtt egyenletes sík terület nyílik, ennek a szélé előtt egy patak nehezítette a továbbjutást, egyenletlenné téve a terepet: ugyanis mocsaras, örvényes mederben folyt jobb felé.”¹⁵ A síkság mögött egy hegyvonulat volt, ott alakították ki állásaikat és táborhelyüket is a pompeianusok, Caesar pedig arra várt, hogy azok leereszkedve a magaslatról előrejönnek a síkság közepe felé, át a folyón. A síkság jól belátható terep, különösen kedvező lett volna a lovasságnak. Az ellenfél azonban most nem a megszokott kiszámítható módon járt el, hanem („hála”: Labienusnak), makacsul taktikáztak, és ragaszkodtak előnyös állásaikhoz. A hispániai háború ismeretlen szerzője még azt is a rovásukra írja: „azok azonban nem mertek messzire előrejönni a város védelméből, sőt a fal közelében maradtak, így a mi katonáink előrevonultak. Időközben a kedvező terep arra sarkallta a szembenálló feleket, hogy ilyen körülmények között mérkőzzenek meg a győzelemért, azok azonban nem tértek el attól a szokásuktól, hogy magaslati helyről, ill. a várostól elmozduljanak. Amikor a mieink közeledtek a folyóhoz, ellenségeink kitarotán maradtak védő állásaikban.”¹⁶ Sokan álltak azonban Caesar mellé – hangsúlyozza a hispániai háború szerzője – viszont az ellenkezőjéről egyetlen említés sincs.

Mivel Caesar az ellenfél előnyös pozíciói miatt, valamint saját csapatainak hiányos, valamint újonc volta miatt, kerülte a döntő ütközetet, Pompeius gyávanak bélyegezte, de ő ezt a sértést már nem viselte el, és elszánta magát a csatára. „Jelszava most is az volt: „Venus”, Pompeius jelszava pedig „Pietas”. Amikor összecsaptak, Caesar seregét még mindig szorongatta a félelem, és a rettegés habozást okozott. Caesar kezeit az ég felé emelve, valamennyi istenhez fohászkodott, ne hazudtolják meg egyetlen csatában sok fényes sikerét; végigsietett katonái között is, buzdította őket, s a sisakot levéve a fejéről szemükbe nézett és hol szidalmazta, hol bátorította őket, félelmük mégsem engedett fel. Végül maga Caesar kezébe ragadta egyikük pajzsát, s a körülötte levő tisztekhez így szólt: „Legyen hát ez a nap a vége életemnek, és a ti katonáskodásotoknak” – ezzel előre rohant az arcvonalból az ellenség felé, olyan közelre, hogy mindössze 10 lábnyira volt tőlük. 200 dárda röpi feléje, de egy részük elől félrehajolt, a többi pedig pajzsával fogta fel. Ekkorára azonban tisztjei is előrerohantak, körülállták, a sereg is támadásba lendült.”¹⁷ Appianos szerint a csata későig húzódott, ez egyre veszélyesebb lett Caesar számára, mivel ellenfelei előnyös pozícióik védelmébe bármikor visszahúzódhattak – ezért egyre sürgetőbb lett a döntés. Plutarkhos kevésbé részletezi a csata leírását, de a kétségbeesett, majdnem kilátástalannak látszó küzdelem nála is érzékelhető: „Mikor Caesar a csata közben látta, hogy csapatait viaszorítják, és serege rosszabbul állja az ellenfél rohamát, katonái közé rohant, és harsány hangon így kiáltott nekik: „nem szégyellitek magatokat, hogy ezeknek a gyerekeknek a kezére juttassatok.”¹⁸

Az ellenfelek mindegyike úgy állt fel, hogy az arcvonalak középső részén helyezték el a római légiókat, a szárnyakon pedig a segédcsapatot és a lovasságot. A pompeianusok maguk mögött tudhatták extra védelemként a magaslatokat valamint a közeli várost. „A hadsereg 13 légióból állt fel, ennek az oldalait a lovasság fedezte 6 ezer könnyűfegyverzetűvel, ehhez jöttek még a segédc csapatok kb. ugyanennyien.”¹⁹ Caesar seregének jobbszárnyán a 10. légió, a balon

a 3. és az 5.; katonai bátorság terén előnyben voltak Caesar egységei, az ellenfél is kemény, és kitart a gazdasági részekben. A hispániai háború ismeretlen szerzője a következőképpen tolmácsolja a csata döntő eseményeit: „A jobb szárnyat ahogyan már mondtuk a 10. légio tartotta, ezek ámbár kevesen voltak, bátorságuknak köszönhetően, akciójukkal mégis nagyon megrémítették az ellenséget. Kezdték az ellenfelet állásaiból visszafelé szorítani, olyannyira, hogy ellenség légióit kezdték védekezésbe átvinni, nehogy a mieink oldalba támadják a jobb szárnyat. Mielőtt ez megtörtént, Caesar lovassága a bal szárnyat kezdte el szorongatni, úgy, hogy akármilyen vitézséggel küzdött az ellenség, nem volt lehetősége arra, hogy a csatasornak segítséget vigyen.”²⁰ Az ismeretlen szerző feltehetően nem tudta, hogy ennek az átrendezésnek mi a mozgatója. Valójában az történt, hogy Bogud mauretániai lovassága rohamra indult az ellenség összezavarodott balszárnya ellen, majd az ellenség hátába kerülve, megindult annak táborhelye ellen. Ezt az akciót Labienus jó előre észrevette, és ennek kivédésére hátravont 5 *cohors*ot – egyébként jó taktikai érzékkel! – ezzel meggyengítve a saját frontvonalát. Ez a mozzanat azonban megfordította a csata kimenetelét, ugyanis a pompeianusok a gyors ütemben visszafelé mozgott *cohors*ok láttán menekülésnek értelmezték ezt a manővert, mire maguk is menekülni kezdtek. Ez esetben lényegében ez a rosszul értelmezett (Labienus részéről helyes taktikai lépés) manőver lett ebben az esetben Caesar „szerencséje.” A veszteségeket illetően összhangban állnak egymással az antik forrásadatok, ezek szerint Caesar kb. ezer katonát veszített, ezzel szemben ellenfelei mintegy 30 ezret. Elesett a csatában Labienus és Attius Varus is, meghalt Cnaeus Pompeius, fivére Sextus azonban elmenekült.

A Munda melletti ütközet Caesar utolsó hadjáratának döntő csatája, egyben a *dictátor*-nak is az utolsó. Ez esetben vállalt egyedül olyan csatát, ahol az ellenfél foglalta el katonai szempontból a kedvező állásokat, de mint a „harcászati tartalék”, a lovasság ilyen bevetésével mégis fordítani tudott reménytelennek látszó helyzetén. Később azonban baráti körben bevallotta, hogy sok helyen harcolt már a győzelemért, de most először a pusztá életéért.²¹ Győzelmét követően rövid időn belül meghódolt előtte Corduba, Hispalis (Sevilla) legatusa Fabius Maximus előtt pedig Munda. Ezzel a csatával véglegesen lezárult a hosszantartó polgárháborúk sorozata, és a rendelkezésre álló nagyon rövid időt Caesar államszervezésre fordíthatta.

JEGYZETEK

- ¹ Appianos: Római polgárháborúk II 103, Dio Cassius 43, 34; Plutarkhos: Julius Caesar 56, Suetonius: Julius Caesar 36, Livius: Kivonatok 115: Hispániai hadjárat (ismeretlen szerző)
- ² Hahn István: A hadművészet ókori klasszikusai. Budapest, 1963. 98.
- ³ I. e. 49 január–február: havas hegyi terepen, ókori felfogás szerint támadó hadviselésre teljességgel alkalmatlan terepen győzött.
- ⁴ Pl. a pharsalusi csatában 6 *cohors*ból álló tartalék arra kapott parancsot, hogy csakis a hadvezér utasítására léphet harcba.
- ⁵ Kroymann, J.: Caesar und das Corpus Caesarianum in der neueren Forschung: Gesamtbibliographie 1945–1970. In Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I, 3. Berlin, 1973. 437–487.
- ⁶ Ezzel a galliai, egyiptomi, pontuszi és afrikai győzelmeit ünnepelte.
- ⁷ Ennek érdekében hozta meg municipiális törvényeit, az emigráció elleni törvényét, terjesztette ki a polgárjogot, valamint folytatta colonizációs tevékenységét.

- ⁸ Hispániai háború 7.
⁹ A kérdéshez bővebben lásd: Giovanni Pascucci: *Paralipomeni della esegesi e della critica al 'Bellum Hispaniense'* In *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* I, 3. Berlin, 1973. 596–630.
¹⁰ Bocchus mauretániai király elégedetlen volt azzal, ahogyan Caesar az afrikai hadjárat után rendezte az ottani helyzetet, ezért átállt ellenfeleihez.
¹¹ A város mai neve: Porcana, kb. 60 km-re található Cordubától, erről az útról Caesar egy Iter c. később elveszett költeményben számolt be.
¹² Caesar legendás szerencséjéhez lásd Franz Böhmer: *Caesar*. Darmstadt, 1967. 89–115 (Caesar und seine Glück).
¹³ Bogud, Bocchus fivére és utóda, Caesar mellett harcolt ebben a háborúban kitűnő mór lovas-ságával.
¹⁴ Hispániai háború 3–4, Sextus levélben kérte bátyja segítségét, aki felhagyott az ostrommal és elindult Cordubába.
¹⁵ Appianos i. m. 104.
¹⁶ Hispániai háború 29.
¹⁷ Appianos i. m. 104.
¹⁸ Plutarkhos i. m. 56.
¹⁹ Hispániai háb. 30.
²⁰ Hispániai háb. 31.
²¹ Lásd az első jegyzetben felsorolt forráshelyeket.

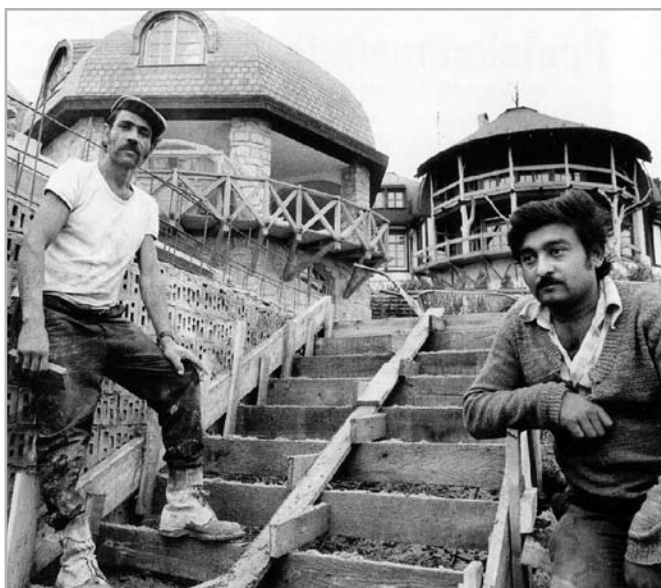
REHÁK GÉZA

„Telekspekuláció” avagy ingatlanüzlet a Balaton partján a 70-es évek fordulóján

A Kádár-rendszer köztünk, bennünk él a 21. században is. Ennek ékes bizonyítékát nyújtja millió tárgy, mely a korszakot jelképezi napjainkban (és így, vagy úgy majd minden családban fellelhető) éppúgy, mint a rendszer jellegéről újra és újra fellángoló politikai vita. Vannak dolgok, amelyekkel mindenki „tisztában van”, van, amire már csak az idősebb generáció emlékszik, és van, amire senki sem gondol vissza szívesen. Megint előfordulnak olyan jelenségek, amelyek bár nem is olyan rég, – mint a rendszer sajátossága – életünk meghatározó tényezői közé tartoztak, mégis mint a diktatúra egy apró szelete egyre inkább a kollektív felejtés homályába vesznek. Annál is inkább, mert sok esetben a létező szocializmust át és végigélő kortársak sem rendelkeztek az információtorzítás és elhallgatás mellett megfelelő ismeretekkel arról, mi is zajlik körülöttük valójában. Jellemző például, hogy a társadalmunk emlékezetében a hatvanas-hetvenes évek időszaka, mint „kádári aranykor” él. Látszólag ezeket az éveket jellemezte leginkább a biztonság, a kiszámíthatóság, a relatív jólét. Az emberek dolgozhattak, mert a rendszer békén hagyta őket, mindenki építhette a maga „egyéni szocializmusát”. Eközben nem szenvedett a társadalom olyan represszió alatt, mint a megelőző években, nem várták el a totális azonosulást a hatalom irányába. A Rákosi nevével fémjelzett időszakhoz, a forradalmat követő kádári megtorláshoz, majd a nyolcvanas évek recessziójához viszonyítva

tényleg „aranykor” volt ez az időszak, amit többek között a frizsider, a személygépkocsi, a hétvégi ház jellemzett. Mi jelen tanulmányban a hétvégi ház jelenségkörének egy mára elfeledett, eddig fel nem tárt szeletét megvizsgálva az előbb felvázolt értékelést kívánjuk árnyalni. Mi jut eszünkbe a Kádár-kori víkendházról? Például az innen-onnan összeszedett anyagokból felhúzott balatoni nyaraló, az üdülőövezetekben felparcellázott kis telkek, melyek az egykor volt viszonylagos jólét kézzelfogható bizonyítékai ma is. De ki emlékszik már arra, hogy ugyanekkor a szocialista morállal össze nem

ÉPÜL A VILLA

egyeztethető harácsolás, a teleküzérkedés, az elburjánzott ingatlanspekuláció ellen is folyt a szocializmus mindennapi küzdelme? Hogy a bürokratikus szabályozás alá vont ingatlan forgalom célja a burzsoá-kapitalizmusból itt maradt kispolgári magatartásforma visszaszorítása volt? A „telekspekuláció” fogalma is, mint a kádári hétköznapi sok-sok látszólag kevésbé jelentős mozzanata mára feledésbe merült. Pedig ezekből a mindennapokat oly jól jellemző jelenségekből áll össze az időszak valódi története. Jelen tanulmányban a korabeli terminológiával élve, a „telekspekulációt” kívánjuk tehát felvázolni. Elsősorban a Balaton-part viszonyait vizsgáljuk, ezen belül is az északi part keleti szakaszát, de úgy gondoljuk, hogy a térség görcső alá vetésével hű képet kaphatunk a Balaton körül kialakult ingatlanviszonyok egészéről, valamint, az időszakban jellemző országos tendenciáról is. Annál is inkább, mert ennek a jelenségnek legjobb indikátoraként egyértelműen a térség szolgált, az adott időszakban.

1968. január elsejével hosszú előkészítő munka után életbe lépett az új gazdasági mechanizmus. A reform kidolgozása során, majd útjára bocsátásával egy időben komoly aggodalmainak adott hangot, az azt ellenző tábor. Az alapvető ellenérvek közé tartozott a piaci viszonyoknak olyan alakulása, ami esetleg spekulációhoz, indokolatlan áremelkedéshez, munka nélküli jövedelemszerzéshez vezethet.¹ Jellemző a reform korlátait kezdetektől meghatározó politikai álláspontokra, hogy valóságos piacot és piaci árrendszert a szocializmus építése közben a mechanizmust kidolgozó közgazdász-politikusok sem tartottak elképzelhetőnek. Azonban a reform bevezetésével egy időben – attól részben függetlenül, az életszínvonal és a kereslet emelkedése miatt –, akadtak az életnek olyan szegmensei, ahol az árakat a kereslet- kínálat nyers viszonya határozta meg. Így az áru értékét megjelenítő ár piaci alapon, és nem a pártállami bürokrácia által meghatározott társadalmi szükséglet és hasznosság alapján szerveződött. Ilyen a már túlhaladott kapitalizmusra emlékeztető zár-

ványt idézett elő például az ingatlanpiac alakulása. Egyes frekventált területeken ugyanis az életminőség javulásával párhuzamosan a hatvanas évek végére hihetetlen mértéket öltött a telkek, nyaralóingatlanok utáni kereslet.

A Balatonnál, a szocializmus legkeresettebb üdülőövezetében a telekigények növekedése fokozottan jelentkezett. Mindez elméletileg összefüggésben állt a párt meghirdetett politikájával, amely a munkások államában hétvégi házat, telket ígért a dolgozó tömegeknek. A Balaton partján a hatvanas közepén indult meg a parcellázás, az igényeket azonban már az évtized végén sem tudták a párt és állami szervek kielégíteni. A megnövekedett kereslet, és az ezzel együtt jelentkező hiány mellett a magánosok közötti forgalom egyre nagyobb mértéket öltött, ami már önmagában veszélyes tendenciát jelentett. Közismert, hogy a magánkereskedelem minden formáját gyanúsnak tekintette a pártállam és csak szükségből tűrte meg bizonyos területeken. Hamarosan érkezett is a vád a párt dogmatikusaitól: az ingatlanüzérkedés kimeríti a spekuláció, az indokolatlan haszonszerzés szocialista morállal össze nem egyeztethető bűntettét. A párt X. kongresszusa 1970-ben már figyelmeztette az alapszervezeteket, az apparátust az ügyeskedés veszélyeire.² Az ezzel kapcsolatos aggályok, kérdések a kongresszus után sem jutottak, juthattak nyugvópontra. Ezt bizonyítja, a Gazdaságpolitikai Bizottság által pár hónap múlva készített jelentés, ami már a társadalmilag indokolatlan jövedelmek képződésének és elvonásának szabályozásával foglalkozott. Az előterjesztés kertilés nélkül megállapította, hogy az indokolatlan jövedelmek kialakulásában jelentős szerepet játszott a korábbi gazdálkodási és jövedelemáramlási kötöttségek egy részének a reformmal összefüggő, – egyébként helyes – megszüntetése. A negatív jelenségek közül ez az anyag is nevesíti az ingatlanspekulációt.³ Mivel általában a korabeli pártanyagokban is kiemelten kezelték a Balaton mentén kialakult helyzetet – mint már említettük – talán itt ütötte fel fejét a legerőteljesebben az üzérkedés, mi is ezen a területen vizsgáljuk tovább a telekspekulációt.

Az ellentmondásos, a pártszervek beavatkozását igénylő helyzet természetesen az ingatlankereskedelemben sem egyik pillanatról a másikra alakult ki. Veszprém megyében már 1968-ban komoly problémákat jelentett a telkek iránt mutatkozó növekvő igény. Sokat elárul a helyzet súlyosságáról, hogy a Veszprém Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság (NEB) vizsgálatok sorát szentelte a probléma feltárására és megoldási javaslatok kidolgozására.⁴ A megye népi ellenőrei 1968 nyarán például részletesen tanulmányozták a Balaton környéki üdülőterület telekfelhasználását és forgalmazását. A felmérés két alapvető problémát emelt ki, amik aztán végig kísérték a 70-es éveket. Az egyiket az jelentette, hogy a Balaton partján a megnövekedett telekkereslet és építési igény lényegesen meghaladta a kínálatot, ennek következtében pedig a telekárak rohamosan növekedni kezdtek. Azaz a kereslet-kínálat viszonyrendszere határozta meg az árakat, ami – ahogy már említettük – a rendszer önmeghatározásából fakadóan magában is ellentmondásos helyzetet teremtett. Másrészt az ingatlanvásárlás túlnyomórészt magánosok között történt, ami a minden magánkezdeményezést önmagára nézve károsan tekintő, az omnikompetencia igényével fellépő pártállam számára ellenőrizhetetlen folyamatokat jelentett. A telekkereslet fellendülésében rejlő veszélyeket még fokozta, hogy – mint a NEB megállapította –, az többségében „vezető állású értelmiségi dolgozók és magánkisiparosok” részéről történt.⁵ Az már ekkor nyilvánvaló volt, hogy épp a munkások, a kis fizetésűek, vagy éppen a helybeliek nem tudtak telekhez jutni. A szerényebb keresetűek érdeklődése csökkent a megindult áremelkedés miatt, a jobb módú, a munkások közé sehogy sem besorolható rétegek, például az értelmiségiek kereslete viszont nőtt. Pedig

a parcellázás azzal a jelszóval indult, hogy a dolgozók jussanak hétvégi házhoz, üdülőhöz. Azaz a munkások állama nem csak az üzemi mindennapokban, hanem a megérdemelt pihenés tartalmas eltöltéséhez is biztosítja a megfelelő feltételeket.

A Veszprém megyei illetékesek a vizsgálat ismeretében nem meglepő módon arra a következtetésre jutottak, hogy amíg nem áll rendelkezésre megfelelő számú telek addig az árak leszorítása nem lehetséges. Azaz a kínálat növelése tűnt egyetlen megoldásnak. Ez egyrészt újabb és újabb parcellázásokkal lett volna megoldható, a kínálat extenzív növelésének azonban természetesen objektív határai voltak. Másrészt a korábbi szabályozások által megkötött, forgalomképtelenné tett ingatlanok felszabadításával és ismételt forgalomba helyezésével lehetett volna a telekhiányt csillapítani. Az ingatlanforgalmat korlátozó szabályozások egyik fő okát az adta, hogy az érintett Észak Balaton-parti területen, településeken a rendezési tervek többsége éppen a turizmus robbanásszerű fejlődése miatt a hetvenes évek fordulójára jelentős mértékben túlhaladottá vált. Az újabb tervek elkészítéséig pedig építési tilalmakat, korlátozásokat léptettek életbe, ezzel akadályozták a meglévő telkek forgalomba hozását is. Ezek jórészt magántulajdont képeztek, de eladhatatlanul, mivel a tulajdonosuk nem rendelkezhetett szabadon felettük, bizonytalan volt jövőbeli hasznosíthatóságuk. Ugyanakkor kisajátításukra a tanácsok nem rendelkeztek fedezettel. A mindezek következtében kialakult krónikus hiányra jellemző, hogy 5-10 telekre 400 igénylő jutott. Ilyen körülmények között könnyen a visszaélések melegágyává válhatott a teletszerzés is. Erre tett egyértelmű célzást a Veszprém megyei OTP szakembere, amikor a balatonkörnyéki üdülőterület telekfelhasználásának és forgalmazásának egyes kérdéseivel kapcsolatos vizsgálat megvitatásakor a spekulációs jelenségekről szólva a következőket mondta: „Kinek adjuk, elmondhatom, hogy egyetlen veszprémi lakosnak sem jutott belőle, mind budapesti. Kik azok, hát kik? Ne kívánják, hogy részletezzem.”⁶ A kialakult visszás helyzet természetesen ismertté vált a felső pártvezetés számára is. Annál is inkább, mert a jelenség jól beilleszthető volt a dogmatikusok ideológiai offenzívájába, amely épp a munkásosztály háttérbe szorulására, valamint a széles körben terjedő, a pártfunkcionáriusok körében is megjelenő anyagiasság, spekuláció veszélyeire figyelmeztetett. Valamint a reformfolyamat beindulása után minden negatív tendenciát annak nem kívánatos vadhajtasaként kezelt. Ilyen körülmények között meglepő lett volna, ha nem történnek lépések a teletspekuláció visszaszorítására.

Az egyre tarthatatlanabbá váló helyzettel eleinte csak a politikai deklarációk fegyverével szállt szembe a párt, talán a bürokratikus döntés előkészítés lomhaságának köszönhetően, vagy a baloldaliak viszonylagos gyengeségének köszönhetően. A X. kongresszus után az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1970. novemberében egy határozatában kinyilatkoztatta ugyan, hogy gátat kell szabni a további telekfelhalmozással, értékesítésekkel kapcsolatos spekulációknak, de mivel tényleges lépések a helyzet kezelésére nem történtek, ez javulást nem eredményezett. 1971-re azonban megszülettek az új, szigorúbb rendelkezések. Ezek létrejötté egyébként bizonyítéka volt a reformellenes tábor sikeres nyomásgyakorlásának és előrevetítette a később teljessé váló konzervatív visszarendeződést. Az úgynevezett telekrendelet a meghatározott mértéket meghaladó telek, lakás és üdültulajdon szerzését megtiltotta, a már meglévő többlettulajdon esetében elrendelte annak kötelező elidegenítését. A szabályozás szerint egy személy, illetve család tulajdonában egy lakás és üdülő, vagy egy lakás és egy beépítetlen üdülőtelek, vagy egy beépítetlen lakótelek és egy üdülő, vagy egy beépítetlen lakótelek és egy beépítetlen üdülőtelek lehetett. Az állampolgárok számára az elidegenítés határideje beépítetlen teleknél 1972 végén, lakás és üdülő esetében 1973. december 31-én járt le.⁷

A telekrendelet kiadásának évében a Veszprém Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság jelentése többek között a következő spekulatív telekértékesítések feltárásával támasztotta alá a szabályozás időszerűségét:

- Tihanyban 1966-ban 802 négyszögöl terület került megvételre 160 ezer Ft-ért, ezt 1968-ban illetve 1970-ben 960 ezer Ft-ért értékesítette a volt vevő a Magyar Újságíró Szövetség részére.

- Balatonfüzfőn valaki 1966-ban 677 négyszögölt 16800 Ft-ért vásárolt meg, majd ebből 1970-ben 135 négyszögölt eladott, de már 35000 ezer Ft-ért.

- Csupakon pedig 1969-ben 180 Ft-os négyszögölenkénti áru telket, 1969. november 15-én, december 17-én, valamint 1970. február 16-án, február 18-án 650 Ft négyszögölenkénti áron értékesítették.⁸

Az áremelkedés és az eladásból eredő haszon valóban szembeötlően nagy mai szemmel nézve is, és főleg kirívónak számíthatott akkor, amikor a pártállam által megnyilvánult „társadalmi igazságérzet” küzdött a kiugró jövedelmek ellen és csak a munkával szerzett bevételt tekintette elfogadhatónak. A frekvenciát több üdülőterületeken, mint például Balatonkenese, Balatonvilágos, Balatonalmádi, Alsóörs a keresletnek csak mintegy 50%-át voltak képesek az állami-tanácsi szervek kielégíteni. Az államilag finanszírozott telkek az igények évente 15-20 százalékos emelkedését sem tudták a kínálat fokozásával követni. Jellemző, hogy ezzel egy időben a tanácsi értékesítés a kereslet növekedése ellenére stagnált, mert megfelelő telkek kialakításához nem rendelkeztek kellő anyagi fedezettel. Így a forgalom jelentős része magánosok között zajlott, mint láthattuk gyakran komoly haszonnal kecsegtetve az üzérkedéstől vissza nem rettenő „kispolgári” elemeket. A telekforgalom tulajdoni megoszlását 1969–1971-ig a következők jellemezték: termelőszövetkezeti 415 db, állami 979 db, és magán 2537 db cserélt gazdát a vizsgált Balaton-parti tanácsok területén. Egyes „szerencsés” termelőszövetkezetek az ingatlanspekulációban rejlő lehetőséget is kiaknázták. A nagyüzemi művelésre alkalmatlan külterületi ingatlanok felparcellázásától a Balaton partján komoly hasznot remélhettek. Így a termelőszövetkezeti értékesítés keretében Alsóörsön 34 kh, Balatonfüreden 15 kh, Balatonudvarin 71 kh, Vörösberényben 23 kh terület került eladásra.⁹ Ez – akárcsak más területeken –, rávilágít, hogy ott, ahol az állam, illetve annak meghosszabbított kezeként a helyi tanácsok képtelenek voltak a hatékony gazdálkodásra a magánosok, illetve a szövetkezeti társulások jelentős haszonra tehettek szert.

Mindenesetre a helyzet a szigorú rendelkezések életbeléptetése ellenére nem, hogy javult, sőt inkább romlott a következő évben. Ezzel egy időben a konzervatív erők erőfeszítései úgy tűnt eredményre vezettek, aminek az 1972. novemberi KB ülés határozatai adták kézzelfogható jelét. A gyűlésről kiadott nyilatkozat kiemelten foglalkozott az elharapódzott harácsolás felszámolásával. Ezen belül pedig az ingatlan tulajdon erőteljesebb megadóztatásával, a lakás és teleküzérkedés felszámolásával. A kérdésnek a dogmatikusok érdekei szerinti előtérbe kerülését mutatja, hogy a központi pártszervek közül 1973. novemberében a Gazdaságpolitikai Bizottság vizsgálta meg a többlet lakó és üdülőtelkek kötelező értékesítésével kapcsolatos 1971-es rendelkezések végrehajtásában elért eredményeket. Ezek szerint mértéken felüli ingatlannal országosan 185 ezren rendelkeztek (9%), az ingatlanaik száma 380 ezret (17%-ot) tett ki. Kettőnél több ingatlana 39 ezer tulajdonosnak volt, ők összesen 123 ezer ingatlant birtokoltak (összes ingatlan 5,4%-a). A vizsgálat kimutatásait igazán kínossá az tette, hogy az üdülő és üdülőtelkek tulajdonosainak aránya az alkalmazotti és az egyéb rétegek esetében messze meghaladta a fizikai munkásokét. Egy reprezentatív felmérés szerint az üdülő és

üdülőtellek tulajdonosainak aránya a következőképpen alakult: 20% fizikai munkás, 52% alkalmazott, 21% egyéb foglalkozású volt. A rendszer „szociológiája” közismerten torzított társadalomképet adott azáltal, hogy minél több lakost szorított az idealizált munkás kategóriába. Ezt is figyelembe véve meglepő, hogy csak 20%-ot, azaz a tulajdonosok egyötödöt tudták fizikai munkásnak minősíteni!

A telekrendelet szerint a meghatározott mértéket meghaladó, határidőre magánúton nem értékesített többletingatlant a tanácsnak kellett értékesítenie. A pluszfeladat azonban komoly problémákat szült egyes tanácsoknál. A megszorodott többletfeladatok ellátására nem rendelkeztek megfelelő apparátussal, sem létszámban, sem hozzáértésben. Így mint a Gazdaságpolitikai Bizottság 1973-as jelentés is megjegyezte, több helyen még nem tárgyalták a többletingatlanok ügyét, miközben a telekrendelet állampolgári elidegenítési határideje a többletingatlanokra vonatkozóan vésszen közeledett (lakás és üdülő esetében), vagy beépítetlen teleknél már 1972. végén lejárt. A jelentős lemaradás különösen a Balaton partján, a Velencei-tó partján és a Dunakanyarban okozhatott fejtörést az illetékes tanácsoknak. Helyzetüket valóban megnehezítette, hogy az említett területeken lévő üdülőtellek tulajdonosainak többsége a fővárosban lakott.¹⁰ Ez önmagában még nem kellett volna, hogy problémát okozzon, de a szocialista bürokrácia hanyagságára jellemző módon nem voltak naprakész számontartások a tulajdonosokról. Sokszor az adatlapon közölt tulajdonos vagy ismeretlen volt a keresett helyen, vagy már nem volt tulajdonos, de a változás a birtokívekből, teleknyilvántartó könyvekből nem volt megállapítható. Az állampolgárok pedig nem igen vették a fáradságot, hogy bevallják többlet ingatlanjaikat az illetékes tanácsnál. A bevallások elmaradásán nem kell csodálkoznunk, mivel gyakorlatilag semmiféle szankció nem veszélyeztetette a rendelet be nem tartóit. Csookon például 250 esetben nem reagáltak az állampolgárok a kiküldött felszólításokra. Tehették, mert a tanács nem alkalmazott szankciókat. A tanácsnál ezt később azzal indokolták, hogy azok nagy számára tekintettel úgy döntöttek, nem kezdik el a bírság kiszabás alkalmazását. De nem minden tanács jutott el olyan „messze”, mint Csopek. Előfordult, hogy a helyi szervek már a bevallásadásra való felszólítás kiküldésére sem vették a fáradságot.¹¹ Az ingatlan szerint illetékes tanács azonban nem csak az állampolgárt nem tudta a szabályozás betartatására szorítani. Több százra volt tehető az olyan eset, ahol a lakóhely szerinti illetékes tanács hanyagságából nem tudták elérni a lakóhelyén a tulajdonost. Ebben elsősorban Budapest kerületi szerveit terhelte felelősség.

Komoly fejtörést okozott tehát a Balaton-parti tanácsoknak, hogy megfeleljenek a telekgazdálkodás új irányelveinek. Közrejátszott ebben a jogi túlszabályozottság, 23 jogszabálynak és belső utasításnak kellett volna egyszerre követni. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy a rendeletek szerint nem minősült többletteleknek az ingatlan, ha a településen építési tilalom volt. Így például Balatonfüreden, Balatonalmádiban stb. 3-4 sem. Sem a személyi, sem a tárgyi feltételek nem voltak tehát biztosítva az ingatlan-nyilvántartások megfelelő vezetéséhez. A tanácsok gyakran azzal mentegetőztek, hogy a mulasztások oka a lakóhely szerinti átjelentés hiánya. Azonban az igazság az volt, hogy a hiányos nyilvántartások a helyben lakók többlet ingatlanjaival kapcsolatban is előfordultak. Például Balatonudvari esetében 1972. évben, a számbavételkor helyben lakóknak 14 lakó, illetve 17 többlet üdülőtellek volt. 1974-ig saját kézből csupán 4 lakó, illetve 3 üdülőtelleket értékesítettek, a többit a tanácsnak kellett volna már korábban elidegenítenie.¹² A Balaton menti települések tehát a telekrendelet végre nem hajtásában egymást múlták felül. A legmegdöbbentőbb esetet azonban a Balatonfüzfőn feltárt hiányosságok szolgáltatták a megye ellenőreinek. A községben 1967. óta nem vezették

a teleknyilvántartást. Az 1975-ös ellenőrzés a következőket állapította meg: „Balatonfüzfő ahol létszámbírányra, személycserékre hivatkozva még 1974. év második felében is ügyészi kötelezésre küldték csak meg az adatlapokat. Ennél a tanácsnál fordult elő az eset, hogy a nyilvántartásba még az adózó bevallása alapján bejelentett adatokat sem vezették be.”¹³

Ha a tanácsoknál folyó „ügymenet” nem szolgáltatott volna amúgy is elég bizonyítékkal, arra, hogy a teleküzérkedés elleni küzdelem zátonyra futott, akkor a Veszprém megyei népi ellenőrök újabb és újabb vizsgálatai végleg nyilvánvalóvá teheték – természetesen csak a szűk körű pártvezetés számára, – hogy a központi szervek által elképzelt forgatókönyvből, ami a spekuláció visszaszorítását illeti, legalábbis a Balaton mentén szinte semmi sem valósult meg. A telekárak a rendeletek ellenére tovább nőttek és a spekuláció sem szűnt meg. Az 1970–1974 közötti időszakban, Balatonalmádiban, átlagban 600-1000 Ft-ról 800-1400 Ft-ra, Hévízen 100-450 Ft-ról 200-1200 Ft-ra emelkedtek a négyszögölenkénti telekárak. Balatonfüreden ugyanebben az időszakban 39 darab beépíthető állami telek került eladásra, viszont 240 darabot magánkézből értékesítettek. Alsóörsön miközben 322-en jutottak állami telekhez, magánforgalomban 547-en. Az adásvételek többsége tehát, hiába próbálták azt a tanácsi értékesítés irányába tolni, továbbra is magánosok között zajlott. A hiányos állami kínálatban továbbra is nagy szerepe volt a több települést még mindig megbéklyózó átmeneti építési tilalomnak. Balatonkenesén kb. 300, Balatonfüzfőn 2-300, üdülő, illetve házhely telek nem volt értékesíthető a tilalom miatt. A vásárlók foglalkozás szerinti megoszlása sem változott túlnyomórészt értelmiségi, alkalmazott, kisebb mértékben munkás állapították meg a felmérések.¹⁴

A korábban is jellemző viszonyok a rendeletek ellenére tehát semmit sem javultak, sőt inkább romlottak. A telekrendeletet követően már nem csak magánszemélyek tekintették jó üzletnek az ingatlanspekulációt, hanem megnövelt jogkörüknél fogva a tanácsok is. Az „élelmesebb” tanácsok már az 1960-as évek közepétől meglovagolták a megnövekedett kereslet adta lehetőségeket minden bizonnyal. A reformellenes félfordulattal párhuzamosan, azzal összefüggésben azonban a pártállam egészének, és különösképpen a baloldaliaknak a bürokratikus szabályozás mindenek felettiségébe vetett hite lényegében kötelezővé tette számukra, hogy a kérdéssel foglalkozzanak. Gondolhatták, ha már ilyen nyűggel terhelték le őket a központi döntéshozók, ahol lehetséges húzzanak hasznot belőle. Balatonkenesén például a következő visszaélésre derült fény: A településen, az alsórét dűlőben magánosoktól községrendezés címén 52 kh 420 négyszögöl területet sajátítottak ki négyszögölenként 200 Ft-os áron. A tanács vb a telkek eladási árát 350 Ft-ban határozta meg. Ugyanezen határozat a Sirály KTSZ-nek a telkek négyszögölenkénti árát 150 Ft-ban, 5 tervezőnek a telkek négyszögölenkénti árát 150-200 Ft-ban állapította meg, míg a dunaújvárosi Víz és Csatornamű Vállalat ingyen jutott az ingatlanhoz. A gond itt „csak” az volt, hogy összefüggő terület egyidejű értékesítésénél egységes eladási árat kellett volna megállapítani a 9/ 1970/ VI. 16 / EVM.– PM. sz. rendelet 9. 10. §-a rendelkezése szerint. A tanács tehát a vonatkozó jogszabályt semmibe véve nem azonos eladási árat állapított meg az eladás során, hanem valamilyen oknál fogva lényegében „személyre szólót”.¹⁵ Érdemes megvizsgálni, hogyan vélekedtek az anomáliákról azok, akik szűk körben tudomást szerezhettek a hasonló esetekről. A hozzászólások azt bizonyítják, hogy a fenti példa egyáltalán nem volt egyedülálló a Balaton parti tanácsok esetében és minden bizonnyal történtek jelentősebb visszaélések is. A népi ellenőrzés bizottsági ülésén a következő reagálások hangoztak el:

– „Gyakorlatilag a községi tanácsok szocialista összeköttetések alapján, haveri alapon

személyekre állapítják meg a telekárakat. Ezt nem lehet egyszerűen csak tudomásul venni.”

– „A vizsgálat tűrhetetlen állapotokat tárt fel. Hihetetlen, hogy a telekspekuláció a kormányhatározat után inkább növekvő, mint csökkenő mértékű.”

– „A telekgazdálkodás politikai kérdés is. Éppen ezért szemléletromboló egyes községi tanácsok tevékenysége, amikor saját vezető dolgozóinak juttattak szabálytalanul olcsó áron telkeket. A balatonkenesei tsz vezetése Küngös határában 5 Ft-ért vásárolt telkeket és ezt mivel birtokon belül volt, 900 Ft-os telekre cserélték fel.”¹⁶

A nyilvánossághoz az imént idézetekből természetesen semmi sem juthatott el. A sajtóban az 1971-es telekrendelet sikeréről szóltak a cikkek. Bár azt elismerték, hogy akadnak problémák, a rendelet végrehajtása vontatottan halad, még mindig van pár üzér, de „a legfontosabb célt sikerült elérni megszűnt a telekspekuláció. Ma már senkinek módja tucatjával vásárolni az ingatlanokat, s ezeket nagy felárral továbbadni” – állította nem kis csúsztatással a párt megyei lapja.¹⁷

Valójában, mint az imént láthattuk az üzérkedés, a spekuláció, azaz a telkek iránti magas kereslet kihasználása legalább annyira jellemezte az apparátust, a párt kádereit, mint a pelengérre állított magánosokat. A szocializmus hangoztatott elvei szerint az ingatlan üzletben is vissza kellett volna szorítani egy szűk kör a „kispolgárinak” bélyegzett elemek munkával meg nem szolgált, indokolatlan haszonnal járó, az önző, egyéni érdeket az osztársadalmi érdek elé helyező érvényesülési lehetőségeit. Valójában azonban az történt, hogy a szocialista erkölcsiség és egyenlőség nevében a pártállam magának vindikálta a telekspekuláció hasznát. Az itt jelentkező fellépés hűen tükrözi a diktatúra kísérleteit, hogy újra meg újra ellenőrzése alá vonjon mindent, ami kiszabadult a bürokratikus kontroll alól. A telekspekuláció elleni szankciókról született viszonylag gyors politikai döntés azt is megerősíti, hogy a konzervatív baloldal már az 1972. novemberi határozatokat megelőzően elért eredményeket. Ezt követően, a 70-es évek második felétől az ország egyre romló gazdasági kilátásai a konzervatív erők pozícióit is gyengítették, ismét egy reformfordulat jelei mutatkoztak. A telekspekuláció, a telekhelyzet ilyen körülmények között már kevésbé számított releváns ügynek és az évtized végére komoly erőfeszítések árán valamelyest normalizálódott is a helyzet. Az, hogy az 1971-ben életbe léptetett rendelkezések egyáltalán nem valósították meg a hozzájuk fűzött reményeket, jelzik az államigazgatás diszfunkcionális működését, a felsőbb szervek képtelenségét bizonyos esetekben, hogy szabályozó akaratuk a bürokrácia alsóbb szerveivel végrehajtassák. Végül a telekrendelet és körülményei feldolgozása kapcsán is bebizonyosodott, nem kell túlzott „mélyfúrásokat” végezni ahhoz, hogy „felszínre törjön” a rendszer rendkívül ellentmondásos jellege, legyen szó bármiről. A szocializmus hangoztatott elvei és a valódi viszonyok, érdekektől megfosztott szembenállása: a teleküzérkedés elleni állami küzdelem kudarca egyik oldalról, másrészt az ugyanezen szervek körében folytatott visszaélések.

BIBLIOGRÁFIA

A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970. Budapest, 1974, Kossuth.

A Magyar Szocialista munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth.

BEREND T. IVÁN: *A magyar gazdasági reform útja.* Budapest, 1988, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó.

HUSZÁR TIBOR: *Kádár János politikai életrajza.* Budapest, 2003, Szabad Tér Kiadó–Kossuth.

- LAJTAI VERA: A párt vezetésével. *Pártélet* 1968. január.
- PÉTERI GYÖRGY: Pirruszi Győzelem. In Rainer M. János (szerk.): „*Hatvanas évek*” Magyarországon. Budapest, 2004, 1956-os Intézet.
- PETŐ IVÁN: Változások a változatlanóságért. In *Ki volt Kádár?* Budapest, 2001, Rubicon – Aquila.
- R. I.: A politikai munka és a reform. *Pártélet*, 1968. január.
- SZALAI ERZSÉBET: *Gazdasági mechanizmus, reformtörekvések és nagyvállalati érdekek*. Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó.
- TÍMÁR MÁTYÁS: *Gazdaságpolitika Magyarországon. 1967–1973*. Budapest, 1975, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- TÖKÉS RUDOLF: A kialakított forradalom. Budapest, Kossuth, 1998.
- VARGA ZSUZSANNA: Hatalom, büntetőjog és termelősövetkezetek Magyarországon az 1970-es években. *Jogtörténeti Szemle*, 2003. április.

EGYÉB FORRÁSOK

- Népszabadság*, 1973–1974. évi számai,
Veszprém Megyei Napló, 1973–1974. évi számai.
 – Magyar Országos Levéltár:
 A Magyar Szocialista Munkáspárt, Politikai Bizottság iratai (1970–1977).
 A Magyar Szocialista Munkáspárt, Gazdaságpolitikai Bizottság iratai (1970–1977).
 A Magyar Szocialista Munkáspárt, Központi Népi Ellenőrzési Bizottság iratai (1970–1979).
 – Veszprém Megyei Levéltár:
 Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottság iratai (1968–1975).
 Veszprém Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság iratai (1968–1975).
 Veszprém Megyei Népi Ellenőrzési Bizottság alatt működő Veszprém Városi és Járási Albizottság iratai (1968–1975).

JEGYZETEK

- ¹ Lásd: *Pártélet* 1968. január számból „A párt vezetésével” és „A politikai munka és a reform” című cikkek.
- ² MSZMP határozatai és dokumentumai 1967–1970. 699.
- ³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) M. KS. 288. f. 15/ 197. óe. Gazdaságpolitikai Bizottság (a továbbiakban: GPB). Előterjesztés, A társadalmilag indokolatlan jövedelmek képződésének és elvonásának szabályozása.
- ⁴ A népi ellenőrzés intézményrendszerét 1957-ben hozták létre, hogy segítséget nyújtson az állami szerveknek az állami és állampolgári fegyelem megszilárdításában, a nép vagyonának védelmében és a visszaélések leleplezésében. Lásd: Varga Zsuzsanna, Hatalom, büntetőjog és termelősövetkezetek Magyarországon az 1970-es években. 13– 14.
- ⁵ Veszprém Megyei Levéltár (a továbbiakban: VemL). XVII. 901.4.d. Megyei NEB. Jelentés, A Balaton környéki üdülőtérület telekfelhasználásának és forgalmazásának kérdéseivel kapcsolatos vizsgálat előkészítéséhez. 1968. augusztus 15.
- ⁶ VemL. XVII.907.1d. Megyei NEB, Járási és Városi Albizottság. Jegyzőkönyv, A Balaton környéki üdülőtérület telekfelhasználásának és forgalmazásának egyes kérdéseivel kapcsolatos vizsgálat különös tekintettel a spekulációs jelenségekre. 1968. október 28.
- ⁷ Népszabadság, 1974. február 10. A telekrendelet nyomában.

- ⁸ VemL. XVII. 901. 7.d Megyei NEB. Összefoglaló jelentés, A Balatonfelvidék- üdülőtérület telekfelhasználásának és forgalmazásának egyes kérdéseivel kapcsolatos vizsgálatról. 1971. február.
- ⁹ VemL. XVII. 907. 2.d. Megyei NEB, Járási és Városi Albizottság. Összefoglaló jelentés, A Balaton környéki üdülőtérület telekfelhasználásának és forgalmazásának egyes kérdéseivel kapcsolatos vizsgálatról. 1971. március 18.
- ¹⁰ MOL. M. KS. 288. f. 15/ 260 ő.e. Gazdaságpolitikai Bizottság. Jelentés, A többlet lakó- és üdülőtellek kötelező értékesítésének végrehajtásával kapcsolatos tapasztalatokról. 1973. november 26.
- ¹¹ Ugyanakkor az is előfordult, hogy ahol az állampolgárok a bevallást elmulasztották, a tanácsai dolgozók próbálták felkutatni azokat a telektulajdonosokat, akiknek kilétét nem ismerték.
- ¹² VemL. XVII. 907.4.d. Megyei NEB, Járási és Városi Albizottság. Összefoglaló jelentés, A telekgazdálkodással kapcsolatos jogszabályok végrehajtásának helyzete. 1974. május 18.
- ¹³ VemL. XVII. 907. 4.d. Megyei NEB, Járási és Városi Albizottság. Összefoglaló jelentés, Az állampolgárok telek, lakás és üdülőtulajdonát szabályozó rendelkezések végrehajtásáról, valamint az ingatlanforgalom alakulásáról. 1975. március 21.
- ¹⁴ VemL. XVII. 901. 10.d. Megyei NEB. Összefoglaló Jelentés, A telekgazdálkodással kapcsolatos jogszabályok végrehajtásának helyzete című témavizsgálatról. 1974. június 20.
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ VemL. XVII. 901. 10.d. Megyei NEB. Jegyzőkönyv, Telekgazdálkodással kapcsolatos jogszabályok végrehajtásának helyzete. 1974. július 5.
- ¹⁷ Lásd Veszprém Megyei Napló (továbbiakban Napló), 1974. május 4. „Telekháború.” Valamint: Napló, 1974. szeptember. 3. Jegyzetek, Vége a spekulációnak.

Fogaras vármegye

Erdeiben vadkan és barnamedve tanyázott...

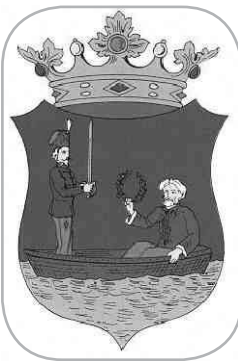
Egykori közigazgatási egység volt a Magyar Királyság erdélyi, délkeleti részében. A vármegye területe jelenleg Románia része.

Bevezetés

A területen, amely Dél-Erdély egyik legforgalmasabb átjáró vidéke, a népvándorlás népei sorban megfordultak, megtelepedtek és elköltöztek. A vidék helyneveiben felfedezhetjük a szláv nyomokat, az oklevelekből kimutatható legkorábbi helynévről azonban zömmel magyar eredetű és arról tanúskodik, hogy ezen a helyen a magyarok megelőzték az Árpád-korban ide telepített népelemeket. A magyarok a 895-ben bekövetkező besenyő-bolgár támadás nyomán szállták meg Dél-Erdélyt is, majd 955 után telepítettek ide besenyő (tal-mács) határőröket, s valószínűleg 970 után vették igénybe nyári legelőnek a Gyulák családtagjai, s 1003 után az István király által helyükre ültetett vezérek. István az új államszervezetében Fogarasföld területét fehérvármegye-hez kapcsolta. A területre legjellegzetesebb népelem a „blak”, ill. a román megjelenését a XII. század utolsó harmadára tehetjük, s a XIII. század elején Magyarországon egyedül Fogarasföld vidékét nevezték „blakok föld-jének”, s így a vidék tekinthető a blakok első telephelyének Magyarországon. 1252-től e vidékre értik a „kerci oláhok földje” kifejezést, mely nevét az akkori főhelyéről, a kerci ciszterci kolostorról kapta. Ez időben a kolostor

és a világi földesurak birtokai beleékelődtek a román területekbe. Az Olt folyó partján a XIII. század elejétől magyar falvak létesültek, s attól délre román pásztorok éltek, de nem voltak helyhez kötött településeik. Vladislav havasföldi vajda kezdte bojárokkal, cigányokkal és parasztokkal megtelepíteni az 1390 után oklevelekben is feltűnő első román nevű falvakat az Olt és a déli Kárpátok között.

Földrajz és történelem

Fogaras vármegye területe két részre osztható fel: az északi, völgyes, dombos, termékeny földel rendelkező rész, és a déli, a Fogarasi-havasok által lefedett rész. A Fogarasi-havasok az egyik legmagasabb hegység volt a Magyar Királyságon belül, rengeteg óriási csúcs van itt: Negoj-Csúcs, Buteanu-csúcs, Nagy-Vist. A vármegyének több folyója is van: az Olt, a Barca, a Sebes. A vármegyét északról Szeben és Nagy-Küküllő vármegyék, keleten Brassó vármegye, délen Havasalföld – később Románia –, nyugaton pedig Szeben vármegye határolta. Fogaras a termékeny völgyalapját a havasok zord régiójával egyesíti. A vármegye északi határát képező Olt mentén termékeny lapály terül el, melynek tengerfeletti magassága 400 és 470 méter között változik. A Fogarasi havasok nagy láncolata minden előhegy nélkül hirtelen emelkedik ki. E nagy hegylánc, melynek főgerince Románia felé határt képz, Erdély legmagasabb csúcsait egyesíti magában. Észak felé

FOGARAS VÁRMEGYE HELYE A TÖRTÉNELMI MAGYARORSZÁGON

csak rövid, egymással párhuzamos ágakat bocsát, keleten a Barcza forrása feletti horpadás választja el a Brassói-hegységtől, melynek nyugati tagja a 2241 méter magas Királykő egészen a vármegye területére esik, míg a Törösvári-szoroson emelkedő Bucsecsnek csak nyugati lejtői számítanak Fogaras vidékéhez. E két utóbbi hegytömeg aljában a Barcza termékeny rónája terül el, melyet nyugat felől a középmagasságú Persányi-hegység határol. Ezen hegységből számos folyóvíz ömlik a lapályra, de nagyobb jelentősége csak a Barczának van, mellyel a Törösvári patakkal egyesülve Brassó vármegye földjére lép át. A földművelés csak az Olt termékeny lapályára szorítkozik. Figyelmet érdemel az állattenyésztés. A lótenyésztés kevésbé fejlett, a szarvasmarha viszont jelentősebb. A vármegye vadban is gazdag, a havasi patakok sok pisztrángot rejtene.

A fogarasi végvár köré a XIII. században a magyar királyok a Havason túlról oláhokat

telepítettek, amelyet terra Blacorumnak, azaz románok földjének neveztek. II. András 1224-ben a szászoknak adott kiváltságlevelében a szászok földjébe befoglalta az oláhok és besenyők erdejét is, majd 1291-ben székelek, szászok és oláhok lakták, mint királyi telepések. Az első erősség a mai vár helyén ekkor keletkezett, alapjait a Csák nembeli Pósa, IV. Bélának erdélyi herceg korában tárnokmestere, egyben szörényi bán rakatta le. 1369-ben I. Nagy Lajos királyunk Lakkó (Vladislav) oláh vajdának adományozta hűbérként Fogaras vidékét, aki címébe veszi a Fogarasi hercegi címet is. Hunyadi Mátyás király 1464-ben elvette a havasi vajdától és Geréb Jánosnak adta. A XV. század végén Corvin János birtokolta, majd II. Ulászló 1505-ben Bornemisza Jánosnak adta, aki Tomori Pált küldte a Fogaras vidékre várnagynak. 1526 után Majláth István, az oláh Boér családból származó erdélyi vajda kapta meg. A XVI. század második felében Fogaras

várából és 64 faluból álló zászlós uradalom jött létre, mely csak a várnak adózott és nyújtott katonai szolgálatot. 1567-ben Békés Gáspár zálogul kapta, 1573-ban Báthory István foglalta el, 1589-től Báthory Boldizsárné, majd 1595-től Báthory Zsigmond felesége vált a vidék birtokosává. 1599-ben Mihály vajda feleségéé lett. Bethlen, a Rákócziak és Apafi fejedelemsége alatt Fogaras vidéke a fejedelemszonyok birtokává vált. Amikor 1690-ben megszűnt az Erdélyi Fejedelemség, a kincstár vált birtokossá. Mária Terézia 1758-ban az erdélyi kancellárnak, majd 1762-ben az erdélyi szász univerzitásnak zálogosította el 99 évre. 1765-ben az erdélyi határőrvidék felállításakor 11 község egészen, 28 pedig részben határőrökké lett, s a fölállított oláh határőrezred eloláhosította Fogaras vidékét. 1874-ben zárult le a kiváltási per, s birtoklási joga ismét a kincstárra szállt. 1876-ban a vidékhez csatolták az Olt jobb partján fekvő Felső-Fehér vármegyei községeket, a területet Fogaras vármegyévé szervezték. 1918-ban román csapatok szállták meg, majd 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés Romániához csatolta, ahol az 1925., 1938., 1950., 1960. és 1968. évi

közigazgatási átszervezéssel megszüntették, a vármegye területét Szeben és Brassó megye között felosztották.

Lakosság

1880-ban 84571 fő, 1910-ben 95174 fő volt a lakossága, így népességileg az ország 57. vármegyéje volt, a ritka népességűek közé tartozik. Tekintsük át a lakosság nemzetiségét és vallási hovatartozását az 1910-ből ránk maradt adatok alapján:

Magyar	6466 fő	6,7%
Német	3236 fő	3,4%
Oláh	84436 fő	88,7%
Római katolikus	3024 fő	3,17%
Görög katolikus	23 651 fő	25,7%
Evangélikus	2441 fő	2,56%
Református	2768 fő	3,96%
Unitárius	482 fő	0,5%
Görögkeleti	61881 fő	64,9%
Izraelita	905 fő	0,95%

Foglakozását tekintve a lakosság nagy zöme őstermelő, iparral és kereskedelemmel kevesen foglalkoztak. Közlekedésben a Magyar királyi Államvasutak Nagyszeben–Bras-

só vonala szeli át hosszan a vármegyét.

Közigazgatás

Területnagyságra Magyarország 53. vármegyéje (2433 km²). 1910-ben a vármegye négy járásra volt felosztva:

- Alsóárpási járás, székhelye Alsóárpás.
- Fogarasi járás, székhelye Fogaras, mely rendezett tanácsú város.
- Sárkányi járás, székhelye Sárkány.
- Töröcsvári járás, székhelye Zernyest.

A vármegye székhelye Fogaras, mely egyben rendezett tanácsú város. 14 nagyközség, 74 kisközség, 41 puszta és telep. 3 római katolikus egyházközsége tartozott az erdélyi püspökséghez, 47 görög katolikus a fogarasi-gyulafehérvári érsekséghez, 70 görögkeleti az erdélyi metropolitához, 3 evangélikus és református az erdélyi egyházkerülethez, 1 filia a kolozsvári egyházkerülethez és működött egy izraelita anyakönyvi hivatal is.

Fogaras várának történeti leírása

(Varjú Elemér „Magyar várak” című, 1932-ben megjelent könyvében így ír Fogaras váráról:)

„Volt idő, mikor Fogaras várát Erdély legbiztosabb erősségének tartották, mely minden csapatnak ellenállt. Zöme hatalmas négyszögű épülettömb, téres udvarral. Sarkait a síkföldi váraknál szokásos módon erős, sokszögű tornyok zárják le. A belső vár körül állnak a melléképületek, s vaskos bástyák által védett tömör falak szolgálnak külső védőöv gyanánt. E falak lábát hajdan szokatlanul széles ároknak az Olt folyóból táplált vize mosta. A mindennemű megrohanást és aknatámadást lehetetlenné tevő vízen át szétszedhető híd vezetett a zömök, erőteljes kaputoronyhoz. A belső vár, amióta a XVI. század elején újra épült,

fejedelmi igényeknek megfelelő módon volt felszerelve. Apaffi Mihály feleségestől nagyon kedvelte Fogarast. Az ő korából fennmaradt leltár szerint az első emeleten volt a flandriai kárpitokkal ékes ebédlőterem, az audienciaszoba, a fejedelem s a fejedelemné egy-egy belsejszobája, a főkomornyik szobája, az udvari frájoké és két nappali társalgó, ahol legtöbbször tartózkodott a fejedelmi család. Volt tágas kápolna a belső várban, itt volt a várkapitány lakása is, úgyszintén a számtartó, udvarbírák, sáfár, komornyikok, hoppmester, pohárnokok szállása, vendégszobák, sokféle raktárak, kamrák, »boltok« stb. A külső vár öt hatalmas bástyájára s a falakra ötven ágyút lehetett felvonni; ezeket és a sok szakállast, kézi-puskát három »portartó« raktárból látták el a szükséges puskaporral.”

A várat 1310-ben Apor László építtette. A XIV. században a havasalföldi fejedelmek birtoka lett, de 1464-ben Hunyadi Mátyás kivette a kezükből. 1540-ben Török Bálint ostromolta, majd a török. 1588-tól az erdélyi fejedelmek feleségének birtoka. 1599-ben Vitéz Mihály havasalföldi vajda foglalta el és feleségének adományozta. 1605-ben a közeledő Bocskai hírére őrsége fellázadt és átadta. 1661-ben a török ostromolta és el is foglalta. 1675. április 28-án itt kötötték meg a fogarasi szerződést, melyben a lengyel és a francia király a kurucok segítségére vállalt kötelezettséget, a szerződést a törökellenes háború miatt nem hajtották végre. 1685. február 22-én az itteni országgyűlésen emeltek hűtlenségi vádat Thököly Imre ellen, és döntöttek birtokainak elkobzásáról. A kurucok eredménytelenül ostromolták. I. Apafi Mihály fejedelem idején ez volt a fejedelemség tényleges székhelye, itt halt meg a fejedelem 1690. április 15-én. 1878-ban a vármegye székhelye lett.

KÖNYVES PÉTER

Bokor Pál

**SZEGEDORSZÁGTÓL
MAGYARORSZÁIG**

**VISSZAEMLÉKEZÉS
A SZEGEDI
ELLENFORRADALMI
NAPOKRA**

A kötet az 1939-ben megjelent
első kiadás alapján,
magyarázó jegyzetekkel került
újra kiadásra.

A kiadvány megrendelhető
a szerkesztőség címén:

BELVEDERE MERIDIONALE
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.
Telefon: 06 62/544-759
E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Fiatal Szegedi Írók Köre

KIADÓI CÍM: 6725 SZEGED, BOLDOGASSZONY SGT. 6.
TELEFON/FAX: 06 62/544-759

Legfrissebb kötetek (megrendelhetők a kiadó címén):

LUKÁCSI PÉTER: 100 öles mélység
GÁBOR LÁSZLÓ: Placebo
TÓTH F. PÉTER: With new fishes of new times
WEMHE-KÉSCSISZAÁR JÁNOS: Vizesnyolcas
DÖBÖR ANDRÁS: Elhervadt rét
MÁRTON IMRE: Mondd! Hideg van idebenn?

Fosszília irodalom, művészet, bölcsélet

www.fossilia.hu

A szegedi katonai repülés első világháború utáni történetéhez

A 2002-ben Pusztay János szerkesztésében megjelent, *A szegedi repülés története* című nagyszerű könyv levéltári források nyomán történő kiegészítésére vállalkozik jelen tanulmány, a szegedi repülés 1918. november és 1921 közötti történetére vonatkozóan.

1918. októberének végén, az utolsó olasz offenzívával párhuzamosan a Monarchiát alkotó államok egymás után jelentették be elszakadásukat. Ezt követően már a birodalmi érdekek helyett természetesen az immár független nemzetállamok saját érdekeit képviselték a sebtében alakult fegyveres milíciák, törekedve arra, hogy a majdani hadseregük számára minél több fegyvert – ezen belül repülőgépet is – megszerezzenek. Ebben a „harcban” nekünk kevés babér termett, csak elvétele sikerült a magyar repülőknél hazahozni gépeiket. Az újonnan formálódó magyar repülőcsapat csak az ország területén található repülőanyaggal számolhatott, ezek pedig a repülőgépgyáraknál és az ország területén lévő alakulatok állományában voltak.

Az egyik legjelentősebb repülőpótszázad (Fliegerersatzkompanie) Szegeden működött a háború alatt és az 5-ös számot viselte (Flek 5). Ezt kiegészítendő egy repülőgépjavító-műhely (*Flugzeugwerkstätte*) is telepítettek Szegedre, így a legnagyobb magyar repülőállomás működött itt. A repülőanyag számbavétele rögtön a háború befejezése után megkezdődött, 1918. november 6-án Szendrey Lászlót bízták meg a szegedi repülőtelep átvételével és vezetésével.¹

1918. november 10-én a század jelentése pontos képet ad az egység állapotáról. E szerint a repülőter teljesen rendben, az ott lévő 12 hangár (2 vashangár 4-4 gépre,

4 betonhangár, 2 fahangár 4-4 gépre és 4 Lord hangár 2-2 gépre) kb. 50 repülőgép befogadására alkalmas, ezeken kívül motor- és sárkányjavító műhelyek (12 vas és 3 fa műhely hangár), valamint kb. 300 ember számára elegendő légénységi barakkok alkotják a reptér felszerelését. A kőből épített tisztii épület (étkezdé és iroda) már tető alatt, de még nem volt teljesen kész. A légénység létszáma 100 fő.

Szendrey László főhadnagy parancsnoksága alatt Kern Dezső főhadnagy pilóta és Derzsy István tartalékos főhadnagy megfigyelő, valamint 2 műszaki tiszt szolgált a században. Altisztek közül Takács Nándor őrmester, Háhn Ádám szakaszvezető és Szijszántó Sándor szakaszvezető tábori pilóták teljesítettek szolgálatot az egységénél. Mivel azonban Szegeden a kiképzés folyamatban volt, természetesen számos pilóta-tanonc is itt tanult repülni – szám szerint 6 tiszt és 13 altiszt állt a kiképzés valamely fokán.

A század gépállományát 18 db felszállásra kész repülőgép jelentette – ezt kiegészítette a javítóműhely mintegy 50 javításra szoruló gépe – amelyek „csak kisebb akció rádiusszal bíró esetleg karhatalmi utakra és tanulási célokra. Tekintettel használt motorukra postaszolgálatra kevésbé alkalmasak.” A gépek a következők voltak:

Albatros B.I (kétkormányos)

24.66 (145 LE, Hiero-motor)
 Albatros D.II:
 53.11 (160 LE, Daimler-motor)
 Aviatik B.II (kétkormányos)
 34.48 (145 LE, Daimler-motor)
 Brandenburg B.I (kétkormányos)
 176.52, 176.55 (100 LE, Mercedes-motor)
 Brandenburg C.I: 27.57, 61.16, 61.68, 67.04, 67.32,
 (160 LE Daimler-motor), 269.31, 269.61 (185
 LE Daimler-motor),
 Brandenburg C.I (kétkormányos) 27.53, 27.81,
 61.15, 68.63 (160 LE Daimler-motor)
 Lloyd C.II: 42.04, 42.46, 42.67
 (145 LE Hiero-motor)
 és 7 db Knoller C.II 119-es fel nem szerelve.²

A háború utáni első napok légi forgalmáról nem sokat tudunk, de fennmaradt egy jelentés, miszerint november 5-én egy repülőgép Szegedről Budapestre való repülés közben Monor vasútállomás közelében lezuhant. A monori állomásparancsnokság a nagy értékre való tekintettel intézkedést és szakemberek kiküldését kérte.³ Valószínűleg a gép behozatala végett indult november 13-án egy másik repülőgép 2 pilótával és egy szerelővel Albertfalváról, és még aznap mindkét gép sikeresen vissza is tért oda.⁴

1918. november 12-én született meg a rendelet, amely hivatalosan is létrehozta a magyar repülés intézményrendszerét és kísérletet tett a repülőalakulatok szabályozására is. A Légi csapatok parancsnokságának alárendeltségében 2 csoportparancsnokságot hoztak létre, Budapest és Arad központtal. – ez utóbbi alá pedig szegedi repülőosztály elnevezéssel utalták az egykori kiképző századot.⁵ A volt repülő-pótszázad szinte egy az egyben alakult át a szegedi repülőosztállyá. Miután Szegeden teljes nyugalom volt, csupán kisebb zavargások fordultak elő, repülő karhatalmi beavatkozásra nem volt szükség – ami ebben az időben más repülőosztályok jelentős erőit lekötötte. Propaganda repüléseket pedig rö-
 cédulák és feladat hiányában nem végzett az osztály. Időközben a parancsnok személye is változott, Horváth István százados vette át az irányítást (november 21-én már biztosan ő a parancsnok).⁶

November 13-án még csak 7 repülőképes és 10 javítás alatt álló gépet jelentettek a 28 jó és 17 javítás alatti motor mellett.⁷ A közelben állomásozó repülő-pótszázadoktól sikeresen átrepült gépeknek és a javítóműhelynek köszönhetően november 14-én az osztály már 25 felszállásra kész gépet jelentett.⁸ A demarkációs vonal kijelölése nyomán ugyanis megindultak a szerb és román csapatok, és számos repülőterünket elfoglalták. Ez történt a lugosi reptérrel is.

November 10-én a légügyi kormánybiztos arról rendelkezett, hogy a lugosi és az újvidéki repülőter anyagát szállítsák Szegedre – Újvidéket még aznap elfoglalták a szerbek. Másnap azonban már Aradról repült át Szegedre 3 ott állomásozó lugosi repülőgép, míg a délután folyamán egy újabb gép landolt az aradi reptéren, de a többi egyelőre Lugoson maradt.⁹ November 14-én már a következők jelentették az Aradi Csoportparancsnokságnak: „A repülőteret román őrség vette át, melynek meg van hagyva, hogy a régi tisztek közül senkit ne engedjen a repülőterre és onnét semmit elvinni. (...) A tisztek ma Szegedre utaztak.”¹⁰

Az osztály rendelkezésére álló, startra kész gépek száma 1918-ban:¹¹

XI.22.	XI.24.	XI.25.	XI.26.	XI.27.	XII.2.	XII.6.
6	8	9	6	6	6	6

1919-re az előző évi változások nyomán a Hadügyminisztérium felmérte a helyzetet – a rendelkezésre álló erőket és anyagokat – és újabb módosításokat eszközölt a szervezetrendszerben. Szegedet ez annyiban érintette, hogy az osztály az 5. repülőosztály elnevezést kapta és egy repülőkülönítményt rendelték alá Kecskemét állomáshellyel. (Az aradi repülőosztály a 6. számot kapta.) Meghatá-

rozták az egyes osztályok számára kiutalandó gépek számát is, azonban míg az ország többi alakulata leginkább a repülőgépgyárakból számíthatott új gépekre, addig a szegedi, kecskeméti és aradi osztályok ellátását a Szegeden lévő készletből kívánták megvalósítani. Az előírt gépmennyiség Szegeden 8 db kétüléses volt, Kecskeméten 4 db, Aradon pedig ugyancsak 8 db kétüléses felderítőgépnak kellett volna üzemelni.¹²

Az osztály repülőgép-állománya 1919. január-március:

Hivatalos feladatoknak azonban a sze-

gedi és aradi osztály sem tudott megfelelni, hiszen működésüket a franciák intézkedései ellehetetlenítették. A Korbuly László parancsnoksága alatt tevékenykedő aradi osztály repülőtere 1918 utolsó napjaiban, a demarkációs vonal újabb módosítása miatt veszélybe került. Emiatt a szegediek is megpróbálták kivenni részüket az Aradon fellelhető repülőanyag megmentéséből, ráadásul az ő anyaguknak egy részét is ki kellett menekíteni Aradról.¹³

1918. december 30-án jelentették, hogy

Dátum	I. 24.	II. 3. (kiutalandó)	III. 1.
5. repülőosztály Szeged	6 db repülőgép	Albatros B.I24.66× Albatros D.II53.11 Brandenburg C.I 27.53× 27.57 27.81× 61.15 67.04 67.32 68.63× 269.67 Knoller C.II 119.07 119.08 <i>leszerelve jó:</i> Knoller C.II 19.03 Lloyd C.II 42.04 42.46 42.67 42.68	Brandenburg C.I 27.81 61.68 67.32 Knoller C.II 119.07 119.08 <i>Budapestben:</i> Brandenburg C.I27.57 <i>Debrecenben összetörve:</i> Brandenburg C.I2 69.67 <i>javítás alatt:</i> Brandenburg C.I63.03 <i>javítás alatt, motor nélkül:</i> Brandenburg C.I 27.16 61.231 69.119

× kétkormányos

az 5. repülőosztály felszerelésének bevagonírozása befejeződött, és ezt január 4-én át is szállították Szegedre a legénység egy részével együtt. Ugyanakkor a repülőképes gépeket légi úton szállították ide, összesen 8 darabot, emellett 10-12 vagon repülőanyagot (főleg orosz eredetű gépeket) sikerült megmenteni. A 6. repülőosztály anyagát december 31-én kezdték bevagonírozni és 8-án be is fejezték, ám a Szegedre tervezett átszállítás megghiúsult.¹⁴ A január 9-én kelt jelentés részletesen

beszámol erről: „...az eddig Aradon állomásozó szegedi 5. és aradi 6. röposztályok anyagának bevagonírozása a tegnapi nappal befejezést nyert. Az indítható gépek Szegedre lettek átrepülve és a legénység egy része már szintén bevonult. A szállítmány azonban (50-60 vagon) még mindig az aradi állomáson áll, mert a francia parancsnokság azt lefoglalta, csupán a csukott vagonok közül sikerült néhányat kerülő utakon az aradi állomásról elhúztatni. A szállítmányt azonban

mégis meg akartuk menteni és rendeltetési helyére juttatni, ez a legutolsó kísérletünk azonban nem sikerült, mert a francia parancsnokság mielőtt a szállítmány a legközelebbi állomásra bejutott volna már intézkedett, hogy a szállítmányt azonnal hozzák vissza Aradra. Ekkor érintkezésbe léptünk a francia parancsnoksággal, mely határozottan kijelentette, hogy a szállítmányt semmi szín alatt sem fogja Aradról kiengedni, hanem alakít egy vegyes bizottságot, amely megállapítja, hogy az anyagnak melyik része magyar és melyik része osztrák gyártmány, mert ők csupán a magyar gyártmányú anyagot hajlandók Aradról elszállítani.”

A jelentés beszámol a Szegeden tapasztalható nehézségekről is, miszerint „a már Szegedre megérkezett légénység részére ott az elszállásolásra rendes hely egyáltalán nincs, Monti főhadnagy ki a légénységet Szegedre vezette, a légénység kérelmére jelenti, hogy a légénység tényleg nincs megfelelően elhelyezve”.¹⁵ Ezért a szegedieknek leginkább a zsúfoltsággal kellett megbirkózniuk ebben az időszakban. A 6. repülőosztály tisztikara és maradék légénység egyelőre Aradon maradt, de semmi nemű repülőgéppel vagy anyaggal nem rendelkezett. A zavaros politikai viszonyokra tekintettel Korbuly azt javasolta, hogy az osztály felszerelés nélkül maradjon ott, és ha a helyzet annyira javul, hogy újra felszerelhető, lássák el gépekkel és minden egyéb anyaggal őket. A helyzet azonban nem javult, és az aradi egységet rövidesen Békéscsabára helyezték át.

A Tanácsköztársaság ideje hadiállapotot és újabb szervezeti átalakításokat jelentett. A március 24-én kiadott első intézkedések még számoltak a szegedi 5. repülőosztállyal és ennek alárendeltségében a kecskeméti különítménnyel,¹⁶ ám a helyzet változása folytán a következőkben már Kecskeméten szervezték meg az 5. repülőszázadot. A század új parancsnoka, Matzenauer Hugó erre a következőképpen emlékezett vissza:

„1919. év április végén, Stromfeld Aurél, a vörös hadsereg vezérkari főnöke magához rendelt, közölte velem, hogy a Szegeden és Kaposváron elhelyezett repülőszázadok az általános hadihelyzet következtében feleslegessé váltak. Szegeden Horthyék a francia csapatok védelme alatt kezdenek gyülekezni. A szegedi század feloszlátását már folyamatba tette és a gépeket Kecskemétre helyezte át.”¹⁷

Ez valóban így is történhetett, hiszen április 19-én, az ekkor már Kecskeméten állomásozó 5. repülőszázad állományát nagyrészt a volt szegedi egység gépei alkották: 4 db Brandenburg C.I (27.81, 67.04, 68.63, 169.183) és egy Knoller C.II (119.08).¹⁸ A szegedi repülők tehát nem vettek részt a Tanácsköztársaság harcaiban.

A Szegeden megalakított Károlyi Gyula nevével fémjelzett ellenforradalmi kormány viszont 1919. júniusban megkezdte a „magyar nemzeti hadsereg” felállítását. Ennek részeként egy június 6-án kelt rendelet intézkedett a nemzeti hadsereg, közte egy repülőszázad felállításáról, melynek tervezett állománya a következő volt: 8 kétüléses repülőgép, 12 tiszt, 37 altiszt, 25 órvezető és katona, ezek közül 5 tiszt és 8 altiszt pilóta, valamint 5 megfigyelő tiszt. De emellett rendelkeztek a repülőgép-javító műhely állományáról is, továbbá előírta, hogy „a szegedi repülőcsoport parancsnokság a francia csapatok által lefoglalt repülőgépekről és más repülőanyagról tegyen ide jelentést, hogy visszaadásuk iránt a szükséges lépések megtehetőek legyenek. A repülőgép-javító műhely üzemképes állapotba helyezendő.”¹⁹

A kérés kedvező választ kaphatott, mivel a szegedi 1. repülőszázad június végétől több bevetést is teljesített, de ezek kivétel nélkül felderítésre és propaganda tevékenységre szorítkoztak.

A Tanácsköztársaság katonai vezetésének a kezdetektől az volt a meggyőződése, hogy a szegedi csapatok a románokkal kar-

A század ismert repülései 1919. június-augusztusban:²⁰

Dátum	Pilóta	Megfigyelő	Útvonal	Feladat
VI. 29.	Hippich	Schwáger	Szeged–Kkfháza–Kecskemét–Szeged	felderítés, propaganda
VII. 5.	Horváth	Pálffy	Szeged–K'dorozsma–K'halas–Szatymaz–Szeged	felderítés, propaganda
VII. 12.	Gehring	Homonnay	Szeged–Kkf–Kistelek–Szeged	felderítés, propaganda
VII. 20.	Gehring	Wilczek	Szeged–Kalocsa–Paks–Dunapataj–Szeged	felderítés, propaganda
VII. 28.	Szendrey	Nedeczky	Szeged–Szentés–Csongrád–Mezőtúr–Hódmezővásárhely–Szeged	felderítés
VII. 28.	Albl	Szabó	Szeged–Kkf–Kecskemét–Szeged	propaganda
VIII. 3.	Haág	Sanvéber	Szeged–Kkf–Kecskemét–Szeged	felderítés
VIII. 4.	Haág	Sanvéber	Szeged–Kistelek–Kecskemét–Kiskőrös–Szeged	felderítés, propaganda
VIII. 5.	Haág	Sanvéber	Szeged–Kiskunmajsa–Kecskemét–Szeged	felderítés, propaganda

öltve akarnak bevonulni az ország még meg nem szállt területeire, így júliusban folyamatos megfigyelés alatt tartották Szegedet. Ez elsősorban a kecskeméti 5. repülőszázad feladata volt. Például már egy június 1-i felderítés alkalmával azt jelentették, hogy Új-szegeden 12 db autóra szerelt repülő elhárító ágyú, Szegeden pedig 4 db repülő elhárító ágyú a reptéren, valamint 7 francia repülőgép és 5 javítás alatt lévő repülőgép (Albatros típusú) látható. De számos esetben észleltek Szeged irányából illetve irányába közlekedő repülőgépeket, ezekről azonban csak ritkán volt eldönthető, hogy francia vagy „fehér” repülőgépek voltak.

A Tanácsköztársaság bukásával a nemzeti hadsereg is készülődhetett a bevonulásra, ehhez azonban – egyebek mellett – megfelelő számú repülőgépre is szükség volt. Július 27-én a hadügyminiszterhez azzal a kéréssel fordultak, hogy Bethlen grófon keresztül Bécsből szerezzenek be gépeket, mivel „a jelenleg rendelkezésünkre álló, illetve a közeljövőben Szegeden elkészülő csekély számú géppel (összesen 10 gép) a repülő csapatok nem lesznek képesek a rájuk bízott feladatoknak (propaganda, felderítés, harcban való részvétel, bombatámadások, összeköttetés a csapatok között stb.) megfelelni”.²¹ Öt repülőszázad felállítását tervezte a katonai vezetés és ehhez 40-45 repülőgép megvásárlását tartották szükségesnek, ám ez minden bizonnyal nehézségekbe ütközhetett,

mivel jó egy héttel később már mérsékeltek az igényeket, eszerint: „...a közeljövőben bekövetkező hadműveletek végrehajtásához Bécsből sürgősen Szegedre küldendő: (...) lehetőleg nagyszámú, de legalább 12 repülőgép, 600 km-t felülmúló akció rádiusszal, a gépek nagyobb részének a pilótán kívül megfigyelő befogadására is alkalmasnak kell lennie...”

A fővezérség augusztus 12-i, Siófokra történő átköltözéséről szóló távirat beszámol arról, hogy az „összeköttetés végett Szegeddel szándékunk Siófokon repülőteret improvizálni és ide Győrből 2-3 repülőgépet hozni. Kérek egy rádióállomást Siófokra és egyet Szegedre. Ha nem lehet Budapestről Szegedre rádióállomást irányítani, akkor kérem a Bécsben már megvett rádióállomást Jugoszlávián át Szegedre küldeni. Bethlen István tudja, hogy hol van Wienben elrejtve a rádióállomás”.²²

Időközben a Dunántúlra visszavonult repülőszázadok mellett Szegeden is gyülekeztek a repülők. Augusztus 24-én már a következők alkották a szegedi alakulatot:²³

Tényleges pilótatisztek (14): Czapáry Jenő, Haág Ágoston, Horváth István és Martinek Vince századosok, valamint Bardón (Barátossy) Ferenc, Cserich (Csontos) Ferenc, Ertl József, Gehring István, Keksz Edgár, Kern (Szentkirályi) Dezső, Misik (Csepreghy) Béla, Szendrey László, Weiserschütz (Gyiressy) Sándor és Weldin Ferenc

főhadnagyk.

Tényleges megfigyelőtisztek (14): Harsányi Gábor, Homonnay Tibor, Höss Lajos, Jakab Jenő, Kardos Imre, Krause Bruno, Majthényi Gyula, Molnár Sándor, Richter Károly, Rotarides Waldemár, Schwager János, Szely Lajos, Wilcek (Magyar) Sándor és Wilwerth (Szentnémedy) Ferenc főhadnagyk.

Tényleges műszaki tisztek (2): Fabinyi Elek százados és Schuff Alfréd főhadnagy.

Tartalékos pilótatisztek (4): Albl (Ágotai) István, Győri Vilmos, Hippich Frigyes és Luczenbacher Raoul főhadnagyk.

Tartalékos megfigyelőtisztek (10): Csonka (tengerészrepülő), Gatkiewitz (osztrák), Héjjas Iván, Hofmann Ernő, Imre János, Monty Gábor, Nedeczky Károly, Poppe Kornél, Sanweber (Eperessy) József és Schmerd Dezső főhadnagyk.

Tartalékos műszaki tisztek (3): Bakos Ferenc, Horváth Károly és Kende Béla.

Altiszti pilóták (3): Brat (Mészáros) Péter, Hoffart (Hadverő) János és Kolba Árpád.

Ugyanakkor a szegedi katonai kerületi parancsnokság hamarosan jelentette, hogy a francia városparancsnokságtól olyan értesítést kaptak, miszerint a városkormányzóságot szeptember 10-ével Konstantinápolyba helyezték át, Szegeden csak Charpy tábornok és némi francia csapat marad. Valószínűnek tartották, hogy ezután sor kerül a város románok általi megszállására, így engedélyt kértek a nyersanyag (fa, bőr, vasárú) és a repülőgép-javító műhely nyersanyagainak és szerszámainak eladására. A fővezérség a

tényleges román katonai bevonulás esetére elrendelte a fegyverzet és egyéb katonai cikkeknek az elrejtését. Ami pedig nem rejtethető el, azok eladásába beleegyezését adta, továbbá rendelkeztek a tartalékos tisztek és a legénység szabadságolásáról is – ám arról nincs információ, hogy a románok bevonultak volna Szegedre.²⁴

A bevonulás tehát elmaradt, október 12-én pedig napvilágot látott „a Repülőcsapat tagozása és alárendeltségi viszonyainak szabályozása”.²⁵ A Fővezérség mindenkori székhelyén lévő Repülőcsapat Parancsnokság alárendeltségében létrehozták a Szegedi Repülőcsapat Parancsnokságot, amely alá a szegedi repülőszázad, a szegedi repülőgépjavító-műhely tartozott (ezenkívül Szombathelyen és Budapesten egy-egy repülőszázadot, Siófokon pedig egy repülőkülönítményt alakítottak ki). A Repülőcsoport Parancsnokság a szegedi Kerületi Parancsnokságnak rendelték alá, parancsnoka pedig Czapáry Jenő százados lett.²⁶ A repülőszázad parancsnoka Horváth István volt. November 26-án egy újabb szervezési módosítás után a Duna-Tisza közén szerveződő hadosztály hadrendjébe állították be. Bár a század tevékenységéről nem, de személyi állományát és harci erejét illetően rendelkezniünk néhány adattal a fennmaradt jelentésekből:²⁷

A repülőgépjavító-műhely parancsnoka Martinek Vince százados volt,²⁸ a század állománya 1919. december 15-én: 4 tisztt, 4 altisztt és 35 fő legénység.

A repülőgép-javító műhely parancs-

Dátum	Tiszt	Legénység	Repülőgép	Ló	Kocsi	Autó	Mozgókonyha	Puska	Geppuska
1919. XI. 30.	11/9	44	3	2	1	1	2	17	4
1919. XII. 5.	11/9	44	3	2	2	1	2	17	4
1919. XII. 10.	9	46	3	2	1	2		20	4
1920. II. 1.	8-2	49	3					20	4

noka Fabinyi Elek százados volt, a műhely állománya 1919. december 15-én: 5 tisztt, 2 altisztt és 109 fő legénység. A szegedi Körletparancsnokság 1920. II. 1-én a következőt jelentette: „Tekintve, hogy a legénység kb.

Parthiscum

95 százaléka iparos és hasonló foglalkozású, nagyobb igényekkel rendelkezik a mai szűkös élelmezési, ruházati és fűtési viszonyok miatt. Csakis a tisztek beható és alapos iskolázása

tudja csillapítani a bizonyos mértékben indokolt követeléseket, amelyek károsan hatnak a légénység szellemére. Alkalmazhatóságuk foka kívánnivalót nem hagy hátra.”²⁹

Miután az osztrák békeszerződés, és annak tartalma – miszerint tilos repülőcsapat felállítása, továbbá a polgári aviatikát is megbénítja – nyilvánosságra került, a katonai vezetés joggal tartott attól, hogy Magyarországra is hasonló tiltások várnak. Ennek megelőzésére dolgozta ki a légügyi osztály annak tervezetét, hogy a leszerelt magyar katonai aviatika polgári köntösben támadjon fel. Így a trianoni békeszerződést megelőzve a Kereskedelmi Minisztériumban létrehozták a rejtés legfelső szervét, a II. (légiforgalmi) szakosztályt, élén Petróczy István alezredekkel. A polgári repülés szerveként pedig 1920. február 11-én megalakult a Magyar Aeroforgalmi Rt. (MAEFORT), amelynek publikus célja a légiforgalom fejlesztése, valójában azonban az előbbi mellett a cél „a repülőcsapat felfegyverzése és készenlétben tartása” volt. A MAEFORT tulajdonába kerültek – (olykor fiktív) vásárlások útján – a korábban kincstári tulajdonban lévő repülőanyagok, számos egyéb ingatlant pedig használt, így a szegedi repülőtér is, amely az akkori kimutatás szerint a város

tulajdonában állt, területe pedig mintegy 60 kataszter hold. Az örökös katonai gyakorlatként nyilvántartott reptéren eszerint tisztviselő épület állt konyhával, továbbá 4 légénységi épület és 4 hullámbádog hangár, 8 millió korona értékben.³⁰

A MAEFORT összegyűjtötte az ország területén maradt és az Ausztriában titokban vásárolt repülőgépeket, hogy megindíthassa a légi forgalmat. Ez 1920. október 11-én 22 forgalmi, 20 iskola-repülőgépet és 60 javítható repülőgépet jelentett. Már 1920. tavaszán elindították az első próbajáratot: május 12-én 15.30-kor indult Albertfalváról egy postagép, Risztics János pilótával és Barkász Emil kíséreléssel és 16.50-kor sikeresen leszálltak Szegeden 1600 darab Új Nemzedék című újsággal. A folyamatos repülőjárat azonban csak november 7-én, a háború után megrendezett első repülőnap keretében indult el. A Szeged és Budapest közötti forgalomból azonban csak az 1920. december második felének adatai ismertek:³¹

A MAEFORT-tal párhuzamosan a pilóták kiképzésére Szombathelyen létrehozták a Kiképző Osztályt (KIKO). Szegeden a MAEFORT forgalmi állomásával egyidejűleg a KIKO kiképző állomása is létesült és 1921. május 5-ig működött. Az előzőnek Király Kornél, az utóbbinak Horváth István volt

Dátum	Repülőgép	Budapestről indult	Szegedre érkezett	Megjegyzés
XII.18.	HOP 18	11.24	13.10	
XII.19.	HHP 3	11.15	igen	
XII.29.	HJ 106	11.48	13.00	
XII.29.	HJ 105	11.45	13.15	
XII.31.	HHP 3	Igen	igen	
XII.31.	HJ 106	13.05	igen	Motorhiba miatt Pakmáson simán kényszerleszállt. Posta és gép továbbítva
		Szegedről indult	Budapestre érkezett	
XII.18.	HHP 3	Igen	10.30	
XII.19.	HOP 18	9.45	10.45	
XII.25.	HJ 106	9.50	nem	Nagy köd miatt visszatért
XII.28.	HJ 106	Igen	12.35	
XII.28.	HJ 105	Igen	igen	Utasrepülés
XII.31.	HJ 106	12.15	13.51	
XII.31.	HJ 105	igen	igen	

a vezetője, majd 1921. május 6-tól a két állomás Szegedi Repülő Állomás néven öszszevonták Király Kornél vezetésével. Az 1920. évi szegedi pilótaképzésről és egyéb repülő tevékenységről a fenti postarepüléseket kivéve iratanyag sajnos nem maradt fenn.

Az 1921-es tevékenység azonban szinte teljes egészében fennmaradt Kontraszty Endre leletmentő munkájának köszönhetően, aki 1947. július 5-én a repülőtér volt tiszti épületének romjai között megtalálta az 1921-es Századnaplót, megmentve az utókornak.

gárok száma és típusa a Szövetségi Ellenőrző Bizottságnak benyújtott dokumentumból ismert. HL Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HM) iratai. 4700/Eln. D. – 1921.

³ HL PDF iratai. 18/bk. 29. doboz.

⁴ HL PDF iratai. 123/bk. 29. doboz. A második jelentés szerint egy november 12-én simán leszállt repülőgép ügyében intézkedtek, de nem valószínű, hogy egy héten belül Szegedről Budapestre tartó útja alatt két gép is kényszerleszállt Monornál – így a két jelentés valószínűleg ugyanazon gép mentéséről számol be.

⁵ HL PDF iratai. 94/bk. 29. doboz.

⁶ HL PDF iratai. 157/bk. 29. doboz.

⁷ HL Magyar Tanácsköztársaság (továbbiakban: MTK) iratai. Repülőgépek nyilvántartása. 201.985. Lü. 63. doboz.

⁸ HL PDF iratai. 128/bk. 29. doboz.

⁹ HL PDF iratai. 125/bk. 29. doboz.

¹⁰ HL PDF iratai. 169/bk. 29. doboz.

¹¹ HL PDF iratai. 157/bk., 253/bk., 260/bk., 296/bk., 332/bk. 29. doboz. A startkész repülőgépek száma látványosan csökkent november közepéhez képest, az okát sajnos nem tudni.

¹² HL PDF iratai. 217/bk. 30. doboz. Az aradi osztály kiutalásából ismert három Brandenburg C.I felderítőgép, amelyek Szegedre átrepültek: 26.06, 61.15, 61.68.

¹³ A belgrádi egyezmény a demarkációs vonalat többek között a Maros mentén Szegedig, majd innen a Szabadka–Baja–Pécs vonaltól északra a Drávaig vonta meg, és bár az egyezmény szerint a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében marad, a szövetségeseknek joguk van megszállni a stratégiaiailag fontosabb helyeket. December 23-án

Ennek tárgyalása azonban már – egyrészt helyszűke miatt, másrészt mivel már mások megtették – nem tartozik a tanulmány tárgykörébe.³²

CZIRÓK ZOLTÁN

JEGYZETEK

¹ Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL), Polgári Demokratikus Forradalom (továbbiakban: PDF) iratai. 1/bk. 29. doboz.

² ¹ HL PDF iratai. 100/bk. 29. doboz. A han-

újabb módosítást hajtottak végre a kijelölt demarkációs vonalon, de még ez sem érintette Szegedet. December 31-én az Apáthy–Berthelot-féle tervet értelmében mind Arad, mind pedig Szeged a demarkációs vonal sávjába került volna – ám ezt sem a román, sem a magyar oldal nem fogadta el. Ám a román és szerb csapatok ellentéte miatt a franciák egy semleges zónát, egy demilitarizált övezetet hoztak létre a két sereg között, ahova francia csapatok vonultak be január 10-ig, emiatt Arad, majd Szeged is francia felügyelet alá került. Így azonban az Aradról átmentett, valamint a szegedi repülőanyag használata is akadályoztatva volt.

¹⁴ HL MTK iratai. Repülőgépek nyilvántartása. 201.985. Lü. 63. doboz.

¹⁵ HL PDF iratai. 11496/37. – 1919. 30. doboz.

¹⁶ HL MTK iratai. 737/bk. 37. oszt. 27. doboz

¹⁷ Matzenauer Hugó visszaemlékezése. Közlekedési Múzeum (továbbiakban: KM) Archívuma, Kézirattár 552/969.

¹⁸ HL MTK iratai. 348. sz. 110. doboz.

¹⁹ HL Horthy-kori katonai kerületi parancsnokságok iratai. M. kir. szegedi körletparancsnokság, 2181/el. ko.1. – 1919., 9. és 12. melléklet, 1. doboz. A Repülőgép-javító műhely előírt állománya: 5 tisz, 6 altiszt, 107 rendfokozat nélküli katona, 4 ló, 4 jármű. A repülőszázadhoz előírt állomány még: 4 ló, 3 kocsi, 2 autó.

²⁰ HL MTK iratai. Repülőgépek nyilvántartása. 201.985. Lü. 63. doboz.

²¹ HL Vezérkari Főnökség (továbbiakban: VKF) iratai. 16/hdm. – 1919. 1. doboz.

²² HL VKF iratai. 251/hdm. 1. doboz.

²³ HL Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HM) iratai. 1798/bk. 37. oszt. 980. doboz.

²⁴ HL VKF iratai. 1043/hdm. – 1919. 1. doboz.

²⁵ HL VKF iratai. 1698/I.b. – 1919. 1. doboz.

²⁶ A parancsnokságot 1920. elején a HM 10507/1. – 1920 számú rendelettel megszüntették, mivel fölöslegessé vált. Személyzete a szegedi repülőszázadhoz vonult be. Állománya 2 tisztt, 2 altiszt és 6 legénységi állományú személy volt.

²⁷ HL VKF iratai. 2353/I.a. – 1919. A tisztek-nél szereplő két szám közül az első az élelmezési állomány, a második az ütközeti állomány kimutatásában szerepel. Az 1920. február 1-i kimutatásnál az első szám a tisztek, a második az altisztek számát mutatja.

²⁸ Martinek Vince eredetileg osztrák állampolgár volt. 1887-ben Brünn-ben (Stájerország) született, elemi iskoláit és négy polgári osztályt Budapesten végezte, majd mint tiszthelyettes egy gyalogezredhez osztották be. Mint századparancs-

nok, hadtest repülőcsoport-parancsnok, majd repülő pótcsoport-parancsnokként tevékenykedett a háború végéig és 1918. novemberének elején a repülőcsoport vezetésének indoklása szerint „magyar honosításának ügye különösen sürgős és rövid úton való elintézése ajánlatos”.

²⁹ Vesztenyi János: A magyar katonai repülés 1920–1945. HL Tanulmánygyűjtemény, 2787. 16.

³⁰ Vesztenyi: i. m. 34–35.

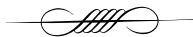
³¹ Kimutatás a MAEFORT által végzett posta-repülésről 1920. nov.–dec. KM Archivuma, Okmánytár 508/968.

³² A Századnapló egyes részeit Pusztay János is tárgyalja könyvében, kivonatos feldolgozását pedig Kakuszi József végezte el és adta közre. Kakuszi József: Álom és tragédia. Századnapló, 1921, Szeged. 1992, *Magyar Szárnyak*, 113–120.

„A légszeszvilágítás a városban legesleg első kezdetét véve,
a gyermekek mindenütti éljenzésével.”¹

„Magyarország címere tündökölt gázfényben...”

A szegedi gázszolgáltatás kezdeteiről

140 éve történt e különös illumináció, kivilágítás Wagner sörcsarnokával szemben, a mai Széchenyi téren. A korabeli tudósítás szerint elsősorban a gyerekeknek okozott nagy örömet, és csodálkozást². Hogy a felnőttek mennyire várták ezt a technikai újítást, arról nem maradt fenn tudósítás, de bizonyára számukra is megnyugtató volt, hogy ezentúl nagyobb biztonságban járhatnak az utcákon, mert a lámpák jobban világítanak....

A közvilágításnak már volt előzménye Szegeden, hiszen 1827 óta találkozhattak lámpásokkal az utcán járók. A szegedi közvilágítás egy 1833-as előterjesztést leszá-

mítva, amikor a megszüntetését javasolták hatékonytalansága miatt „zavartalanul” üzemelt a szabadságharc bukása után is. Ezt fontos megemlíteni, mivel kevés városnak volt közvilágítása a XIX. század első felében, és azok közül is néhány helyen abbamaradt éppen a szabadságharc alatti, illetve az azt követő zavaros időkben. Szegeden is szükség volt az 1850-es évek elején a közbiztonság megerősítésére ekkor tették kötelezővé a – hordozható – lámpával való járást, illetve a záróra rendeletet szigorították. Ugyanakkor folyamatosan növekedtek az utcai lámpák száma is, ez utóbbi részben lakossági kérésre

történt, hiszen a háztulajdonosok legtöbbször „csak” azt kérték, hogy a város fizesse a világítási költségeit, az általuk vásárolt, készített lámpáknak.³ Ekkor a lámpák is sokba kerültek, de a fenntartásuk még költségesebb volt.

Az 1860-as évekre nyilvánvalóvá vált, hogy ha a város haladni akar a korrallal, akkor a 600 olajlámpa nem megfelelő világítási eszköz, még akkor se, ha az 1850-es évek „korszerűsítése” következtében a lámpák egyharmada már a fejlettebb Argand-lámpa⁴ volt, főként a lakossági ajándékozásoknak, felajánlásoknak köszönhetően. A reformkorban még csak 20 db árkanli lámpája volt Szegednek. Két megoldás kínálkozott a korszerűsítés megvalósítására, az egyik, hogy bevezetik a gázvilágítást, mint ahogy azt már az ország nagyobb városai tették, pl. Pozsony, Pest, Temesvár. A másik pedig, hogy áttérnek a photogén, vagy a petróleum világításra. Mindkét megoldás a lámpák lecserélésével járt, illetve az első azzal is, hogy a korábbi lámpák egy részét is meg kell tartani, ha nem akarják, hogy a város éjszakai világítással ellátott területe csökkenjen, mivel a gázvilágítást csak a belvárosba vezették be. Szegeden végül a mindkét megoldás mellett döntött.

Agázvilágításrólkorábbanérdeklődhetett a város, mivel: „*L. A. Riedinger Ausburgi gyáros ezúttal Szegeden történt átutaztával ajánlatot tévén, a légszesz⁵ világításnak helyben, elfogadható feltételek életbe léptetése iránt, részint a vállalkozás feltételei kitudása, részint a városi lakosságnak ezen válatat tekintetében közvéleménye ki ismerése végett f. e. Martius hó 19^{én} Főispáni helytartó úr ő méltósága elnöklete alatt, a tekintetes Tanács több tagjai ’s Szeged város ’ számos előkelő, ’s tekintélyes polgárai közbenjöttével az ajánlkozó gyáros jelenlétében bizottmányi tanácskozást tartott, melyben a légszesz világítás életbe léptetése a % alá hajlított jegyzőkönyv szerint egy hangulag elvileg elfogadattván, a vállalat szerződési feltételei megállapításra alól irt elnöklete alatt egy választmány kül-*

*detett ki.”*⁶ Az nem tudható, hogy miért Szegeden utazott át L. A. Riedinger. tény, hogy szegedi látogatása előtt 1863. március elseje és 9-e között Debrecen vezetői tárgyalásokat folytattak és szerződést is kötöttek vele ekkor.⁷ Még ebben az évben elkezdett üzemelni a gázgyár.⁸ Debrecen városa a magas olaj árak miatt döntött a gázvilágítás bevezetése mellett.⁹ Ez a gazdasági ok befolyásolta a szegedi vezetők döntését is, hiszen az 1850-es évek második fele óta Magyarországon is kapható volt photogén – később a petróleum is – s ezek a világító anyagok, ásványolajok kevesebbe kerültek, mint az addig használt növényi olajok.¹⁰ Egyébként is a „*mivel a légszesz világítás előnyére, ’s célszerűségire nézve az olaj világításnál aránytalanul fellyebb áll, ’s a közbiztonsági igényeknek sokkal inkább megfelel, hanem azért is mivel az olly rosz ’s polgármester úr által ez úttal adott szóbeli felvilágosítás szerint évenként – a’ legutóbb biztosított árlejtési eredményhez képest – a’ szerződésileg kikötött biztosítékok leszámításával osztrák értékű 15000 forintba került a’ közvélemény által számtalan-szor megrótt olaj világításnál sokkal több kiadást nem vesz igénybe*”.¹¹

A választmány kevesebb, mint egy hét alatt megállapodásra is jutott L. A. Riedingerrel és március 25-én már megkötötték a szerződést, amire csak több mint egy év elteltével 1864. május 7-én kapták meg a felsőbb jóváhagyást a helytartótanáctól, ezért a gyár építkezései újabb egy évvel elhúzódtak. Bár szegedet két kisebb város is megelőzte, azonban még így is a szegedi gázgyár az első gázgyárak közt épült fel, s kilenc évvel a pozsonyi és a pesti gázgyárak után megkezdte működését. A szegedi gázgyár abban az időben az ország egyik legkorszerűbb gázgyára volt, ugyanerre a megállapításra jutott 1868 őszén a Magyar Általános Hitelbank által küldött szakembere: „*hogy a’ szegedi légszeszgyár építkezésének solidítására, múltani berendezésére nézve a’ tudomány mai színvonalán áll olly anyira, hogy e’ tekintetben*

a' pesti és bécsi légszergyárak berendezését cél-szerűség tekintetében felül mulja."¹² A Hitel-bank még 1868 szeptemberében 300 000 forintért megvette a gyárat, amit Riedin-gertől még október elsején át is vettek, s a bank megindította a *Szegedi légszergyárítási részvénytársulat* alakulásának folyamatát, az alapszabályokat 1869. február 18-án hagyta jóvá. 30 évvel később már nem emlékeztek arra, hogy ezt a gyárat Riedinger alapította és építette fel, pedig még a megalakult Szegedi légszergyárítási társulat 4 tagú „kormány-zó tanácsának” a bank mellett állandó tagja volt, mint a második legtöbb részvénnel rendelkező. A többi részvényes főként szege-di polgár, de a gázgyár akkori igazgatójának, Kaul Mártonnak is volt részvénye. A szege-diek ezzel elkerülték Arad, vagy Győr sorsát, akinek évekig kellett küzdeniük a minisztériu-mokkal, hogy a helybeli polgárokból alakult részvénytársulat megkapja a jóváhagyást az alakulásra és a gázgyár felépítésére.

A gyár modernségét mutatja, hogy az ebben az időben épület debreceni, brassói és kassai gázgyárakkal ellentétben a gázgyártás kizárólag kőszénből és nem fából készült. Ezért *„a' légszergyár előállítására sokkal olcsóbb mint másutt, e' mellett az évenkénti légszergyár veszteség majdnem semmi.*”¹³ A gyár 10 éves működés után is más gyárakhoz, például Sopronhoz és Kolozsvárhoz képest ugyanannyi kőszénből több légszergyárt állított elő, ahogy ez a „A magyarországi gázipar 1874-1875-dik évi állásának táblás kimutatása” című táblázat-ból megállapítható, sőt Kassán több szén-et használtak fel kevesebb légszergyár készítésére. (Brassóban és Zágrábban még mindig használtak kőszén-et is, míg Székesfehérváron kőolajhulladékból készítettek világító gázt).¹⁴ Nemcsak 1868-ban, hanem 1879-ben sem használták ki a gyár összes lehetőségét, például ekkor még a kisebb és melléktermé-keket nem feldolgozó gyárakhoz hasonlóan nem alkalmaztak gőzgépet a gyárban.¹⁵ A légszergyár olcsósága abból is adódott, hogy

előállításához nagyobb részt hazai kőszén-et: oravicait használt,¹⁶ míg a többi gázgyár nem.¹⁷ Az utóbbiak tehát nagyban függtek a szén szállítási költségeitől, mivel azt Né-metországból, vagy Csehországból szereztek be – Fiume pedig Angliából.

A gázfogyasztás mégis az 1870-1875-ös évekre a kamarai jelentés Szegeden volt a legkevesebb: 160 angol köbláb¹⁸, míg az or-szágos átlag fogyasztás ekkor 410 angol köb-láb, ennek oka nemcsak a város lakosságának csekély fogyasztása lehetett, hanem az átlag fogyasztás kiszámítása, mert valószínűleg nem a tényleges fogyasztók számával, hanem a lakosság – Szegeden esetében ez a külterüle-teken élőket is jelentette – számával osztottak. 1867-ben 416 utcai lámpát és 1342 magán lángot táplált a gyár.¹⁹ 1870 körül 221 fo-gyasztója volt a gázgyárnak, akik 4292400 köbláb légszergyárt használtak el világításra.²⁰ Ebben az időben a légszergyárt máshol is szinte kizárólag világításra használták, innen kapta az egyik nevét is: világító gáz.

Az olajvilágítással sem hagyott fel csak a növényi olaj világítást felváltották az ásvány-olaj világítással. A régi lámpákból csak az „árkanti” lámpákat tartották csak meg, illetve alakították át petróleumvilágításúra, valamint ezek számát egészítették ki újonnan vásárolt lámpákkal 165-re.²¹ Az Argand által feltalált szerkezet sokféle lámpa típushoz jó volt, mert nemcsak az olaj, majd a petróleumlámpáknál alkalmazták, hanem a gázlámpáknál is. Még a gázvilágítási tárgyalások során felmerült az a lehetőség, hogy először a kőolaj - photogén vagy petróleum – világítást vezessék be, csak ezután a légszergyárt, hogy „a világítás minden stadiuman” keresztülmenjenek.²² Ezt ebben az időben más városok sem tettek, sőt Pest ugyanabban az évben tért át a petróleumvi-lágításra, mint Szeged.²³

Az „eredeti” – vagyis a légszergyár világítás előtti utolsó, legnagyobb számú – 600 olaj-lámpának egy részét a polgárok saját költ-ségükön szereztek be, s a város annakidején

„csak” a világítási költséget vállalta. A lakosak annyira ragaszkodtak lámpáikhoz, hogy volt aki költözéskor magával vitte az általa készített lámpát. A lámpák leszerelésekor tehát sokan visszakérték a várostól a „saját” lámpásukat. Ugyanakkor még a légszuszvilágítás bevezetése előtt kérte a tanácsot Stein Jeromos, hogy a *„légszusz lámpák elosztásánál, a fekete sas utcában lévő házamra egyet alkalmaztatni kérek. – Házam előtt leendő rostélyzatra két lámpartot (>candelaber<) szeretnék rendelni, melyek egyikét én saját költségemen, a másikat a tek: város tartana fön;”*²⁴ Ezt az ajánlatot a tanács elfogadta és a gáz lámpák helyének meghatározásánál figyelembe vették. A földolaj (petróleum)lámpák első felállításakor mégsem voltak adakozók a szegedi polgárok, mivel 1866 januárjában is 12 lámpa hiányzott a már felállított oszlopokról, s ezeket a tanácsnak kellett megrendelnie és kifizetnie Goldner vállalkozótól.²⁵

A lámpák száma – mind a légszusz, mind a petróleum – több lett, mint amit előre tervezetek, mert a helyszíni szemlék alkalmával meggyőződtek, illetve a városi főmérnök Nagy Lajos meggyőzte a tanács-tagokat arról, hogy több lámpa kell. Még így is a petróleum és gázlámpák száma kevesebb – összesen 576 – mint amennyi az olajlámpáké volt. A lakosok pedig nemcsak a saját lámpáikhoz, hanem általánosságban az utcájukban lévő lámpákhoz is ragaszkodtak,²⁶ tehát a gáz- és petróleumlámpák helyének kijelölésekor figyelemmel kellett lenni arra is, hogy hol voltak korábban lámpák.²⁷ Másik szempont a lámpák helyének kijelölésekor az utcaszabályozási vonal volt, hogy a későbbi csőáthelyezéseket elkerülhessék – ez az elgondolás az 1879-es árvíz utáni újjáépítés miatt nem valósulhatott meg -. A lámpák helyének meghatározásakor a közlekedési szempontokra is figyelemmel voltak: *„a lámpák felállítása a keresztbe menő utcák helyén akkép eszközöltessék, hogy a lámpák világítása a kereszt utzába beszolgáljon végre a’ mennyire*

*lehetséges a lámpák egymástól egyenlő távolságra, miként az utcák ’s térek kellő bevilágítása által igényeltetik, helyeztessenek.”*²⁸

Az első gázlámpák tölgyfaoszlopokon álltak,²⁹ s csak a falakra erősített lámpáknak volt vas”konzoljuk”. Az oszlopokat és a hozzájuk szükséges kerékvetőket a város fizette.³⁰ A tanácsi iratok szerint a vízvezetéki szerződés értelmében a kutak kivilágításáról a városnak kellett gondoskodni, ezt a kitélt nem találtam meg a szerződésben. A lakosságnak minden bizonnyal nagy szolgálatot tett a kutakon elhelyezett lámpák. A kutak lámpatartó oszlopait – a felső részüket – teljesen ki kellett cseréltetni a gázvilágítás bevezetésekor.

A légszuszlámpák lángjai az első időkben többször nem feleltek meg a szerződési kívánalmaknak, de más városok alapján elmondható, hogy ez az időjárás mint is bekövetkezhetett, mint az történt az 1890-es télen Szabadkán is, mikor nagyon hideg volt.³¹ Egy 1867-es vizsgálat szerint: egy *„a Pausen fële photometerrel a’ világosság ereje szemügyre vétetvén, tapasztaltatott hogy a’ gyakorlatban levő lángok nem csak hogy megfelelnek az előlirt 12 viasz gyertya lángjával, hanem még erősebbnek bizonyult be.*

*Továbbá: miután az ottani légszusz mérő – óra szerint kitünt hogy a’ megkívántato láng előállításához nem fogy el egy óra alatt 4 1/2 angol köbláb légszusz; ebből is következik: hogy a’ légszusz tiszta, hibátlan ezt bizonyítja a’ láng fehérsége is; ezenfelyül az füstöt nem képez, és szagot nem terjeszt.”*³² 1875-ben szereztek be egy újabb photométert (fénymérőt)

Az első években a városi tanács takarékoskodott a légszuszszel, emiatt volt, hogy: *„többen zúgolódva keltek ki a napokban a légszusz-világítás miatt, miután e hét borult és sötét esténi még hat óra után sem égtek a lámpalángok. Ennek – ha jól tudjuk nem a társulat az oka, mert a holdfényes estéken a lámpa-gyújtási idő a hatóság részéről adatik az illetőknek tudatára. Ami tehát ilyenkor elmaradt, az a város*

résére megtakarítottnak tekinthető.”³³

A világítási naptár – pontosabban tervet – a mainzi világítási naptár alapján állították össze, melyet a gázgyártól szereztek be. Ennek a nyomtatványnak (Tabellen über die tägliche Dauer der Straßen-Beleuchtung, sowohl ohne als mit der Benutzung des Mondscheines³⁴) az volt az előnye, hogy egyszerre kétféle világítási módot is kínált és a hold változásai is pontosan fel voltak benne tüntetve. Ezt nem „egy az egyben” vették át, hanem „a helybeli gyújtási viszonyokhoz mérve”³⁵ alkalmazták. A helybeli viszonyokat alapvetően a korábbi olajvilágítási naptár határozta meg, mely szerint: „Szeptember havától April hó végéig, vagyis a' téli 8. hónapban havonként a holdvilágos 7 éjnek leszámításával – 186 éjen át, - és Máj- Augustus vagyis a' nyári 4 hónapban havonként 11 holdvilágos éjnek leszámításával 79. éjen át – s így összesen 265 – éjen át 416” légszeszlámpát éjfélig, éjfél után pedig csak 231 lámpát kell világítani.³⁶ „A' meghatározott világítási időn kívül tehát rendkívüli esetekben álitólag ködös – vagy borult időkben elnöki utalvány folytán s szokott kivilágítás teljesíteni, mi ellen a számvetőségnek kifogása nem lehet azonban ezen elnöki utalvá-

nyok elő legessen a' kapitányi hivatal – mit ki az ellenörködéssel megbízott – nem szoktak közölni, pedig ebből származhat a' legtöbb visszaélés, mert ezen esetek előre meghatározhatók nem lévén, azokról tudósítás nélkül a kapitányi hivatal mit sem tudhatott s így az ellen örködést sem gyakorolhatja.”³⁷

„Az utca világításra nézve, mely nálunk jelenleg 416 lámpával történik, a világítás óra számra szerződött a légszesz-gyárral. Az kötelezi magát évenként legalább is 620 l órányi 12 viaszgyertya erejű fénymennyiség fogyasztására minden óra 2¼ krajcárt fizetve, ... A világítás az olajlámpákkal eszközölt utca világítás az utolsó években mintegy 17-18 ezer forintot fizetett. A félreeső utcákban 146 kőolaj (petroleum) lámpa által fognak megvilágítani, naponként 14 krajcárért.”³⁸

1865. november 1-jén gyulladtak fel először Szeged utcáin a gázlámpák.

FÁBIÁN BORBÁLA

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BKMÖL	Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat
	Levéltára
CsML	Csongrád Megyei Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár

SzTL Szegedi Történeti Levéltár

JEGYZETEK

¹ XII. 6. A. Szeged Felsővárosi Minorita Rendház iratai. *Diárium*, 1861. november 2-i bejegyzése.

² *Szegedi Híradó*, 1865. XI. 5., 2.

³ A legtöbb kérvény a Gazdasági szék iratai közt maradt fenn (CsML IV. B. 1108.).

⁴ Az Argand-lámpát 1783-ban találta fel Pierre Francois Aimé Argand, találmányának lényege a körégo és az üvegcilinder, melyek segítségével közvetlenül a lánghoz levegőt vezet, s ezáltal a láng állandóbb és a fénye nagyobb lett. (Rebske, Ernst: *Lampen, Laternen, Leuchten – eine Historie der Beleuchtung*. Stuttgart, 1962) Szegeden „árkanti”

lámpának nevezték az argand-lámpákat.

⁵ „E gáznak – tulajdonképen – világító gáz a neve, de rövidség okáért csak egyszerűen gáznak mondatik. Némellyek e szót magyaritják s légszesznek mondják. E szó logikailag rossz, mert először nem fejezi ki azon átalános fogalmat, mit a gáz; másodsor, mert ez nem lég, azaz nem része azon levegőnek, melyet belélekzünk, hanem csak legalaku test; mert ha minden legalaku test lég része lenne, úgy azon gőzt, mely a forralt viznél fölszáll, szintén légnek kellene mondani, nem pedig vizgőznek. Azért addig, mig a magyarnak e szóra alkalmas műszava nem lesz, tartsuk meg e szót gáz; s e világító gázzal világítást a német példájára (ki ezt „Gasbeleuchtung”nak nevezi), „gázvilágításnak” mondjuk továbbra is.” (Vasár-

napi Újság, 1857. III. 1.)

⁶ CsML IV. B. 1107. b. 1707/1863 – alapsz: 2001/1866.

⁷ Ránki György (szerk.): Debrecen iparának kialakulása a kapitalizmus kialakulásától napjainkig. Debrecen, 1976. 30.

⁸ Uo.

⁹ „Az olajjali világítási vállalat határideje 1862. october végével letelvén, miután a megkísérlet árlejtésnél a vállalkozni kívánók aránytalanul magas árat követeltek; a városi hatóság 1862/3-dik évre ide vonatkozólag a házi kezelést léptette életbe. Azonban egy évi tapasztaláson okulva a hatóság, részint mert különben is sokkal több teendővel volt elhalmozva, mintsem e a költséges házi kezelés célszerűen vezethetett volna, részint a magosb fejlődési s műveltségi fokra emelkedett más nagyobb városok példájára, a kor igényeivel kívánván tartani lépést; a légszész világítást határozta életbe léptetni. Illy célból több ajánlkozók közül augsburgi légszészgyáros L. A. Riedingerrel lépett egyezsége az utcák és városi épületek légszészszeli kivilágítására nézve. A gázvilágítás megnyitott 1863-dik év december 14-kén.” (Szűcs István: Szabad királyi Debreczen város történelme. III. kötet. Debreczen, 1871, 1053.)

¹⁰ „A lámpák szaporításához képest ez az összeg folyvást csak emelkedik, hanem az eddigi tapasztalatnál véve zsinórmértékül az olaj ár változást tekintve folyvást magasabb leend.” (CsML 1707/1863-2001/1866) annyit bizonyosan mondhatunk hogy a Virág olajjali világítás mindig drágábbra jött mint a petroleum, mely világítási anyag éppen azért jött használatba mert olcsóbbra kerül mint az olajjali világítás.” (BKMÖL IV. 1406.a 4005/1868 – 4999/1868)

¹¹ CsML IV. B. 1107. a. 1863 március 19. kgy. jkv.

¹² CsML XI. 39. 1. doboz. – A Szegedi légszészvilágítási részvénytársulat, 1869. április 19-én Szegeden megtartott alakuló közgyűlésének Jegyzőkönyve, 3.

¹³ CsML XI. 39. 1. doboz. – A Szegedi légszészvilágítási részvénytársulat 1869. április 19-én Szegeden megtartott alakuló közgyűlésének Jegyzőkönyve.

¹⁴ Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése a m. k. földművelés, ipar- és keresedelemügyi minster úr ő méltóságához a budapesti kamarai kerület kézmű- és gyáriparáról az 1870-1875-iki

években. Budapest, 1877, 273.

¹⁵ Uo. 222–225. A gáziparban a hajtóerőt, gőzgépek alkalmazását csak a melléktermékek feldolgozása, s a nagyobb gázgyárak igénylik (A magyar korona országainak gyáripara az 1898. évben. Vegyészeti Ipar, I., XVIII. füzet, Budapest, 1901. 100.)

¹⁶ „Az oravicai szén meglehetősen légszész ad, de ereje fokozódik a kitűnő fényerejű csehországiával.” 100 mázsa oravicai kőszénhez 15 mázsa csehországi nürschau szén adtak. (Szeged, 1865. nov. 4. 1.)

¹⁷ „1878-ban 10000 métermázsa kőszén fogyasztatott, melynek $\frac{3}{4}$ része oravicai, $\frac{1}{4}$ része csehországi és sziléziai.” (A Budapesti kereskedelmi és iparkamara jelentése ... a kamarai kerület ipari és forgalmi viszonyairól az 1878-dik évben. Budapest, 1879. 297.)

¹⁸ A világító gáz mennyiségének nemzetközileg elfogadott mértékegysége, amit Magyarországon is a méterrendszer bevezetéséig használtak, annak ellenére, hogy létezett bécsi köbláb is.

¹⁹ Schilling, N. H.: Statistische Mittheilungen über die Gas-anstalten Deutschlands... München, 1868. 327.

²⁰ CsML IV. B. 1406. b. 10221/1875 – a gázfogyasztók összeírása a légszész árának leszállítása érdekében történt.

²¹ Helyesbíteni kell a Szeged történetének azon állítását, hogy a „külvárosokban továbbra is (az 1827-ben rendszeresített) olajlámpák látták el az utcák éjszakai világítását.” Gaál Endre (szerk): Szeged története. 3/1. 1849–1919. Szeged, 1991. 91.

²² Szegedi Híradó, 1864. I. 20. 1.

²³ XII. 6. A. Diárium 1865. május 3-i bejegyzése: „Az úgy nevezett Petroleum /: földolaj:/ Pestvárosában az idén hozzák be...”

²⁴ CsML IV. B. 1107. b. 2001/1866.

²⁵ CsML IV. B. 1107. b. 904/1866.

²⁶ CsML IV. B. 1107. b. 1718/1866.

²⁷ CsML IV. B. 1107. b. 5751/1865.

²⁸ CsML IV. B. 1107. b. 388/1865.

²⁹ CsML IV. B. 1107. b. 2645/1865.

³⁰ CsML IV. B. 1107. b. 3924/1865.

³¹ 1891 „január hó 13-án esti 9 órától 11 óráig úgy a légszész, mint a petroleum világítást ellenőriztem: - a légszész lámpák helyenkint, hihetőleg a nagy hideg folytán több helyt rosszul égtek”

– jelentette Scossa Zoltán tűzoltóparancsnok (SzTL

F:002 59/1891).

³² CsML IV. B. 1107. b. 1279/1867.

³³ Szeged, 1865. XII. 30, 2. o.

³⁴ Táblázat az utcai világítás naponkénti időtartalmáról, holdfény használatával és anélkül is; pl. J. Boudin: Tabellen über die tägliche Dauer der Straßen-Beleuchtung, sowohl ohne als mit der Benutzung des Mondsheines, Siebzehnten Jahrgang. Mainz, 1872.

³⁵ Ezt a kifejezést alkalmazták például az 1874 évi világítási terve benyújtásakor: „mely a mainzi világítási terv után és a helybeli gyújtási viszonyainkhoz mérve, ki van dolgozva...” (CsML IV. B. 1406. b. 635/1874) 1880-ban pedig nem akarták elfogadni a világítási tervezetet, mert a mainzi naptár hiányzott és a mérnök szerint „ezen tervezet átvizsgálása a nevezett naptár nélkül nem eszközölhető”. (CsML IV. B. 1406. b. 10943/1880)

³⁶ MOL D 215 II. k. 6. t. 1171/1867 – A korábbi világítási idők, pedig: a „lámpáknak Septembertől April végéig, vagy is a' nyolcz téli hónapban, havonkint a' holdvilágos 7 éjnek leszámtásával összesen: 186: éjen át, és Máj– Augustus, vagy is a' 4 nyári hónapban, havonkint 11 holdvilágos éjnek leszámtásával összesen: 79 éjen át, 's így összesen: 265. éjen át történendő felgyújtása, tekintőleg pedig kivilágítás a”. (MOL D 215 II. k. 6. t. 3144/1863)

³⁷ CsML IV. B. 1107. b. 158/1866

³⁸ Szeged, 1865. XI. 11, 1.

Magyar jogtudós portrék

HAMZA GÁBOR (szerk.) – SIKLÓSI IVÁN (társszerk.): *Magyar Jogtudósok. Harmadik kötet.* Bibliotheca Iuridica. Publicationes Cathedralarum 33. Budapest, 2006, Elte Állam- és Jogtudományi Kar. 227 oldal.

2006-ban látott napvilágot az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának gondozásában a *Magyar jogtudósok* című sorozat harmadik kötete, amelyet Hamza Gábor akadémikus, tanszékvezető egyetemi tanár szerkesztett Siklósi Iván egyetemi tanársegéd társszerkesztői közreműködésével. A *Magyar jogtudósok* sorozat első kötete 1999-ben, második kötete pedig 2001-ben jelent meg Hamza Gábor szerkesztésében. E tradíciót követve a szerzők kiemelkedő magyar jogtudósok életét és munkásságát mutatják be tanulmányaikban, a sorrendet a jogtudósok születési ideje határozza meg.

Gedeon Magdolna tanulmányából Ki-

tonich Jánosról (1561–1619) olvashatunk bővebben, akit utókora *splendida iuris praeaeosque patriae lucernaként*, illetve *altera a Werbőczy iuris prudentiae lucernaként* emlegetett, s akinek munkásságát legmarkánsabban két munkája, a *Directio methodica* és a *Centuria Certarum* jellemzi. Kitionich életéről adataink sajnos igen gyérek, ám munkássága jelentős hatást gyakorolt a következő századokra. A *Directio methodica processus iudiciarii Iuris consuetudinarii Incliti Regni Hungariae* című munka a magyar felsőbb bíróságokon alkalmazott perrendet tárgyalja tizenkét *caput*ban, amelyek *quaestió*kra oszlanak, ezekre pedig a szerző megadván a választ bemutatja a perjogot, az egyházi szent szék gyakorlatára, valamint a büntető eljárás egyes főbb elemeire is kitérve. A pert hat fő szakaszra bontja, így előkészületi szakra, az *exceptió*k és az *allegatio*k szakaszára, a befejezési, majd a végrehajtási szakra. A *Directio methodica* főként abban tér el Baranyai Decsi János *Syntagmájával* szemben legfontosabb eltérésként Kitionich munkájának gyakorlatias jellegét emelhetjük ki. A *Centuria Certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito Parthiscum*

desumptarium et resolutarium megírásának célja abban rejlett, hogy Werbőczy István *Tripartitum*ának perjogi részeivel vitázzék. A mű felépítése a *Hármaskönyv* egy-egy állításával történő szakmai vitára, azzal szemben megfogalmazott „kételyre” épül. Kitonich János munkái számos kiadást értek meg (Nagyszombat 1619, Bécs 1634, Nagyszombat 1700, Debrecen 1701, Kolozsvár 1785), a *Directio methodica* magyar fordítását Breyer Lőrinc adta ki Lőcsén 1650-ben.

Szlemenics Pál (1783–1856) munkásságát Nánási László tanulmány elemzi. Alapfokú és gimnáziumi tanulmányainak elvégzése után Szlemenics a váci egyházmegye papnövendéke lett, ahol 1798 és 1800 között folytatta bölcsészeti és teológiai tanulmányait, majd a pesti egyetem jogi karát látogatta 1801 és 1804 között, ahol Kelemen Imrét, a bölcsészkaron pedig a nyelvész Révai Miklóst hallgatta. 1809 novemberében – miután a pesti királyi táblán jegyzőként tevékenykedett – a pozsonyi királyi akadémia hazai magán- és büntetőjogi tanszékére nyert rendes tanári kinevezést. 1810-ben hites ügyvéd lett, majd 1811-ben a pesti egyetem doktorrá avatta. A kor jogi oktatásában nem álltak megfelelő tankönyvek rendelkezésre, ezért Szlemenics Pál igyekezett e hiányt pótolni: 1817-ben került kiadásra az *Elementa juris criminalis hungarici*, vagyis büntetőjogi, majd 1819-ben az *Elementa juris hungarici civilis privati*, vagyis magánjogi tankönyve. A büntetőjogi munka megszületése annál is időszerűbb volt, hiszen Bodó Mátyás 1751-es *Iurisprudentia Criminalis*a óta nem jelent meg e tudományterülettel foglalkozó könyv. Magánjogi kutatásait magyar nyelven is hozzáférhetővé tette 1823-ban, ekkor látott ugyanis napvilágot Pozsonyban *Közönséges törvénytudományi polgári magyar törvény* című, majd másfélezer oldalas munkája. (A kétszer is megpályázott pesti professzorságot sem 1819-ben, sem 1827-ben nem nyerte el, illetve uralkodói kinevezés híján nem

tölthette be.) 1823-ban Pozsony vármegye táblabírájává nevezték ki, és 1824-ben a Marczibányi alapítvány díját, vagyis a kor szak legrangosabb tudományos elismerését is megkapta. Büntetőjogi munkája 1827-ben és 1833-ban, magánjogi tankönyve pedig 1829-ben és 1837-ben újabb kiadást ért meg, ami egyértelműen jelzi hatásuk jelentőségét. A Magyar Tudós Társaság (Akadémia) igazgatósága 1830-ban tartott ülésén az első huszonhárom tag közé választotta, olyan kiemelkedő személyiségek, mint Kölcsény Ferenc, Kazinczy Ferenc és Vörösmarty Mihály mellett. 1837-ben *Fenyítő törvénytudományi magyar törvény* címen jelent meg átdolgozott büntetőjogi tankönyve, s vált az első, magyar nyelvű büntetőjogi tudományos munkává. A király 1838-ban nemességet adományozott neki. Munkáit a történeti jogi iskola szelleme hatotta át, érdeklődése az 1840-es évektől kezdve pedig egyre inkább a jogtörténet felé fordult, majd idősebb éveiben a latin költők fordításának szentelte idejét.

Sebestyén István tanulmánya Csemegi (Csemeghy) Károly (1826–1899), a magyar büntetőjog egyik legfontosabb alakjának életrajzát és munkásságát dolgozza fel. Csemegi Károly tanulmányait a pesti egyetem jogi karán végezte, majd 1846-ban hites ügyvéd lett. 1848-as párizsi utazása nagy hatást tett rá, hazaérve a szabadságharcba honvédek jelentkeztek, a fegyverletétel után hat hónapos várfogságra ítélték. 1850-ben Aradon ügyvédnek kezdett, ám (politikai nézetei miatt) folyamatos hatósági megfigyelés alatt tartották. Perbeszédei, széleskörű jogi műveltsége és tudományos munkássága révén országos hírnévre tett szert, Horváth Boldizsár minisztersége idején miniszteri osztálytanácsos, 1872-től államtitkár és országgyűlési képviselő lett, ennek során számos törvényjavaslatot készített elő. Amikor 1875-ben Pauler Tivadar távozott az igazságügyi tárca éléről, helyére nem Csemegit, hanem a csekélyebb kvalitásokkal bíró Perczel Bélát ne-

vezték ki, ami a jogtudóst igen kedvezőtlenül érintette. Wenckheim Béla lemondás után Tisza Kálmán igyekezett ugyan mellőzni Csemegit, hiszen annak liberális, a jogszolgáltatást és a közigazgatást különválasztó nézetei merőben idegenek voltak a miniszterelnök számára, teljességgel azonban mégsem nélkülözhetette, hiszen a büntető törvénykönyv tervezetét 1875. november 5-én terjesztették elő, majd hosszas viták után 1878. május 29-én hirdették ki. A törvény megalkotása során kifejtett tevékenységét a Szt. István-rend középkeresztjével jutalmazták, s ugyanakkor – sértően – 6000 forint jutalmat ajánlottak neki fel neki, amit az önértetes Csemegi visszautasított. Mellőzve érezve magát mind az államtitkárságról, mind pedig képviselői mandátumról lemondott, s a Kúria II. sz. bírói tanácsának elnöke lett, „bírónak menekül”. Mivel nagy riválisa, Szilágyi Dezső (1889-től miniszterelnök) a Curia 1893-ban megüresedett másodelnöki tisztségére nem Csemegit nevezte ki, a méltatlanul mellőzött bíró benyújtotta egy mondatból álló lemondását, és nyugdíjazását kérte. Ettől fogva csak az általa alapított Jogászegylet elnökeként tudott nyilvánosan megnyilatkozni. Életének főbb momentumait és jellemrajzát maga Mikszáth Kálmán vázolta *Az én kortársaim* című művében.

Hamza Gábor tollából származik a negyedik tanulmányt Farkas Lajos (1841–1921) életéről és munkásságáról. Farkas Lajos – a családjának szűkös anyagi viszonyai miatt – csupán több évi késedelemmel kezdte meg stúdiumait a kolozsvári római katolikus elemi iskolában, majd Kolozsvárra a piaristáknál. Jogi tanulmányait a pesti jogi egyetemen kezdte, ám ezeket egészségi állapota miatt a nagyszebeni jogakadémián folytathatta, majd 1871-ben avatták doktorrá. 1872-ben királyi jóváhagyással nyert kinevezést a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetemre, először nyilvános rendkívüli, 1873-tól pedig a római jog nyilvános rendes professzorává,

s e tisztséget egészen 1915-ös nyugdíjba vonulásáig töltötte be. Több ízben töltötte be a kolozsvári jogi fakultás dékáni tisztségét, az 1896/97-es tanévben pedig az egyetem rektora lett. Tanárként és tudósként egyaránt eredményesen munkálkodott. Kétkötetes fő munkája, az 1892/95-ös *Római jog történelme. Alapintézmények az első alakulás szerint* című mű több kiadást is megért (1900, 1903, 1905). Szemléletét legerőteljesebben a Fridrich Carl von Savigny nevével fémjelzett történeti jogi iskola (*historische Rechtsschule*) befolyásolta. Jelentős munkái közé sorolhatjuk az 1872-es *A hereditas iacens jogi természete*, az 1880-ban megjelent *Adalék a római rabszolgaság ismeretéhez*, az 1881-ben kiadott *A római jog céljának és helyének kérdéséről mai tanulmányi rendszerünkben* és az 1886-ban írt *A római család és családfői hatalom jogi jelentősége* című írások. Érdemes megemlíteni monografikus igénnyel megírt akadémiai székfoglaló értekezését, amely 1913-ban jelent meg nyomtatott formában *A római obligatio fogalmilag véve a középkor- és újkori jogi elméletben* címmel.

Kovacsicsné Nagy Katalin tanulmánya Jekelfalussy József (1849–1901), a kiváló statisztikus tudósának munkásságát elemzi. Jekelfalussy jogi tanulmányait a pesti egyetem végezte, majd a Földművelés- ipar- és kereskedelemügyi Minisztérium statisztikai osztályán helyezkedett el. Keleti Károly támogatásával 1882-ben miniszteri titkár, 1883-ban az elnöki osztály vezetője, 1886-ban miniszteri osztálytanács, 1888-ban az Országos Statisztikai Hivatal aligazgatója, 1893-ban igazgatója lett. Művei közül érdemes kiemelni az 1882-ben napvilágot látott *Magyarország műveltségi állapota* című tanulmányát. Az 1886-ban közzétett *Községi pénzügyek főbb eredményei* című munkájával jelentős belföldi, az 1887-ben szerkesztésében megjelent *Közgazdasági és statisztikai évkönyvvel* nemzetközi elismertséget szerzett magának. Nem szabad megfeledkezni róla, hogy a Jekelfalussy írá-

nyításával készült helységnévtárak 1895-től az állami anyakönyvi adatokat és a közigazgatási beosztást is közölték. Mindezek mellett kiemelkedő színvonalon dolgozta fel a pénzügyi, a mezőgazdasági és a bűnügyi statisztika eredményeit.

Weiss Emília tanulmányában Grosschmid Béni (1851–1938), a magyar magánjog kiemelkedő tudósának életművét dolgozta fel. (Egy időben Grosschmid – német hangzású neve miatt – Zsögöd Benő néven publikált, ám a szakirodalom eredeti nevén jegyzi, és legtöbbször Zsögöd néven írott munkáit is Grosschmid néven idézi.) Grosschmid Béni jogi stúdiumait Nagyváradon, Bécsben és Budapesten végezte. 1880-ban a budapesti egyetemen lett magántanár, 1882-től a Nagyváradai Jogakadémián a polgári törvénykezés, a váltó- és a kereskedelmi jog tanára, 1884-től a kolozsvári egyetem rendkívüli, majd rendes tanára, 1890-ben pedig a budapesti egyetem magánjogi tanszékének egyetemi tanára lett 1928-as nyugalomba vonulásáig. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Tanári és kutatói munkássága mellett tevékeny Grosschmid szerepet vállalt a magyar magánjog kodifikációs munkálataiban is, munkássága többek között kimutatható az 1894. évi XXXI. törvényben. *Fejezetek kötetmi jogunk köréből* című művének első kötete 1898-ban, második kötete 1900-ban jelent meg, jubileumi kiadására 1932/33-ban került sor, e munkájában a magyar kötetmi jog dogmatikáját dolgozta ki a nemzeti hagyományok alapján, ám feldolgozva a korabeli külföldi magánjogi eredményeket is. Jelentős műveket alkotott az öröklési jog, a családjog és a kereskedelmi jog területén is, műveiben nagy teret kapnak a jogelméleti és jogtörténeti aspektusok. Az *Egy polgár vallomásaiban* Márai Sándor vázolt érdekes portrét nagybátyjáról, Grosschmid Béniről.

Csehi Zoltán tanulmánya Nagy Ferenc (1852–1928), a magyar kereskedelmi jog tudományának kiemelkedő alakjának életét

és munkásságát mutatja be. 1877-től a budapesti egyetemen a kereskedelmi és váltójog magántanára, 1879-től a nagyváradai jogakadémián rendes tanára, 1881-től a kolozsvári egyetemen a kereskedelmi és váltójog, valamint a törvénykezés nyilvános rendes tanára, 1886-ban a fakultás dékánjává választják. 1890-től 1928-ig a budapesti egyetemen Apáthy István utódaként a kereskedelmi és váltójog tanára. 1890-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1903-tól rendes tagja, 1879-től a párizsi *Société de législation comparée* magyarországi levelezője. Tudósi munkássága mögött közéleti tevékenysége sem maradt el, országgyűlési képviselőként, államtitkárként, magyar királyi valóságos és belső titkos tanácsosként működött. Kétkötetes, kétezer oldalas munkája, *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve* egységes szemlélettel dolgozta fel a hatályos joganyagot, jelentős teret szentelve a kúriai ítélkezési gyakorlatnak és a szakirodalmi nézetek bemutatásának. 1892-ben jelent meg *A magyar váltójog kézikönyve* című munkája, amelynek színvonalát egyértelműen jelzi, hogy 1910-ben már hatodik kiadásban látott napvilágot. Számos nagy jelentőségű munkát írt a biztosítási jog, a tengeri magánjog, a szövetkezeti jog és a törvénykezési gyakorlat tárgykörében is.

Teghze Gyula (1867–1939) életművét Szabadfalvi József tanulmányából ismerhetjük meg. Jogi tanulmányait a budapesti, bécsi, párizsi, londoni, lipcsei, berlini és müncheni egyetemeken végezte. Teghze oktatói pályáját a kecskeméti református jogakadémián kezdte 1895-ben, ahol a jogbölcselet mellett büntetőjogot és bölcseleti erkölcsant is előadott. 1901-ben Kecskeméten látott napvilágot *Jog- és állambölcseleti előadások vázlata* című munkája, 1903-ban a budapesti egyetemen szerzett magántanári habilitációt. 1910-től a debreceni jogakadémia nyilvános rendes tanára. Az 1910-es évek közepétől elsősorban a nemzetközi jog területén folytatott kutatómunkát, ám ennek ellenére

a jogbölcselet sem került ki látószögéből. 1916-ban megjelent *A háború és a nemzetközi jog* című írása, 1924-ben *Társadalom-, állam- és jogbölcselet* című összefoglaló műve, 1930-ban pedig a 750 oldalas *Nemzetközi jog* című monográfiája.

Pókecz Kovács Attila tanulmánya Bozóky Géza (1875–1960) életét és munkásságát mutatja be. Jogi stúdiumait a budapesti egyetemen végezte, 1907-ben Kolozsvárott a kereskedelmi és váltójog magántanárává nevezték ki, 1910-től a pécsi püspöki joglyceum nyilvános rendes tanára, 1912-től a pozsonyi jogakadémia, majd 1914-től a pécsi egyetem nyilvános rendes tanára 1945-ös nyugdíjba vonulásáig. Több ízbe töltötte be a pécsi fakultás dékáni, egy tanévre pedig az egyetem rektori tisztét. Főbb munkái fiatalabb éveiből az 1902-es *Az új polgári perrendtartás tervezete és a kereskedők*, az 1905-ös *A bizományi ügylet* és az 1914-ben megjelent *A korlátozott felelősségű társaság a külföldi és de lege ferenda a magyar jogban*. 1926-ban publikálta 700 oldalas *A magyar váltójog* című művét, amit a kétkötetes *Magyar kereskedelmi jog, különös tekintettel a történeti fejlődésre* című munka követett, melynek első kötete 1928-ban Budapesten *Kereskedők és kereskedelmi társaságok* címmel, második kötete 1929-ben *Kereskedelmi ügyletek* címmel jelent meg. Bozóky legjelentősebb munkája a közel 800 oldalas *Nemzetközi váltójog, az idegen és a saját váltóra vonatkozó egységes váltótörvény (loi uniforme concernant la lettre de change et billet à ordre) tárgyában kötött genfi egyezmények és az azok alapján készült magyar törvényjavaslat magyarázata, különös tekintettel a külföldi váltójogokra, valamint jelenlegi és legelső váltótörvényeinkre* címmel 1937-ben Pécsen jelent meg, amit a váltójog egyfajta lexikonjának, kézikönyvének tekinthetünk.

Moór Gyula (1888–1950) életéről és munkásságáról Szabadfalvi József tanulmányában olvashatunk. Moór Gyula egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte, ahol

mestere, Somló Bódog fejtett ki komoly hatást gondolkodására. 1911-ben mutatta be a jogászegyletben *Stammler Helyes jogról szóló tana* című munkáját. 1914-től az eperjesi evangélikus jogakadémia nyilvános rendkívüli tanárává nevezték ki, majd az első világháború végén 1918-tól a kolozsvári egyetem nemzetközi jogi tanszékének nyilvános rendes tanára lett. Somló Bódog halálát követően a jogbölcseleti tanszékét mondhatta magáénak. Szegedi éve alatt (1921–1929) publikálta 1922-ben a *Macht, Recht, Moral*, 1923-ban a *Bevezetés a jogfilozófiába*, majd 1928-ban *A logikum a jogban* című munkáit, amelyek a neokantiánus jogfilozófia nyomdokain haladnak. 1925-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjainak sorába választotta, székfoglaló előadását *A jogi személyek elmélete* címmel tartotta, amit ugyanezen tárgyról írott monográfia követett 1931-ben. 1928-tól a budapesti egyetem jogbölcseleti tanszékének tanára, az ezt követő években írta *Metafizika és jogbölcselet* (1929), *A természetjog problémája* (1934), *Szociológia és jogbölcselet* (1934) című munkáit. Új korszakot nyitnak munkásságában *A szabad akarat problémája* (1943), *Was ist Rechtsphilosophie?* (1943) és *A jogbölcselet problémái* (1945) című munkái. 1948-ban kényszernyugdíjazzák, akadémiai tagságától 1949-ben megfosztják, amit csak negyven esztendővel később állítanak helyre.

Szintén Szabadfalvi József írt tanulmányt Ottlik László (1895–1945) munkásságáról. Tanulmányait a pesti jogi egyetemen végezte, majd ezt követően a központi igazgatásban helyezkedett el. 1927-ben a budapesti egyetemen szerzett magántanári képesítést szerzett, és 1940-ig itt folytatott oktatói munkát. 1922-ben jelent meg *A marxizmus társadalomelmélete* 1926-ban *A társadalomtudomány filozófiája* című munkája. Az 1939-ben publikált *A politikai rendszerek* című könyv, az angol, a francia és az amerikai politikai rendszert elemzi, 1940-ben jelent

meg *A politikai rendszerek története*, 1942-ben a *Bevezetés a politikába* című könyve. 1941-ben nevezik ki a kolozsvári egyetem nyilvános rendes tanárává, 1944-ben családjával együtt Budapestre menekült, 1945-ben bekövetkezett halálának körülményei ismeretlenek.

Horváth Barna (1896–1973) életművéről, aki nem csupán a magyar, hanem az európai jogfilozófia meghatározó alakjává emelkedett, Cs. Kiss Lajos írt tanulmányt. Horváth Barna első jelentősebb munkája, *Az értelmezés elmélete* 1920-ban jelent meg. Ekkortájt ismerkedett meg Moór Gyulával, akinek az előterjesztésére 1925-ben a szegedi egyetemen jogfilozófiából, 1926-ban a budapesti egyetemen etikából egyetemi magántanári kinevezést kapott. 1932-ben jelent meg a *Bevezetés a jogtudományba*, 1934-ben a *Rechtssoziologie*, 1937-ben *A jogelmélet vázlat*a, majd 1943-ban *Angol jogelmélet* című könyve. 1945-ben az Akadémia levelező tagja és a Köznevelési Tanács Felsőoktatási Osztályának elnöke lett. Hamarosan az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, mert politikai szerepvállalása miatt mind akadémiai tag-

ságától, mind pedig egyetemi katedrájától megfosztották. New Yorkban 1950 és 1956 között nemzetközi jogot, jogelméletet és politikatudományt oktatott, 1955-ben a párizsi Académie Libre Internationale des Sciences et des Arts választotta tagjai sorába, és számos európai egyetemen (Zürich, Bécs, Berlin, Freiburg, Koppenhága, Gent) tartott meghívásoknak eleget téve előadásokat.

A *Magyar jogtudósok* sorozat harmadik kötete élvezetes stílusban megírt, számos eredeti forrás, dokumentumot, visszaemlékezést idéző, magas színvonalú tanulmányai méltó folytatásai az előző két kötet írásainak. Jellemben hiánypótló, hiszen nélküle sem a jogásztársadalom, sem az érdeklődő nagyközönség nem ismerhetné meg hol hazai viszonylatban jelentős, hol nemzetközi szinten is egyedülállót alkotó elődeink, jogtudó értelmiségünk munkásságát.

NÖTÁRI TAMÁS

Mi lett volna, ha...?

ROBERTS, ANDREW: *Mi lett volna, ha...? Fejezetek a meg nem történt világtörténelemből.*

Fordította Bart István. Budapest, 2006, Corvina Kiadó. 181 oldal, 3200 Ft.

Minden bizonnyal a kedves olvasó is elgondolkozott már azon, hogy mi lett volna, ha múlt hónapban elment volna abba a jó kis házibuliba? Mi lett volna, ha megismerkedett volna ott valakivel? Mennyivel változtatna volna meg ez az életét?

Ilyen és ehhez hasonló kérdések persze felmerülhetnek a világtörténelemben is.

Jól tudjuk, hogy a történelemben nin-

csen „mi lett volna, ha”. Azonban mi lett volna, ha egy okosabb taktikával legyőzzük a tatárokat? Mi lett volna, ha XIV. Lajos nem kap ki nem kap ki 1704-ben Hőchstadtnál, és Rákóczival karöltve megdöntik a Habsburg birodalmat? Mi lett volna, ha Ferenc Ferdinándot nem gyilkolják meg Szarajevóban?

Ezek a kérdések persze komoly történések fejében is megfordultak, ennek kézzelfogható bizonyítéka most Andrew Roberts szerkesztésében a *Mi lett volna, ha...?* című könyv. A szaktudományban kontrafaktuálisnak hívják a fikcióra épülő történelemszemléletet. Ez lényegében nem más, a posztmodern művészet behatolása a száraz humán tudományok közé.

A műben az olvasó a Spanyol Ar-

mada angliai partraszállásától kezdve egészen Al Gore környezettudatos háborújáig nyerhet betekintést abba, hogy egy aprócska tény mi-
ben változtatta volna meg a világtörténelem menetét. Egy-egy olvasmány, egy-egy megváltozott tényre alapuló fejtegetést tartalmaz. A legtöbb okokat és következményeket vizsgál, azonban az igazán érdekesek a fikciót megtörtént eseményként vezetnek le. Például Moszkva 1941-es feladását követően milyen fordulatot vett volna az orosz történelem?

A szerzők olyan mesterien keverik a fikciót a valósággal, hogy az olvasó csak kapkod a feje után, mi igaz, és mi nem. (Legfeljebb az okoz némi zavart, ha két egymást követő tanulmány időbeli átfedést tartalmaz. Ilyenkor kapkodjuk a fejünket, pl.: hisz előbb az Armada elfoglalta Angliát, most meg újra ők a világ urai...) Azonban az egymás követő állítások között, ahol egy tény megváltoztatása után a dominóelv érvényesül, egy

idő után visszakanyarodnak a valóság síkjára. A magyar olvasóközönség legfeljebb azt sajnálhatja, hogy saját történelmünk a kontrafaktuális szemléletben is bántóan partikuláris. Egyedül Tisza István kap komolyabb szerepet Ferenc Ferdinánd szarajevói túlélőshowjában, ám a lengyel szerző annyi lehetőséget sorol fel a megsebesült trónörökös szándékaiból, hogy a végére az olvasó elveszíti a fonalat: így is az összeomlás vagy a Bánf-

fy Dezső-i feltámadás lett volna XX. századi osztályrészünk.

A könyv egyfajta játékos agytorna, ahol a történelmet kedvelők megtapasztalhatják, milyen is lett volna a meg nem történt világ. Azonban mindig figyelni kell arra, hogy ez csak egy kitalált történelem, aminek az egyetemi tanórákon, vizsgákon, szigorlatokon nincs létjogosultságuk, így a mű nem más, mint komoly történészek pihentető szórakozása, egy fricska az „igazi” történelemnek...

ZÉKÁNY

HOGYAN NYERJÜK MEG A VÁLASZTÁSOKAT?

Quintus Tullius
Cicero

A hivatalra pályázók
kézikönyve

LECTUM
KIADÓ

*Stílusosan, a 2006-os
választási évre időzítve
jelentette meg*

*Dr. Nótári Tamás –
a Károli Gáspár Refor-
mátus Egyetem
adjunktusa és a Szegedi
Tudományegyetem
oktatója – legújabb
munkáját, Quintus
Tullius Cicero*

*»Commentariolum
petitionis» vagyis
»A hivatalra pályázók
kézikönyve» című
művének magyaráza-
tokkal és utótanul-
mánnyal ellátott ma-
gyar nyelvű fordítását,
amelyhez Németh
György, az ELTE és a
Debreceni Tudomány-
egyetem tanszékvezető
professzora is írt egy
értékes kísérő tanul-
mányt. Eredetileg a
művet az író a
bátyjának, a szónok-
latairól ismert Marcus
Tullius Cicerónak szánta,
amikor az a consuli
tisztségért indult harcba.*

WANG YU

Ötvenhatról kínai szemmel

Wang Yu, a Pekingi City Egyetem (Beijing City University) docense, a közigazgatási tudományterület kutatója. 1984-ben a Fővárosi Tanárképző Egyetemen szerzett diplomát. Szakmai látogatást tett az Egyesült Államokban, Magyarországon és a kínai Hongkongban.

Az ötven évvel ezelőtt Magyarországon lezajlott események előzményeinek elemzéséhez figyelembe kell venni a XX. század közepének hidegháborús helyzetét és az akkori nemzetközi kommunista mozgalom alkotta nemzetközi történeti hátteret is. Magának az eseménysornak és következményeinek fontos tanúsága, hogy az állami függetlenség, a nemzeti szabadság, a különböző nemzetiségek kölcsönös tiszteletben tartása fontos alapja mindegyik ország társadalmi felvirágzásának, gazdasági fejlődésének és az életszínvonal fenntartásának.

Egy tudós mondta egyszer: azon óriási hiba, amelyet az elhibázott politikai filozófia és gyakorlat eredményez, csak hosszú idő és fájdalmas tapasztalatok révén válik nyilvánvalóvá. Ennek következtében az emberiség civilizációjának fejlődését mindig hibakövetés, szabotálás és fájdalmas áldozat kíséri. A történelem olyan, mint egy nagyméretű olajfestmény, amely, ha közelről nézzük, az olaj és a vászon egyenetlenségeit is megmutatja, viszont ha messziről nézzük, gyönyörködhetünk a színes, szép tájban a képen. Fél évszázad múltán, a messzi Keletről mi is visszaemlékezünk az 1956-os magyarországi eseményekre. Ezen történések a második világháborút követő hidegháború során, a XX. századi nemzetközi kommunista mozgalom rendkívül fontos időszakában zajlottak. Fél évszázada az egész világon, természetesen

Magyarországon is, vita folyik az 1956-os magyar eseményekről. Más és más vélemény hangzik el róluk nézőponttól függően, de abban sokan megegyeznek, amit Kádár János is mondott 60. születésnapján, évtizedekkel az eseménysort követően: az nem volt más, mint a nemzet tragédiája. Az azóta eltelt hosszú idő alatt az országban reformok zajlottak, sok résztvevő rehabilitációja megtörtént, a politikai rendszer megváltozott. Ami régen titoknak minősült, mára már nem az. A történetek tanúságai nyomán, más szemszögből ugyan, de manapság újból méltatjuk ezt az eseménysort, ami hasznos nemcsak Magyarországnak, Kelet-Európának, hanem a kelet-nyugati kapcsolatok fejlődésének és a kommunista mozgalom történeti összefoglalásának, a harmonikus világ felépítésének, az emberiség fejlődésének is.

Azonban a tragédia az tragédia. Ne bocsátkozzunk feltételezésekbe, mert a történelmet nem lehet megismételni. Ma nekünk az a fontos, hogy józanul felismerjük az események véletlenségét és elkerülhetetlenségét. A magyarországi 1956-os események előzményeit és következményeit elemezve kiderülhet számunkra, hogy a kommunista pártnak, mint forradalmi pártból lett kormányzó pártnak, hogyan kell elrendeznie nemzetközi, illetve hazai viszonyait más pártokkal, az állam szervezetével, valamint néppel, továbbá láthatjuk az eseményeknek

az elmúlt 50 év alatt a kelet-európai országokra tett hatását is.

Az 1956-os események előzményei

A második világháború után Magyarországon a szocialista rendszer vált uralkodóvá a következő tényezők miatt: a Szovjetunió szocialista tábornok akart létrehozni a kelet-európai országokból és bonyolult kapcsolatok voltak a magyar kommunista párt és a szovjet kommunista párt között. Magyarország majdnem egészen átmásolta a sztálini modellt saját gyakorlatába, elnyomta az eltérő véleményeket a párton belül, korlátozta a polgárok jogait, a nép akarata és az ország lehetőségei ellenére gyors ütemben fejlesztette a nehézipart, kényszerűen végrehajtotta az agrár-kollektivizálást és ideológiai monopóliumot gyakorolt. Miután Sztálin személyesen aláírta a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának tagja, Rajk László elleni ítéletet, fokozatosan kialakult Rákosi Mátyás személyi kultusza és a diktatórikus hatalom, ezzel egyidejűleg a néptömegek elégedetlensége is napról napra fokozódott. Sztálin halála után 1953-ban Nagy Imre miniszterelnöki posztot töltött be, Rákosi azonban tovább maradhatott a párt első titkári beosztásában. Mivel a két vezető személyiség közötti ellentétek egyre jobban kiéleződtek, 1955-ben a Szovjetunió nyomására Nagy Imrét kizárták a párt politikai- és központi bizottságából, felmentették a miniszterelnökség alól és megfosztották minden tudományos címétől. 1956 júniusában a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának sürgős értekezletén a Szovjetunió javaslatára Rákosi „betegsége” miatti nyugállományba vonulásáról döntöttek, utódjául pedig a Rákosi-klikk tagját, Gerő Ernőt jelölték. Az ezt követő pártkongresszuson Kádár Jánost választották a párt Központi Bizottságának titkárává.

Mindezek a történések alapot szolgáltattak az események kitöréséhez.

Az események és közvetlen hatásuk

1956 októberében a Párt tiszteletteljes temetést rendezett a Rákosi-klikk által halálra ítélt Rajknak, és a néptömegek felszólítására helyreállította Nagy Imre párttagságát. Nem-sokára, október 23-án budapesti egyetemisták és lakosok, több mint 20 ezren, tüntető felvonulást tartottak a demokráciáért és a szovjet hatalom ellen. Aznap este fegyverek ropogtak a Magyar Rádió épülete előtt, kitört a tömegzavargás. 24-én hajnalban a Párt Központi Bizottsága felmentette Hegedűs Andrást a miniszterelnökség alól, és helyére Nagy Imrét állította, míg Gerő továbbra is maradt a párt első titkára. 24-én reggel pesti utcákon szovjet tankok gördültek végig. Az állami rádió két rendeletet hirdetett ki: tilos a tömeggyülekezés, illetve behívják a szovjet csapatokat a közrend helyreállítására. Valójában a szovjet katonák már a magyar kormány hívása előtt megérkeztek Budapestre. Az akkori miniszterelnök, Hegedűs András önéletrajzában azt írta: a segítséget kérő iratot október 26-án én írtam alá, de akkor már fel voltam mentve. A szovjet katonai beavatkozás erős ellenállásra talált a magyar nép, és a Nagy Imre vezette kormány részéről egyaránt. Október 30-án a Szovjetunió kormánya közzé tette nyilatkozatát a Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti barátság és együttműködés további erősítésének és fejlesztésének alapjairól. Ebben többek között az állt: tekintetbe véve, hogy a szovjet katonai egységek további magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat a helyzet még nagyobb kiéleződéséhez, a szovjet kormány utasítást adott katonai parancsnokságának, hogy vonja ki azokat Budapestről, amint ezt a magyar kormány szükségesnek tartja. Ugyanakkor a

szovjet kormány kész a megfelelő tárgyalásokat megkezdeni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződés többi tagállamával a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának kérdéséről. Ennek ellenére október 31-én a Szovjet Kommunista Párt Elnöksége elhatározta újabb szovjet katonai alakulatok bevonulását Magyarországra. Nagy Imre nyomatékosan követelte a szovjet csapatok azonnali visszavonását, és kijelentette, hogy a magyar kormány azonnal kilép a Varsói Szerződésből. November elsején Kádár Jánost és Münnich Ferencet a Szovjetunióba hívták, ahol új magyar kormányt alakítottak a Nagy Imre-kormányval szemben, amely együttműködő volt a szovjet katonai erők bevonulásában Magyarországra. Nagy Imrét ellenforradalmárnak bélyegezték, és eltávolították a miniszterelnöki székből.

Az 1956-es események távolabbi előzményei

A magyarság az idegen agresszorok ellen, nemzeti függetlenségért és szabadságért harcoló nemzet volt történelme során. A XVII. században kiűzte a török hódítókat az országból, 1848-ban megindította a szabadságharcot. Mindezek ragyogó fejezeteket nyitottak a magyar népnek a nemzeti függetlenségért vívott történetében. Az 1956-os események is ezen nemzeti szellemben következtek be.

A második világháborút követően a világban két fő tábor alakult ki: a kapitalista tábor, élén az Egyesült Államokkal, és a Szovjetunió vezette szocialista tábor, s ezzel két pólusa lett a világnak a hidegháború időszakában. Az 1956-os eseménysor és a magyar nép további ellenállása, amelyet a hidegháború körülményei között a nemzeti függetlenség és szabadság eléréseért és megvédéséért tanúsított, a következő öt fő okból indult ki:

1. A hidegháború időszakában meglévő hegemon nagyhatalmak. A világháború befejezése után eltelt tíz esztendő folyamán az USA és Szovjetunió vezette hidegháború fokozatosan élesedett. Kezdetben a hidegháború csak a kapitalizmus és marxizmus között folytatott ideológiai harc és konfliktus következménye, illetve a kapitalizmus és szocializmus, e két politikai és gazdasági rendszer közötti küzdelem volt. Azonban a két szuperhatalom a hidegháború kiterjesztése során, saját befolyásának fenntartása és szélesítése érdekében lábbal tiporta a nemzetközi politikai játékszabályokat, elfedve külpolitikájuk igazi célját és igényeit. A jaltai és a potsdami konferencián tulajdonképpen a „világbéke és nyugalom megvalósítása” ürügyén elosztották a háború eredményeit, meghatározták a kétpólusú világrendszert, mintegy meghúzva uralmuk határait. A hidegháborúnak, az erőfölény hosszan tartó harcának fő színtere mindig Európa volt. Az USA erős nyomásgyakorlással tartotta fenn befolyását, megnyirbálta más országok szuverenitását, saját akaratát kényszerítve rájuk. A Szovjetunió sem maradt el mögötte ebben: ideológiai köntösbe burkolva valósította meg ugyanezt.

Az 1956-os események előtti tíz évben történtek: a NATO bővítése, Nyugat-Németország amerikai felfegyverzése, a Szovjetunió és Jugoszlávia konfliktusa, a Varsói Szerződés létrehozása, mind objektív hajtóereje volt a magyarországi eseményeknek. E folyamatban a Szovjetunió egyre jobban fokozta beavatkozását és erőltette a szovjet modellt a kelet-európai országokban, így egyenlőtlen viszony alakult ki a szovjet párt és a kelet-európai pártok között.

2. Sztálin diktátori uralma és Hruscsov politikai irányváltása. Az egyre hevesebb hidegháború ösztönözte a Szovjetuniót a katonai és nukleáris versengésre az USA-val szemben. Sztálin személyi kultuszából elkerülhetetlenül dogmatizmus született.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulása idején már Lenin is figyelmeztetett: „A magyarországi forradalom különleges körülményei között változtatás nélkül és teljesen követi Oroszországunk politikáját, ami hibákat eredményezhet”. Mivel a szocializmus építése különböző adottságok között folyt, annak feltételei és formái is különbözőek átmenetileg, ami természetes – mondta Nagy Imre. Azonban 1947 után a Szovjetunió saját modelljét kényszerítette rá a kelet-európai országokra, erőszakosan megváltoztatta azok népi demokratikus rendszerét, amely pedig eredetileg független volt a nyugat-európai parlamentáris demokráciától és a Szovjetuniótól is. Ezekben az országokban egypártrendszer, tervgazdaság és szocialista állami tulajdonlás érvényesült. Kiszorították Jugoszláviát a baráti országok sorából, politikai tisztozatást folytattak az igazságot és igazságtalanságot egy kalap alá téve. Diktátori stílust gyakoroltak, amivel meggyengítették a kormányzó párt népszerűségét. A SZKP XX. kongresszusa után Hruscsov külpolitikájában az enyhülés jelei mutatkoztak, amelynek nyomán a kelet-európai országok szabadabbnak érezhették magukat. Ugyanakkor a szovjetek egyes nemzetközi kérdések megoldásában tanúsított kiszámíthatatlan magatartása csökkentette a kelet-európai országok bizalmát. A sztálinista diktatúra és Hruscsov külpolitikái manőverei megrengették a gyenge alpra épült szocialista tábor.

3. Mao elnök mondta: a változás feltételeit a külső okok, a változás alapját pedig a belső okok képezik. A hidegháború idején a nagyhatalmi hegemonia, a Szovjetunió szocialista tábor fölötti önkényes politikája külső ok, a magyar vezetőségben született ellentmondások és szeparációk pedig belső okai az 1956-os eseményeknek. A Rákosi–Gerő klikk nemcsak a Szovjetunió parancsára tevékenykedett, hanem átvette a szovjet diktatórikus rendszert, akár egymás felőrlésében, a tisztoztatásban, akár igazságtalan börtön-

büntetések kiszabásában is. A „Rajk-per” veszélyeztetett minden magas rangú politikust, ami semmi más nem volt, mint tisztoztatás. A Magyar Kommunista Párt átszervezése és Nagy Imre tragikus sorsa azt tükrözte, hogy egy belső ellentétekkel küszködő és egy másik ország parancsára cselekvő kormány nem képes elhárítani a tragédiát, ami előbb vagy utóbb, de mindenképpen megtörténik.

4. Hazai társadalmi megrázkódtatások és nyugtalanságok. Az 1956-os eseménysor azért is vett tragikus végkifejletet, mert sok-sok kapcsolódó probléma és ellentmondás mögött az emberek gyanították az igazságot.

5. A sikertelen gazdasági gyakorlat élezte a társadalmi ellenmondásokat. A szocialista tábor megalakítása eredményeként a Szovjetunió a saját gazdasági modelljét ráerőltette a kelet-európai szocialista országokra. A KGST-ben a Szovjetunió a „nemzetközi munkamegosztás” eszközeként vezényelte és korlátozta a tagországok fejlődését, azonban a szovjet modell szerint a hazai adottságok között nem lehetett a tagországok saját gazdaságát eredményesen fejleszteni. Az így létrejött mesterséges elmaradottság, a nép elszegényedése kiélezte a társadalmi ellentéteket, ennek következtében fellángolt a kormányval és a Szovjetunióval szembeni ellenszenv.

1956 újraértékelt történelmi jelentősége

Ne feledjük el a történelmet, hiszen az a jövő tanítója. Lényegében ahhoz, hogy helyesen és pontosan megismerjük a mai helyzetet és elkerüljük az újabb hibákat, józanesszel kell kritizálni és összefoglalni a történeteket. A következő tanulságokat foglalhatjuk össze:

1. Az 1956-os események során Magyarország saját szuverenitása érdekében

súlyos áldozatokat hozott. A szovjet hegemóniával való szembenállásban a magyar eseménysor nem az egyedüli volt. A nyolc évvel korábban történt a jugoszláv-szovjet konfrontáció, az 1956-ban, Poznanban kitört lengyel események, az 1968 tavaszán Csehszlovákiában Prágában történtek mind ellenállásnak tekintendők, más-más mértékben és formában. A hidegháború idején a Szovjetunió a maga javára korlátozta a kelet-európai országok szuverenitását és brutálisan beavatkozott azok belügyeibe. Az 1956-os esemény leglényegesebb célja volt a szembezállás azzal, hogy a Szovjetunió felszabadító úrként fitogtatta hatalmát és beavatkozott Magyarország belügyeibe. Az, hogy ezen óhaj megvalósítására a kelet-európai országok között mikor, milyen mértékben és melyik országban tör ki valamilyen esemény, váratlan és véletlen tényezőkhöz is múltott, de az biztos, hogy egy szuverén ország saját függetlenségéért mindenképpen áldozatosan harcol. Talán másként is alakulhatott volna a helyzet, ha a második világháború után a magyar nép maga választhatott volna utat a hazai adottságoknak megfelelően, és közben a Szovjetunió hegemon nyomása nem fokozódott volna. A szovjet és a magyar kormány az események előtt nem ismerte fel helyesen az országban meglévő ellentételeket, és nem ismerte fel pontosan az eseményeket sem, képtelen volt azokat megakadályozni. Sőt, az azt követő években mindig vita volt a rendezés mikéntjéről. Az események idején sem a magyar, sem a szovjet vezetés nem tudott időben döntést hozni, ami még nagyobb áldozatokba kergette a népet. Az állam szuverenitásának megvédelmezéséért fizetett áldozat ismeretében átgondolandó, hogy egy kormányon lévő pártnak hogyan kell jó kapcsolatot fenntartani a közvéleménnyel és biztosítani a nép érdekeit az államközi, illetve a pártközi viszonylatok kezelésében.

2. Az 1956-os eseménysor figyelmeztetett a kommunista mozgalmat az önkritikára.

A Kínai Kommunista Párt és a Szovjet Kommunista Párt között folytatott vitában feltűnt a mozgalmon belüli kritika, miközben pontosan akarták volna értelmezni: Mi a szocializmus? Mi a kapitalizmus? Mi a marxizmus? Mi a hegemonizmus? Mi a revizionizmus? Az 1956-os események nemcsak megrendítették a szocialista tábor, hanem a szocialista országok kormányzó pártjait is mélyenszántó önkritikára készítették. A magyar események ideje alatt Liu Shao-qi kínai államfő a Szovjetunióba látogatott és a szovjet vezetőket kérdőre vonta, hogy Sztálin időszakában a Szovjetunió vajon követett-e el nagy hatalmi sovíniszta és nacionalista hibákat, amelyek következtében elindultak a magyarországi események. Liu Shao-qi tolmácsolta Mao elnök véleményét is, amely szerint a szocialista országok között is kell érvényesíteni a békés egymás mellett együttélés elveit. Felhívta a szovjet vezetők figyelmét arra, hogy ha a Szovjetunió nem vonja ki csapatait Magyarországról, akkor Magyarország valószínűleg kivonul a Varsói Szerződésből. A Szovjetunió kormánya a normális kapcsolatok fejlesztését hangsúlyozta a kommunizmus-mozgalomban részt vevő pártok és államok között. A nyilatkozat ellenére másodszor is kivezényelte csapatait a szovjet kormány, ami annak az átgondolására készítette a szocialista tábor tagországait és Kínát, hogy mint kormányzó párt hogyan tudja megvédelmezni az ország szuverenitását és önbecsülését, hogyan lehet sikraszállni a békés egymás mellett élés elvéért a szocialista országok között, hogyan kell a kommunista mozgalom fejlődését helyes irányba tenni.

3. Az 1956-os eseménysor megindította a szocialista gazdaság új fejlesztési útjainak keresését. A második világháború óriási gazdasági kárt okozott a kelet-európai országoknak, de azt követően a Szovjetunió máris saját gazdasági rendszerét erőltetette a szocialista tábor tagországaire. Bizonyos értelemben a jugoszláv-szovjet konfliktus és

a poznani eseménysor arra irányuló akaratot fejezett ki, hogy minél gyorsabb ütemben fejleszthesse minden ország a saját gazdaságát. Az 1956-os események után a Kádár-kormány is megkezdte az útkeresést a szocialista gazdaság fejlesztésére, tovább folytatta a kísérletezést a szocialista gazdaság építésére. „Aki nincs ellenünk, az velünk van” – ez a kádári kifejezés nagy mértékben enyhítette az 1956-os eseményekből származó társadalmi ellentéteket és konfliktusokat. A magyar kormány később kis lépésekben, lassan, de biztosan reform-politikát hajtott végre. Felismerték azt az igazságot, hogy a fejlődés mindenképpen reformok talaján megy végbe.

Az 1956-os esemény a magyar nép tragédiája, de az általa szolgált eszme vérpezsdítő és hősiessé. 50 év után a történetekre visszatekintve azt látjuk, hogy a magyar nép feláldozta ma-

gát a szovjet nagyhatalom erőszakos külpolitikájával szemben. Az eseménysor a kezdetét jelentette a szocialista országok reformjának. Minden kormány célkitűzései között kellene szerepelnie a gazdasági fejlődésnek és az élet-színvonal emelkedésének. Ami tapasztalatot a fejlesztés útjának kutatásában egy-egy állam szerzett, az az emberiség közös és értékes tanulsága. A hősiessé 1956-os események felvilágosítottak bennünket annak igazságáról, hogy az ország függetlensége, a nemzeti szabadság, a nemzetek közötti kölcsönös tisztelet kulcsfontosságú alapja a gazdaság fejlődésének, az életszínvonal emelésének és a társadalom felvirágoztatásának.

NYÁRS ANNAMÁRIA

A mohácsi csata emlékművei a városban

Köztudottan sorsfordító volt hazánk történelmében a Mohácsnál 1526. augusztus 29-én vívott csata. A magyar sereg a rövid küzdelemben, mindössze másfél óra alatt a számbeli fölényben lévő török sereg martalékává lett. Az alábbiakban a történelmi esemény áldozatainak tiszteletére emelt illetve épített emlékműveket mutatom be felállításuk időrendi sorrendjében.

1. Az első megemlékezés

A csatáról elsőként Esterházy Pál pécsi püspök (1780–1799 között állt az egyházmegye élén) emlékezett meg az 1790-es évek végén. Ő a mai Belvárosi Római Katolikus Templom (épült 1766–1790-ig copf stílusban) bejárata fölél kőreliefet helyezett. A relief II. Lajos király lezuhanó alakját ábrázolja. (1. kép)

2. A Csatatéri Emlékkápolna (2. kép)

A második megemlékezés a XIX. század elején történt, a Csatatéri Emlékkápolna megépítésével. A kápolna létrejöttét Makay György egykori mohácsi plébános szorgalmazta. Ő ugyanis „*egy tulajdonát képező kerttel végrendeletileg utódainak hagyott örökös haszonélvezetűl, azon föltétellel, hogy kötelesek minden*

*esztendőben augusztus 29-én ünnepélyes gyász isteni tiszteletet (Requiem) tartani a mohácsi résznél elveszett hősök lelkiüdvéért.*¹

Makay hatására Király József (1807–1825 között töltötte be a tisztséget) pécsi püspök 1816-ban a Kálvária dombon kápolnát építtetett a Hétfájdalmú Szűz tiszteletére. *„A püspök eredeti célja a vallási kegyhely létesítése mellett emlékkálitás is volt a csatában elesettekért, ezért 1817. évi márczius 1-jén kelt alapítólevelével 3000 forint tőkét helyezett el,*

*hogy ennek kamatjövedelméből minden évben a mohácsi rész évfordulóján eme kápolnában egy énekes mise, 12 kis mise és 3 szónoklat (magyar, német és horvát nyelven) tartassék.*²

A kápolna átépítése 1856-tól kezdve 1860-ban fejeződött be. Az egyhajós, kupolás belső terű kápolna ekkor nyerte el a sokféle stíluselemet egybeötölvő képét Szántósy Antal prépost plébános tervei alapján. Az átalakítás lehetővé tette 1859-ben, hogy Girk György püspök (1862-1868-ig) az akkori püspöki kastélyban – a mai Kisfaludy Károly Gimnázium épülete – őrzött két hatalmas méretű olajfestményt a kápolnának ajándékozta. Mindkét mű Dorffmeister István/János (1729–1797) soproni festő munkája s az 1526-os mohácsi és 1687. évi nagyharsányi csatát ábrázolják. Az emlékkápolna főbejárata melletti fülkében egy ágyúcsövet őriznek, mely az 1687. évi ütközetből maradt Mohácson. A kápolna érdekessége, hogy keresztje a török félhold felett látható. 1928-ban készült el a Haranghy Jenő iparművész által tervezett üvegablak, mely Perényiné Kanizsai Dorottyát ábrázolja, aki a halottakat a csatavesztés után eltemette.

3. A II. Lajos-emlékmű

A harmadik emlékmű felállítása Turcsánkai Turcsányi Soma (1814–1894) '48-as huszárfőhadnagy nevéhez fűződik. A szabadságharc bukását követően halálra ítélték, de megszökött az aradi várból és hosszabb alföldi bujdosás után a Moháccsal szomszédos kis faluban, Bárban telepedett le. A huszárfőhadnagyból állami útmester lett. Turcsányi gondolatban párhuzamot vont az 1526-os és 1849-es események között. *„Azt akarom, hogy a késő unokák sem feledjék soha, hogy csak az egész nemzet összetartozásával kerülhetjük el népiünk tragédiáját, mert ez történt 1526-ban a mohácsi csatában, de szabadságharcunk is a széthúzás miatt bukott el.*³ Elhatároz-

ta, hogy emlékművet épített a mohácsi csatában elesett hősöknek, emlékeztetőül az utókor számára. Erről az első dokumentumot az 1863. évi Mohácsi Városi Képviselőiségnek jegyzőkönyvében találjuk. Az eredeti emlékművet 1864-ben építtette meg, nagyrészt saját költségeiből, a Csele-patak torkolata közelében, ahol az uralkodó testét megtalálták. (3. kép)

Az emlékoszlop tetején egy nyugvó oroszán pihen. Az egyik oldalán II. Lajos felidézõ olajfestmény volt látható. Az emlékmű idővel megrongálódott, ezért 1897-ben országos közadakozásból újjáépítették. A ma is látható obeliszket Siratkó József készítette. A ma látható dombormű Kiss György szobrászművész alkotása.

II. Lajos halálának okára több elképzelés is felmerült. Ezek közül a közismert változat, hogy a király a Csele-patakba fulladt menekülés közben. Ezt Brodarics István váci püspök és kancellár mint szemtanú fogalmazta meg históri-

ájában 1527-ben. Kiss György domborműve ezt a változatot örökíti meg. (4. kép)

A király halálát illetően a másik elképzelést, miszerint a király összeesküvés áldozata lett, először Szerémi György, II. Lajos káplánja vetette fel *Magyarország romlásáról* című művében.

4. Fogadalmi vagy Csatatéri emléktemplom (5. kép)

A Csatatéri emlékkápolna csupán 300 hívő befogadására volt alkalmas, ezért a belvárosi egyházközség és a városi képviselőtestület elhatározta, hogy a csata 1926-ban ünnepelt 400. évfordulójának alkalmából a régi ká-

polna meghagyása mellett, a város központjában, a történelmi eseményhez méltó, nagyarányú 3600 hívő befogadására képes emléktemplomot fog építeni. Az építés költségeinek fedezésére több országos gyűjtést kezdeményeztek és 1924-ben pályázatot hirdettek, melyre 30 építési terv érkezett, ezek közül Árkay Aladár budapesti építész tervét javasolta a bíráló bizottság kivitelezésre. A nagyszabású terv megvalósítása közel 1 millió pengőbe került volna.

A 400. évfordulón rendezett városi ünneppsorozat fénypontja volt a templom alapkövének letétele. Ezt a volt fővezér, Tomori Pál késői utódja, gróf Zichy Gyula kalocsai érsek helyezte el. Az alapkö magában foglalta azt az iratkeercset, melyen 22500 hívó neve szerepelt, akik 1926. augusztus 22-én országszerte aznap szent áldozásukat a csatatéren elveszett hősökért ajánlották fel.

Az eseményen jelen volt Horthy Miklós, Magyarország kormányzója. Az ünnepi misét Zichy Gyula celebrálta Cesare Orsenigo érsek, pápai nuncius és Virág Ferenc pécsi püspök közreműködésével. Az ünnepi beszédet Magyarország kultuszminisztere, Klebelsberg Kunó mondta.

Az építkezést pénzhány miatt nem kezdték meg az ezt követő években. Hiába hirdettek számos országos gyűjtést, bocsátottak ki téglajegyeket, az összegyűlt pénz nem bizonyult elégnek. A pénzforrások szűkössége miatt Árkay Aladár többször átdolgozta tervét.

1929-ben végre kezdetét vette az építés.

A templom alapjaiban „3000 magyar község, 52 város és 25 vármegye udvarából felvett egy-egy kilogrammos emlékföld csomagot egyesít magában, hogy ez a Nemzetet – ha élni akar – az összefogásra és testvéri szeretetre buzdítsa.”⁵⁴

Árkay Aladár halála után fiát, Árkay Bertalant bízták meg a további munkákkal, akinek módosított, az apjánál modernebb tervei alapján egy bizánci stílusú kupolás templom épült, melyet 1940. augusztus 29-én Virág Ferenc pécsi megyéspüspök szentelt fel Nagyboldogasszony tiszteletére.

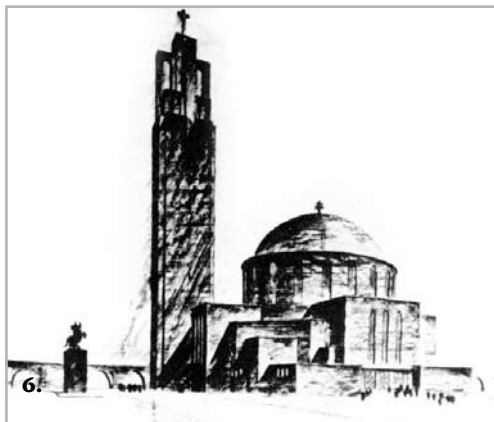
A kupola tetején apostoli kereszt van, „... mert ennek a templomnak nagy apostoli missiót kell végeznie, és minden ideérkező magyart figyelmeztetnie, hogy a hajdani szétválással szemben az összetartást ápolja.”⁵⁵ A kapu felett Kisfaludy Károly elégiájának sorai emlékeztetnek a tragédiára: „Hős vértől pirosult gyásztér; sóhajtvá köszöntlek, nemzeti nagylétünk nagy temetője, Mohács!” A padlón a véres csatatérrel jelképezik a piros mozaikok. A fekete kereszt a 15 évtizedig tartó hódoltságra utal, a 15 kis fehér kereszt pedig a nép

felszabadulásba vetett hitét jelképezi.

Szent István, Szent László, Szent Margit és Szent Imre emlékét őrzi egy-egy kápolna illetve oltár. A Szent László kápolna építési költségének nagy részét Gömbös Gyula miniszterelnök, mint honvédelmi miniszter 1934-ben a magyar honvédség tisztikara nevében vállalta. Itt Szent László király életének legendáit örökítik meg a mozaikképek. A Szent István kápolnát díszítő olajfestmények egyházszerző tevékenységének állítanak emléket. Üvegmozaik ablakai megőrkítik Vajk megkeresztelését, a korona felajánlását a Magyarok Nagyasszonyának valamint István megkoronázását. A Szent Imre oltár mellett vörös márványtáblán Szent István fiához intézett intelmeiből 10 gondolat olvasható. A Szent Margit oltár mozaikkompozíciója a Szentháromságot ábrázolja.

A szentély „37000 pengőt kitevő költségét a Nemzet szíve, Budapest Székesfőváros vállalta.”³⁶ A szentségtartó felett Boldogasszony szobor látható. A hozzá fűződő legenda szerint a csata másnapján a lángokban álló korabeli Boldogasszony templomból a mohácsi legények kocsin elmenekítették a szobrot, nehogy a pusztító török martaléka legyen. Ezt a legendát egy freskó is megőrkíti a templom falán. A templom szenteket ábrázoló üveglablakai Árkayné Sztéhló Lili munkái, melyek világkiállításon díjat nyertek.

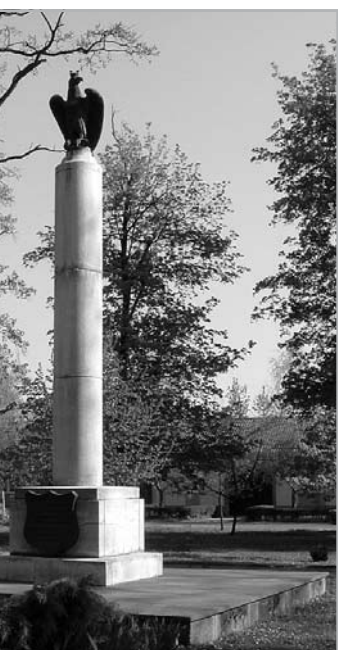

Kolbe Mihály mohácsi festőművész készítette el a templombelső mozaikképeit, Sztéhló Lili tervei alapján. A kupola ablakai Michael Gaussling német üvegművész munkája nyomán készültek 1984-ben.

Az eredeti elképzelés szerint a város közepén emelt emlékhely két részből állt volna, a csata fogadalmi templomából és a csata emlékművéből. Dr. vitéz Horváth Kázmér, az építő-bizottság titkára így írt erről a tervről: „Ez tulajdonképpen egy, a templomhoz csatlakozó hatalmas árkádsor, amelynek baloldalán az 1529-iki (sic!) csata, jobboldalán az 1687-iki, u.n. II. mohácsi csata emlékét örökíti meg. A baloldali árkádsor 25 oszlopon nyugszik, vagyis annyin, ahány vármegyéje van Csonka Magyarországnak. Az árkádsor boltíveit a vármegyék címerei díszítik, oszlopaihoz pedig 1-1, a mohácsi csatában szereplő, illetve ott elesett hadvezér reliefszerű szobra támaszkodik. Az árkádsor közepére, a hadvezérek elé kerülne II. Lajos király lovasszobra.”³⁷ (6.kép)

Tihanyi János a harmincas évek közepén kelt feljegyzésében azt írja, hogy elkészülte után ez az árkádsor lesz az igazi nemzeti zarándokhely, hisz a csata, illetve csaták emlékei itt lesznek láthatók. Az árkádsor 1937-ben megépült, azonban a címerek, reliefek és a lovasszobor nélkül. A terveket később már nem is bővítették, ugyanis 1960-ban a Mohácstól néhány kilométerre fekvő Sátorhely melletti régészeti ásatásokban a csatából származó tömegsírokat tártak fel, ezért a Történelmi emlékhelyet ezen a helyszínen hozták létre,

és a templom melletti árkádsor emlékhely-lé alakításáról akkor lemondtak.

5. A Lengyel emlékmű

1526-ban Mohács-nál a magyar seregben lengyel zsoldosok is harcoltak Gnojenszky Lénárt vezetésével. A lengyel áldozatok tiszteletére állították a Lengyel emlékművet 1931-ben, mely már régóta szerepelt a Magyar Lengyel Egyesület és a Hadtörténelmi Múzeum közös terve-

iben. Az emlékoszlop „... *fennen hirdeti a testvér magyar és lengyel nép bősieségét és örök fegyverbarátságát.*”⁸ – közölte a Mohácsi Hírlap avató ünnepségről tudósító száma. A megemlékezésen a lengyel és a török követ is jelen volt. A Mohácsi Hírlapban jelent meg dr. Gyenis Vilmos ünnepi homíliájának részlete: „*Jézus könnyezett ugymond-mikor Jeruzsálem pusztulására gondolt, mert szerette hazáját. Krisztus most is tanít és könnyező szemével törvényt hirdet: Emberek, minden idők emberei szeressétek hazátokat! – Ma szent János ünnepe van, akit Heródes bátor szókimondásáért lefejeztetett. A mi hazánk sorsa manapság a lefejezett szent János sorsa, mert ez a Csonka ország is lefejezett mártír, az igazság vértanúja.*”⁹

8.

Az emlékoszlop (7. és 8. kép) tetején az aranykoronás lengyel sas látható. A terveket Lechner Jenő készítette, a sást Martinelli Jenő mintázta.

6. A történelmi emlékhely

A csatáról nagyszámú korabeli, latin, török nyelvű leírás maradt fent, és levéltári anyag, valamint régi kéziratos térképek is álltak a kutatás rendelkezésére. A hadtörténeteseknek a forrásokra támaszkodva mégsem sikerült teljes pontossággal rekonstruálniuk az ütközetet. A szakemberek ezért a régészeti kutatásokról remélték olyan leletek és adatok előkerülését, melyek segítségével megismerhették a mohácsi ütközet minden mozzanatát, meghatározhatták a csata színterét és a török tábor helyét.

A sírok feltárásával a csatater helye is körülhatárolható lett volna. Az első ásatási kísérletek az 1900-as évek elején indultak. Ezek egyetlen olyan régészeti leletet sem eredményeztek, melyek a csatával kapcsolatba hozhatók lettek volna. Az első tervszerű és tudományos igényű régészeti kutatás 1959-ben kezdődött Papp László régésznek, a pécsi Janus Pannonius Múzeum akkori igazgatójának a vezetésével, aki egy évtizeden keresztül foglalkozott a mohácsi síkság kutatásával. Kitértása nem volt eredménytelen. Papp László 1960 őszén Sátorhelytől mintegy másfél km távolságban lelt rá az első két tömegsírra, melyekben minden kétséget kizáróan a mohácsi csata halottainak maradványai feküdtek. A sírgödrök formájából ítélve valószínűnek látszott, hogy eredetileg védelmi célból ásták őket. A magyar hadrend legszélén álló ágyúállások árkai, vagy a szekértáborat övező sáncárok részei voltak. A két tömegsírban összesen kb. 220-230 hullamerevségben temetett holttest feküdt rendszertelenül, több rétegben egymás felett.

A koponyákon sok esetben kardvágás

okozta sérülések nyomait lehetett megfigyelni, de nagy számban kerültek elő lefejezett harcosok csontvázai, illetve törzs nélküli koponyák is. (9. kép) A hullamerevségben lévő halottakat igen rövid időn belül temették el, hiszen a merevség igen rövid ideig tart, vagyis ezeket csakis a török temethette el. A szultán naplójából derül fény az eseményre: a szultán kiadta a parancsot a ruméliai defterdárnak, hogy temesse el a halottakat (bizonyára a járványos betegségek megakadályozásának céljából). A törökök a csatatéren elesetteket kifosztották, majd a magyar ágyúállások árkaiba dobálták őket. Ezért voltak a tömegsírok tárgyi emlékekben szegények. A csontvázak közül néhány részből való ruhakapocs, lószerszámdísz, és 15 darab 1503–1525 közötti évekből való eziüstérem veretek kerültek elő.

Az emlékhely létesítése, természetvédelmi területté való nyilvánítása ennek a két

tömegsírnak méltó természeti környezetét kívánta biztosítani. 1975 őszén kezdődött el az építés. A földmunkák során 3 újabb tömegsír került elő, melyeket 1976. április-május folyamán tárt fel Maráz Borbála, a Janus Pannonius Múzeum régészeti osztályának vezetője. Ez a 3 sír az 1960-ban megtalált két sírhely közvetlen közelében volt. Bennük 700-800 halott maradványait találták. E szabályosan ásott sírokban hullamerevség után már oszlásnak indult halottak tetemei

bok, kardfüggesztő karikák) sikerült megállapítani, hogy a halottak nagyobb részét magyarok. Természetesen közöttük lehettek segélycsapatok katonái is, akik a magyarok oldalán harcoltak. A törökök sírjai nem kerültek elő a mohácsi síkon. A régészeti munkák 1976 június végén fejeződtek be. A sírok feltárásával és így a csata helyszínének pontos megtalálásával a tervezett emlékhelyet itt építették meg a Kossuth-díjas Vadász György tervei alapján.

Az emlékhely szívét az első két tömegsír alkotja. Ezt Szulejmán szultán, könyörtelen hadvezér őrizi szigorú alakjával. Kötélkosarában levágott, megfeketedett magyar fejek vannak. Az eredeti alakjukban meghagyott sírokat körkörös utak fogják közre. A külső körgyűrűt 10 000 tiszafa övezi, öbleikkel virágzsirom alakot formázva. Soruk a délnyugati sarokban megszakad. Itt a török támadás irányából a török sereg érzékeltetésére, szinte idegen testként, feketefenyőből kialakított ék jelenik meg, s találkozik össze a holt fákból formázott sírjelek seregével. A sírkertet Zalai Buda tervezte. (10. kép)

Az V. tömegsírt őrizi Kanizsai Dorottya szobra. (11. kép) A sírjelek sorát Kő Pál szobrászművész csatateri látomássá összeálló szobrai indítják el. Izgalmas, eleven mozgást teremtenek. Itt áll a csata összes szereplője, névtelen vértés vitézek, pajzsos gyalogosok, Tomori, II. Lajos (12. kép). Fegyverek, buzogányok, bárdok, számszeríjak, föld-

re zuhanó vagy mocsárba fulladó lovak gazdagítják a látványt. (13. kép) A külső körúton haladva a szélhárítótartó regőssel érnek véget Kő Pál szobrai. Király József sírjelei a magyar fejfakincs motívumainak stilizált változatai. Színvilágukkal emlékünkebe idézik a fejfafestés hagyományait. A vörös szín az erőszakos halált haltaké, ezért az emlékhely fejfái is ilyenek. A lélekharang körül elhelyezett sírjelek nagy része a többi meg-megdőlő sírjeltől eltérően szálfaelegyesen állnak. Ezek jelképezhetik a csatából távol maradt erdélyieket vagy magát Erdélyt. E sírjelektől nyugatra Vargyasi Sütő Béla erdélyi szobrászművész székelő kopjafája látható. A temető kertbe 1990-ben keresztet állítottak, tudatosítva, hogy a hazánk védelmében elesettek, keresztények voltak. A csata 464. évfordulóján Mayer Mihály pécsi püspök áldotta meg a feszületet.

7. A 2006-ban

felállított

II. Lajos-emlékmű

2006-ban a város két hónapon keresztül tartó rendezvénysorozattal tisztelte II. Lajos születésének 500. és a mohácsi csatavesztés, egyben az uralkodó halálának 480. évfordulója előtt. A rendezvénysorozat utolsó napjaiban, augusztus 27-én vasárnap szentelték fel a II. Lajos-emlékművet.

2001-ben merült fel újra a Mohácsi

Városszépítő és Városvédő Egyesület programjában egy újabb szobor felállítása. Az emlékmű felállítására két indokot is megfogalmaztak. A király születésének 500. évfordulója már önmagában is elegendő indok lett volna a szoboremelésre. Az 1924-es tervben szereplő II. Lajos-szobor megalkotása időszerűvé vált.

Az emlékmű megalkotására Varga Imre európai hírnű szobrászművészt kérték fel. Kiss András építész felelt a környezet kialakításért. A szobrot az Árkay Aladár által kijelölt helyen, a Fogadalmi Emléktemplom mellett emelték. (14. kép) A talapzat közepén 12 m magas, krómacéllal burkolt kereszt áll. Mérete illeszkedik az árkádok és a templom arányaihoz. Felülete fatörzshöz hasonlatos pikkelyeket kapott, melyről a fény visszatükröződik. A feszületen Corpus helyett államalapítónk koronázási palástjának nagytartó változata látható, a kereszt tetején a magyar Szent Korona. (15. kép) A feszület jelképeivel a nemzet veszteségére, a Magyar Királyság tragédiájára és a kereszténység feláldozására emlékezteti a látogatót. A keresztől balra áll II. Lajos király bronzszobra. A király páncélzatban jelenik meg sisak nélkül, így láthatóvá válik halott arca, lehunytt szemei, fején a halotti korona. Egyik kezével családi címerét ábrázoló pajzsra támaszkodik, a másikkban buzogányt tart. (16. kép)

A kezdeményező városvédők az anyagi alapok megteremtéséhez országos gyűjtést hirdettek meg, hogy a szükséges pénz egy ré-

szét közadakozásból teremtsék elő. Ezért bocsátottak ki mintegy 800 000 Ft értékben szoborjegyeket. M. Bugarszki Norbert, a Városvédők elnöke tájékoztatójában így írt erről: „Mivel célunk a korabeli tervek megvalósításának folytatása, úgy éreztük, hogy fontos ezt országos nyilvánosságra hozni. Hiszen az 1526. évi csata nem Mohács vesztesége, nem személyes ügyünk, hanem a nemzet tragédiája. Így a kereszténység védelmében életüket áldozott hősök emlékműve sem egy egyszerű mohácsi köztéri alkotás. Ezért nem is kizárólag Mohács ügye. Úgy érezzük, szükséges az ország közvéleményének tájékoztatása, és nem elítélendő, ha e nemes cél érdekében anyagi áldozatvállalásukat is kérjük. Bízunk benne, hogy a későbbi évtizedekben városunk neve talán a nemzeti összefogás jelképévé is válhat”¹⁰. A városban tervezett gyűjtés nem úgy valósult meg, ahogy remélték, nem beszélve az országos

összefogásról.

Mayer Mihály pécsi püspök szentelte fel az emlékművet. A megemlékezésen Schmidt Mária történész, a fővárosi Terror Háza Múzeum főigazgatója mondott ünnepi beszédet, melyben kiemelte, hogy a két legnagyobb nemzeti katasztrófánk, Mohács és Trianon is ugyanazokra az okokra vezethető vissza. Az erkölcsi, anyagi romlásra, a széthúzásra és a vezetési válságra. A sikerek helyett a bukás és a vereség-amelyből Magyarország oly sokszor kivette a részét - formáló és ösztönző erőként hathat a társadalomra.

❖
A csatavesztés következményeként az addig erős, független Magyarország elvesztette önállóságát, három részre szakadt. Nem véletlen tehát, hogy a századok megőrizték Mohács emlékezetét, s a nemzeti tragédia jelképévé tették. A felvilágosodás a mohácsi csatavesztést és következményeit a belső

viszályokra hárította. A reformkor gondolkodói küzdelmeikhez keresték az okító szándékot Mohács példájában, a nemzeti összefogás fontosságát hangsúlyozták. Ugyanez elmondható a Horthy korszak revizionista politikájáról is. Ahogy Mohács után talpra állt az ország, úgy hittek ők is a Trianon utáni

feltámadásban.

Ezt legjobban Kecskés Károly fohásza példázza a Mohácsi Hírlap 1926. augusztus 29.-i számában. „*Ne adj nekiünk örök nyugodalmat, amíg sikolt a földiünk, amelyet egy barázda, egy cövek elszakított tőlünk, amíg a Felvidéken, Erdélyben, a Bánátban s nyugaton dugdosni és eltagadni kényszerülnek testvéreink a lelkiüket, amíg a négyszáz év utáni unokák síróbban csörrenő bilincsekben vannak, mint bármely korban a történet folyamán. Ne adj nyugodalmat a tanácstalanságtól elrövidült lelkiünknek, amíg vissza nem tér*

belé a fülsiketítően izgalmas öröm kórusa, amely a megcsonkítottatlan baba minden gyermekének zengő énekéből csattan föl.»¹²

A csata után 480 éve Mohács városa méltóan őrzi az itt nyugvó áldozatok emlékét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BAUHOFFER JÓZSEF (szerk.): *Mohácsi kápolnák* 1996. Vároستörténeti füzetek 5. Mohács, 1996
FÖLKLER JÓZSEF: *Mohács története*. Mohács, 1900, Rosenthal Márk könyvnyomdája.
HORVÁTH KÁZMÉR: *A mohácsi*

16.

csata emléktemplomának építkezése. Mohács, 1935.

HORVÁTH KÁZMÉR: A mohácsi csata emlékműve. *Város kultúra* 9. évf. 1936. 9–10. sz.

KECSKÉS KÁROLY: Adj, uram, örök nyugodalmat nekik! *Mohácsi Hírlap* 16. évf. 1926. 35. sz.

KEDVES JÁNOS (szerk.): *Mohács 1848*. Mohács, 1998, A Mohácsi Városszépítő és Városvédő Egyesület kiadványa a 150. évfordulón.

KISS BÉLA: *A mohácsi csata a legújabb kutatások tükrében tárgyi bizonyítékok alapján*. 1990, OPTIMA Szervező és Szolgáltató Kft

KOVÁCS GERGELYNÉ – PAPP KÁLMÁN: *Mohács-Sátorhely Történelmi Emlékhely*. 1980

LAMPERTH GÉZA: *Mohács*. A mohácsi vész 400-dik évfordulójára. 1926, A magyar nemzeti szövetség kiadása.

LERKINICH IMRE (szerk.): *MDXXVI Mohácsi emlékkönyv* 1526. Budapest, 1926, A királyi magyar egyetemi nyomda.

M. BUGARSZKI NORBERT: Tájékoztató a mohácsi Széchenyi térre tervezett II. Lajos emlékműről, A Vároستörténeti füzetek kiadása Mohács 2002

Mohácsi Hírlap 16. évf. 1926. aug. 29.; 21. évf. 1931. szept. 6.; 11. évf. 2002. nov. 22.; 12. évf. 2003. szept. 5.

Önkormányzati Hírek, Mohács Város Önkormányzatának Hetilapja 7. évf. 2006. 8. sz.; 7. évf. 29. sz.; 7. évf. 30. sz.; 7. évf. 31. sz

MÜLLER GÉZA: *A mohácsi Történelmi Emlékhely tíz éve 1976–1986*. Vároستörténeti füzetek 1. Mohács, 1986.

RÓZSÁS JÓZSEF: *A mohácsi Fogadalmi emléktemplom*. Mohács, 1995, MÉDIA MOHÁCS KFT.

SZAKÁLY FERENC: *A mohácsi csata*. Budapest, 1975, Akadémiai Kiadó.

SZENTPÉTERY IMRE (ford.): *Brodarics históriája a mohácsi vészről*. Budapest, 1976, Zrínyi Katonai Kiadó.

SZERÉMI GYÖRGY: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1979, Szépirodalmi Könyvkiadó. Hivatal.

TIHANYI JÁNOS: *Tájékoztató a mohácsi csatateri emléktemplomról*. Budapest, 1956, Jegyzetsokszorosító üzem.

TISZAY LÁSZLÓ (szerk.): *A mohácsi Történelmi Emlékhely*. Pécs, 1979, Baranya megyei Idegenforgalmi Hivatal.

VARGHA KÁROLY: *Mohács és környéke*. Pécs, 1961, Baranya megyei Idegenforgalmi

JEGYZETEK

¹ Fölkler 1900.150.

² Fölkler 1900.150.

³ Kedves 1998. 31.

⁴ Tihanyi 1956.

⁵ Tihanyi 1956.

⁶ Rózsás 1995.96.

⁷ *Város kultúra*, 9.évf. 1936. 9–10. sz. 106–108.

⁸ *Mohácsi Hírlap*, 21. évf. 1931. szept. 6.1.

⁹ *Mohácsi Hírlap*, 21.évf. 1931. szept. 6.2.

¹⁰ M. Bugarszki 2002. 12.

¹¹ *Város kultúra*, 9. évf. 1936. 9-10. sz. 106–108.

¹² *Mohácsi Hírlap*, 16. évf. 1926. aug. 29. 1.